

Journal of New Century Innovations

VOLUME
17
ISSUE-3

Journal of new century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical sciences

Social sciences and humanities

Engineering and Medical Sciences

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

Google Scholar

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

VOLUME - 17 | ISSUE - 3

NOVEMBER - 2022

**GIMNASTIKA VOSITALARINI QO'LLAGAN HOLDA MAHALLALARDA
WORK OUT MAYDONCHASIDA JISMONIY TARBIYA
MASHGULOTLARINI TASKIL ETISH USULLARI**

Turg'unov Shaxboz Uyg'un o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqola “Gimnastika vositalarini qo'llagan holda mahallalarda Work out maydonchasida jismoniy tarbiya mashgulotlarini taskil etish usullari” haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Gimnastika, mashg'ulotlar, sport, tizim, ta'lim

Workout (ingliz. Workout ['wə kaut] "trening") ko'cha gimnastikasi bo'lib, havaskor sport turi, jismoniy tarbiya (fitnes) deb tasniflanishi mumkin va sport submadaniyati hisoblanadi. U turli xil mashqlarni ochiq sport maydonchalarida, ya'ni gorizontal barlar, panjaralar, devor panjaralari, tutqichlar va boshqa inshootlarda yoki ularni umuman ishlatmasdan (erda) bajarishni o'z ichiga oladi. Asosiy e'tibor o'z vazningiz bilan ishlash va kuch va chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan. Bunday sportni yaxshi ko'radigan odamlar o'zlarini boshqacha chaqirishadi: ko'cha (hovli) sportchilari yoki sportchilar, ko'cha gimnastikachilari, turniketlar va boshqalar.

Ko'rsatkich 2023 yilda 24, 2024 yilda 26 va 2025 yilda 30 foizga yetkazilishi rejalashtirilgan. Quyida viloyat sportni rivojlantirish boshqarmasi boshlig'i Shuhrat Ro'ziyev yuqoridagi rejalar va viloyatda sportni rivojlantirish borasidagi ishlarning bugungi ahvoli haqida so'z yuritadi.

Bugungi kunda Samarqand viloyatida 32 ta sport ta'lim muassasasi, 2 ta olimpiya va paralimpiya kolleji, 4 ta ixtisoslashtirilgan sport maktabi, 24 ta bolalar-o'smirlar sport maktabi, 1 ta futbol mahorati maktabi faoliyat olib bormoqda. Mazkur inshootlarda 1149 nafar trener-o'qituvchi 50 sport turi bo'yicha 33 ming 625 nafar yoshlarga mashg'ulot o'tyapti.

2021 yil 5 noyabrdagi “Yurish, yugurish, mini-futbol, badminton, stritbol va “Workout” sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Prezident qarori hamda 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida mamlakatimizda jismoniy tarbiya va ommaviy sportning rivoji uchun muhim vazifalar belgilab berilgan edi.

Viloyatda o'tgan davr mobaynida ushbu vazifalar ijrosini ta'minlash va aholining ommaviy sportga jalb qilish ko'lamini oshirish maqsadida 82 kilometr salomatlik, 75 kilometr velosiped yo'laklari, 63 ta mini-futbol, 34 ta badminton, 323 ta “Workout”, 47 ta stritbol maydonchalari foydalanishga topshirilgan. Shuningdek, 2022 yil 11 apreldagi “Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Prezident qaroriga

asosan, viloyatdagi 1126 mahallada 7 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar o'rtasida sportning to'qqiz turi bo'yicha besh bosqichli sport musobaqalari o'tkazish yo'lga qo'yildi.

Ushbu ommaviy sport musobaqalarida viloyatimizdan 282 ming 989 nafar, ya'ni yoshlarning 17 foizi qamrab olindi. Turnir natijasiga ko'ra, yoshlarimiz mazkur musobaqaning respublika bosqichida ikkinchi o'rinni qo'lga kiritdi. Qayd etish kerakki, joriy yilning birinchi yarim yilligida viloyatimiz sportchilari jahon, xalqaro, Osiyo va O'zbekiston birinchiliklarida munosib ishtirok etib, 1184 medalni qo'lga kiritdi. Shundan jahon chempionatida 8 ta, xalqaro turnirda 31 ta, Osiyo musobaqalarida 10 ta, O'zbekistondagi bahslarda 1133 ta medal vakillarimizga nasib etdi.

Hozirda viloyatimizdan 2024 yil Parijda o'tkaziladigan olimpiya va paralimpiya o'yinlariga 9 sport turi bo'yicha 23 nafar sportchi, paralimpiya bo'yicha 4 nafar sportchi va 2 ta parasport turi bo'yicha nomzod sifatida saralab olingan sportchilarimiz tayyorgarlik mashg'ulotlarida qatnashmoqda.

Sportchilarimiz joriy yilning 9-18 avgust kunlari Konya shahri (Turkiya)da Islom Birdamlik o'yinlarida, 10-28 dekabr kunlari Shantau shahri (Xitoy)da o'smirlar o'rtasida yozgi Osiyo o'yinlarida ishtirok etadi.

Viloyatda yil oxirigacha 881 ming 945 nafar, ya'ni aholining 22 foizi sportga qamrab olinadi. Bu ko'rsatkich 2023 yilda 24, 2024 yilda 26 va 2025 yilda 30 foizga yetkazilishi rejalashtirilgan. Gimnastika maydonchasi – gimnastik mashg'ulotlari o'tkaziladigan maxsus jihozlanib, kōkalamzorlashtirilgan er uchatkasi. Maydonchaniing ōlchamlari 40x26 m*. maktab ōquvchilari bilan mashg'ulot o'tkaziladigan maydoncha kichikroq (35x25 m) bōlishi ham mumkin. Bunday maydonchani maktab uchastkasida, stadionda, istirohat bog'ida yoki turar joylarda shug'ullanuvchilar ōz kuchi bilan jihozlab olsalar ham bōladi. Maydonchada gimnastika shaharchasi quriladi. Shaharchada, odatda barcha asosiy sport anjomlari, ayniqsa osib qōyiladigan va mustahkam ōrnatilgan jihozlarni, bitta majmua qilib birlashtirilgan loyihadan iborat bōladi. Bir uchi erga kōmilgan, balandligi 4,5-6,0 m, yog'och ustunga yoki temir tirgovuchlarga mahkamlab qōyilgan gorizontāl tōsinlarga halqalar, arqonlar, langarchōplar, gimnastika devorchalari, past va baland yakka xodalar va boshqalar ōrnatib qōyiladi. Boshqa (kōchma) sport anjomlari maydonchaga yuqoridagi tavsiyalarni hisobga olib ōrnatiladi. Sakrash uchun va jihozlardan sakrab erga tushish uchun ōlchami kōapincha 2x3 m. keladigan chuqur kovlab, uning 3 4 qismiga toza qum aralashtirilgan qipiq solib qōyiladi. Shuningdek yurish va yugurish yōlkasi, kōchma jihozlar, ashyolar, yog'ochlar, kōprikchalar vahokazolar saqlanadigan shiypon yoki xona hamda muzika asboblari, dam oladigan ōrindiqlar saqlanadigan shiypon ham bōlishi darkor. Undan tashqari Workout (ingliz. Workout ['wə kaut] "trening") ko'cha gimnastikasi bo'lib, havaskor sport turi, jismoniy tarbiya (fitnes) deb tasniflanishi mumkin va sport submadaniyati hisoblanadi. U turli xil mashqlarni ochiq sport maydonchalarida, ya'ni gorizontāl barlar, panjaralar, devor panjaralari, tutqichlar va boshqa inshootlarda yoki

ularni umuman ishlatmasdan (erda) bajarishni o'z ichiga oladi. Asosiy e'tibor o'z vazningiz bilan ishlash va kuch va chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan. Bunday sportni yaxshi ko'radigan odamlar o'zlarini boshqacha chaqirishadi: ko'cha (hovli) sportchilari yoki sportchilar, ko'cha gimnastikachilari, turniketlar va boshqalar. Bolalar gimnastika maydonchasida esa turli yoshdagi bolalarga mōljallangan sport anjomlari kōproq bōlishi, ular ichida tirmashib chiqish va oshib ōtish, muvozanat saqlash mashqlar, turli ōyin va estafetalar uchun kerakli jihozlar ham bōlishi kerak. Gimnastika maydonchasida guruh bōlib umumrivojlantiruvchi mashqlar, erkinmashqlar va boshqa xil mashqlar bajaradigan joy bōlishi maqsadga muvofiq bōladi. Gimnastikaning taraqqiyoti yo`nalishlarini muntazam kuzatib, tahlil etib borish oliy malakali gimnastikachilarni tayyorlashning samarali tizimini, ularni "konveyer" usulida etkazib berish texnologiyasini ishlab chiqish va takomillashtirish uchun zarur shart sanaladi. Zamonaviy gimnastika qaerga ketayotganligini anglab etish uchun jaxon sportining rivojlanish yo`nalishlarini bilish lozim. Ulardan eng muhimlari quyidagilar: - yuqori sport natijalarining asosiy va e`tiborini oshirish; - sport-texnik natijalarning o`shishi; - yuksak sport unvonlari uchun raqobatning keskinlashuvi. Mazkur yo`nalishlarning rivojini ta`minlovchi tizimli omil sifatida katta sportga jiddiy moddiy mablag`larning jalb etilishini ko`rsatish mumkin. Olimpiada o`yinlari va boshqa yirik halqaro turnirlar ommaviyligining o`shishi reklama beruvchi hamda xomiylarning sportga katta mablag`lar qo`yishga sabab bo`ladi. Biroq xar xil sport turlarida xomiylikning miqiyoslari turlicha. Garchi jahonda gimnastikaning ommaviyligi ortib borayotgan bo`lsada, lekin moliyaviy mablag`larni jalb etish va xomiylik nuqtai nazaridan uni futbol, xokkey yoki tennis bilan taqqoslab bo`lmaydi. Yuqorida ko`rsatib o`tilgan asosiy yo`nalishlarning o`zaro ta`siri yo`nalishi oqibatlarining paydo bo`lishi hamda rivojlanishini belgilaydiki, ular ko`pincha yaqqolroq ifodalangan bo`ladi. Ularning birgalikda amal qilish natijasi sifatida katta sportda musobaqa va mashg`ulot faoliyatining murakkablashuvi, shu jarayonda yuqori malakali sportchilarni tayyorlashning barcha halqalarida oddiy mehnatning og`ir mehnat tomonidan surib chiqarilishi yuz beradi. Sport gimnastikasi katta sport yo`nalishlariga muvofiq rivojlanadi, lekin o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. ↑ Grishchenko N., Kodentsov E. Ukrainada sigaret va pivoga alternativa paydo bo'ldi - street workout. Tafsilotlar. "Inter" telekanali (2011). Olingan: 2013 yil 25 sentyabr.
2. ↑ Kuslikis T. Gannibal King va Denis Minin uchun Ultimate Freestyle Gimnastika Bellashuvida L. Adrenalin zarbasi (blog) (2012). 2013-yil 11-oktabrda olindi. Asl nusxadan 2013-yil 9-aprelda arxivlangan.
3. ↑ Rossiya harbiylari CrossFit va Workoutni o'zlashtiradilar. "Harbiy-sanoat kuryeri" (2015 yil 24 dekabr). Kirish sanasi: 2016 yil 15 yanvar.

AGGRESSIVE AS A CHARACTER TRAIT AND PERSONALITY PROPERTY

Bogirova Madina Nodirovna

Samarkand state institute of foreign languages

2nd year student of the master department

Abstract

As we know that over the past decade, aggression has become the subject of research both native and foreign by philosophers, psychologists and linguists. In the psychological literature, aggression is traditionally considered as an individual or collective behavior aimed at causing physical or psychological harm, damage, or destruction of another person or group of people

Keywords: trait, aggression, personality, aggressive reaction, aggressive behaviour.

In modern psychology, the concept of "aggression", in addition is distinguished to the concept of "aggressiveness". Scientists usually consider aggression as separate actions, deeds, and aggressiveness as a relatively stable personality trait, expressed in readiness for aggression, as well as in a tendency to perceive and interpret the behavior of another as hostile.

Studies by native and foreign psychologists show that aggressiveness is an integral feature of the personality of every person, but its manifestations are different - from minor emotional "outbursts" that are harmless to others to the commission of the most serious crimes. Most people are characterized by the so-called moderate aggressiveness - "the quality is more positive than negative", because in life there are many situations where the manifestation of the proper degree of aggressiveness is necessary. For example, the need to protect the weak or defend their rights, which is a situational aggressive reaction.

When people characterize someone as aggressive, they might say that he usually insults others, or that he is often unfriendly, or that he, being strong enough, tries to do things his own way, or maybe that he stands firm his convictions, or, perhaps, without fear, he plunges into the maelstrom of unresolved problems [1.451].

The well-known domestic researcher of aggression G. M. Breslav believes that aggressiveness is laid down in childhood, becomes a stable character trait and persists throughout a person's later life. Certain internal prerequisites that contribute to the manifestation of aggressiveness are formed already at preschool age [2.15].

In his monograph on the problem of aggression, Nalchajyan A. A. gives the following formulation of this term: "Aggressiveness can be defined as a stable attitude,

position, readiness to commit aggressive actions. Aggressiveness in the sense of an aggressive character is expressed in aggressive actions, discontent, hostility, etc.” [3. 25 - 26].

Y. M. Antonyan understands aggressiveness as a trait of a person, group or state and aggression as a corresponding behavior [4.10].

Y. Cialdini another researcher of the phenomenon of aggression characterizes aggressiveness as behavior with the intention of expressing one's superiority or self-confidence [5. 54].

A. D. Solovyova suggests that one of the most important personality traits that leave an imprint on the processes of social functioning is aggressiveness as a tendency to aggressive behavior [6. 24].

Aggression, according to the definition of K. K. Platonov, is “a mental phenomenon, expressed in the desire for violent actions in interpersonal relationships” [7.15].

B. P. Poshivalov proposes to understand aggressiveness as an individual predisposition to aggressive behavior, readiness to commit an aggressive act [8. 35].

One cannot but agree with K. V. Selchenko that the basis of any aggressiveness is one or another conflict - conscious or unconscious, fleeting or protracted, willingly inflated or forced to accept. In essence, any aggression is nothing but a manifestation of a person's active, active dissatisfaction with the conditions of life around him, his neighbors or himself [9.4-5].

In her dissertation research on the behavioral manifestation of aggressiveness in adolescence, N. A. Sablina writes that aggression is a set of certain actions that cause damage to another object; and aggressiveness ensures the readiness of the person at whom aggression is directed to perceive and interpret the behavior of another in an appropriate way [10.15].

The French psychologist E. Antier, in his work on human aggressiveness, notes that aggressiveness is an integral part of the essence of every person. It plays a significant role in the development and formation of the personality of children, and the role is no less important than love. Self-control, which requires a certain violence against oneself, becomes a source of energy and motivates such important qualities as self-determination, self-education, self-discipline. Aggression in its positive incarnation contributes to success in various areas of life, but only as long as it remains under the control of a person. This is not about the need to eradicate this feeling in a child, but about methods and means of mobilizing it for good purposes, for the benefit of the baby and those around him [11.5].

Thus, considering the various opinions and approaches of domestic and foreign researchers, we can conclude that many authors understand aggressiveness as a character trait, as one of the most important characteristics of actions and deeds that

determine and establish relationships between people; and also as a mood of an individual, a person.

I would like to briefly dwell on the types of aggression.

Social psychologists often make a distinction between indirect and direct aggression (L. Berkowitz , B. Walker , R. Baron , D. Richardson). Indirect aggression involves attempting to harm another person without overt face-to-face conflict. An example of such indirect aggression is malicious gossip. Direct aggression is behavior that aims to hurt someone in the face. It can be either physical - using weapons, urmoqs with fists, hands and feet, pushing or pinching - or verbal - ' bosqinchilikka asoslangan , swearing or threatening another person.

Another important difference is based on whether the aggression is emotional or instrumental. Emotional aggression is behavior aimed at causing harm to another person, giving vent to angry feelings that get out of control. If someone in a blind rage throws a chair at a colleague, this can be an example of emotional aggression. Instrumental aggression is causing harm to another person to achieve some goal - for example, in order to punish or increase one's status. Instrumental aggression also manifests itself in cases where a soldier kills an enemy to protect his life, or when a hired killer commits a murder for the sake of money [12.54].

The founder of psychoanalytic theory Freud identified the following 3 types of aggressiveness: impulsive - shafqatsizlik , sadism - sadizm, destructiveness - halokatli.

Famous American scientists R. Baron and D. Richardson distinguish the following types of aggression: hostile aggression, which aims to cause suffering to the victim, and instrumental aggression, when hujum on others does not aim to cause harm [13.2001].

Another researcher E. Aronson in his book also writes about two types of aggression - hostile and instrumental. According to him, "hostile aggression is aggression as an end in itself, and instrumental aggression serves to achieve some other goal" [14.185].

In psychology, in recent years, more often distinguish between "open" aggression as a physical hujum (or the threat of such an attack) and "hidden", manipulative aggression aimed at worsening the reputation and relationship of the "target". For the second type, even a special term is introduced - "relationship aggression", which can be considered as a subspecies of indirect aggression [15.425].

Aggression can manifest itself in a direct form, when a person with aggressive behavior is not inclined to hide it from others. He directly and openly confronts someone from the environment, expresses threats in his direction or shows aggressiveness in actions. In an indirect form, aggression is hidden under the mask of hostility, malice, sarcasm or irony in thus exerting pressure on the victim [16. 469].

Referencies:

1. Antoyan Y. M. Aggression in our life. - M.: Infra-M, 1995 - 318 p.
2. Antje E. Aggressiveness,— with O.Bosantseva.— M.: FAIR- Press, 2006. – 192p.
3. Aronson E. Social animal. Introduction to Social Psychology / translation type. M. A. Kovalchuk uder V.S.Maguna - M.: Aspect/Press, 1998. – 517p.
4. Baron R., Richardson D. Aggression // Psychology of human aggressiveness: A textbook. - M: ACT; Mn.: Harvest, 2005. - p. 446 - 652.
5. Baron R., Richardson D. Aggression. SPB: Piter, 2000y. — p 352.
6. Breslav G. Psychological correction of child and adolescent aggressiveness: A textbook for specialists and amateurs. — SPB.: Speech, 2004. – 144p.
7. Nalchajyan A. A. Human aggressiveness. — SPB.: Piter, 2007. — 736p.
8. Nalchajyan A. A. Ethnopsychological self-defense and aggression. (Textbook for universities). Erevan, Public. «Ogeban», 2000, 408p.
9. Platonov K. K. Structure and development of personality. — M.: Nauka, 1986.- 255p.
10. Sablina N. A. Behavioral manifestations of aggressiveness in adolescence and the possibility of overcoming them. — Diss... Candidate of Sciences. psychology of sciences. — Stavropol 2004, 159p.
11. Solovyova S. L. Aggressiveness as a property of personality in norm and pathology / Diss... Dr. psychology of sciences.- SPB., 1996
12. Cialdini R., Kenrick D., Neiberg S. Social psychology. Understand others to understand yourself! (The Main Textbook series). — SPB.: Prime-euro-sign, 2002. – 256p.

UO'K 581.582.232/275.574

KATTA FARG'ONA KANALI ALGOFLORASINING TAKSONOMIK TAHLILI

M. Yuldashova, M. Nazarov, M. Djorabayeva

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya

Maqolada, Farg'ona vodiysining Katta Farg'ona magistral kanali algoflorasi turlar tarkibining 2019 - 2022 yillar oralig'idagi taksonomik taxlili bayon etilgan. Bunda suvo'tlarining 6 ta bo'lim, 10 ta sinf, 17 tartib, 28 ta oila, 35 ta turkumga xos 100 ta tur va tur xillari (78 - tur, 14 - variatsiya, 8 - forma) aniqlandi. Ulardan *Cyanophyta* - 11, *Chrysophyta* - 1, *Bacillariophyta* - 78, *Pyrrophyta* - 4, *Euglenophyta* - 3, *Chlorophyta* - 3 ta tur va tur xillarini tashkil etdi.

Kalit so'zlar: algoflora, taksonomiya, muhit, oqim, tur va tur xillari, suv havzasi, ekologik, tabiiy muhit, suv o'tlari.

KIRISH. Tadqiqot ishida Farg'ona vodiysida joylashgan Katta Farg'ona magistral kanalining algoflorasi o'rganildi.

Katta Farg'ona magistral kanali (KFMK) Norin va Qoradaryo o'zanlaridan boshlanuvchi umumiy uzunligi 350 km. (suv o'tkazish imkoniyati 211 m³/sek, sug'oriladigan maydoni 213.7 ming) bo'lgan kanal[8].

ASOSIY QISM. Geomorfologik belgilar bo'yicha suv havzasi oqimlarga bo'lindi, algologik namunalarni yig'ish uchun kuzatuv nuqtalari belgilandi.

Bu xududning bosh qismi Qoradaryo bo'lib, uning suvi o'ta loyqa, shu sababli namunalar suv qirg'oqlaridan va suvning tiniqligi bor bo'lgan 3 - 5 sm li chuqurliklardan yig'ildi.

Suv havzalarining algoflorasini o'rganish orqali suvo'tlarining turli ekologik omillar taqsimida rivojlanishini aniqlash imkonini beradi [1].

Katta Farg'ona magistral kanali algoflorasi turlar tarkibining taksonomik tahlili kanal algoflorasi o'ziga xos tarkibga egaligini ko'rsatdi. Suvo'tlarining 6 ta bo'lim, 10 ta sinf, 17 tartib, 28 ta oila, 35 ta turkumga xos 100 ta tur va tur xillari (78 - tur, 14 - variatsiya, 8 - forma) aniqlandi. Ulardan *Cyanophyta* - 11, *Chrysophyta* - 1, *Bacillariophyta* - 78, *Pyrrophyta* - 4, *Euglenophyta* - 3, *Chlorophyta* - 3 ta tur va tur xillarini tashkil etdi[2-7].

Cyanophyta bo'limi suvo'tlaridan - *Microcystis aeruginosa*. f. *sphaerodictyoides* Elenk., *Rivularia Beccariana* (de Not.) Born. et. Feah, *Oscillatoria deflexoides* Elenk. et Kossinsk, *O. lacustris* (Kleb.) Geitl., *O. rupicola* Hansg., *Romeria chlorine* va boshqalar uchradi.

Chrysophyta bo'limi suvo'tlaridan - *Ochromonas charkowinsis* Marv.

Bacillariophyta suvo'tlaridan - *Melosira varians* Ag, *Cyclotella stelligera* Cl. Et Grun., *Stephanodiscus Hantzschii* Grun, *Tetracyclus rupestris* (A.Br.) Grun., *Meridion circulare* Ag., *Diatoma elongatum* (Lyngb.) Ag., *D. heimale* (Lyngb.) Heib., *Fragilaria atomus* Hust., *Ceratoneis arcus* (Ehr.) Kuetz., *Synedra actinostroides* Lemm kabi tur va tur xillari uchradi.

Euglenophyta bo'limi suvo'tlaridan - *Trachelominas oblonga* Lemm., *Phacus parvulus* Klebs, *Euglenopsis vorax. f. minor* (Skuja) Popova kabi turlar.

Pyrrophyta bo'limi suvo'tlaridan - *Cryptomonas aborto* Conr., *Woloszynskia vera* (Lind.) Thompson, *Glenodinium gymnodinium* Penard, *Peridinium cinctum. F. Westii* (Lemm) Lef. kabi tur va tur xillari.

Chlorophyta bo'limi suvo'tlaridan - *Chlorella luteoviridis* Chodat., *Clodophora glomerata. var. glomerata* Kuetz., *Cosmarium trilobulatum* Reinsch. kabi tur va tur xillari uchradi.

XULOSA. 2019-2021 yillardagi ilmiy tekshirish ishlari natijasida Katta Farg'ona kanalida 100 ta tur va tur xillari (78 - tur, 14 - variatsiya, 8 - forma) aniqlandi. Ulardan *Cyanophyta* - 11, *Chrysophyta* - 1, *Bacillariophyta* - 78, *Pyrrophyta* - 4, *Euglenophyta* - 3, *Chlorophyta* - 3 ta tur va tur xillarini tashkil etdi.

Katta Farg'ona kanalida **doimiy ravishda suvi juda loyqaligini** inobatga olgan holda suvo'tlarining tur va tur xillari sonini oz miqdorda 100 ta uchrashi aniqlandi. Ko'kyashil, diatom va evgilen, yashil suvo'tlari barcha ekologik omillar yig'indisi bilan birga haroratning o'zgarishiga bog'liq holda algoflorada tur va tur xillari soni jixatidan diatom suvo'tlari etakchilik qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Алимжанова Х.А., Шаимкулова М.А. Альгофлора реки Акбууры и ее значение в оценке качества воды. – Ташкент, Фан, 2008. – 17– 20, 34 - 37 с.
- [2] Определитель пресноводных водорослей СССР. Вып. I. 1951; II. 1953; III. 1954; IV. 1951; VI. 1954; VII. 1955; VIII. 1959; X. (1) 1986; XI. 1982; XII.
- [3] Музафаров А.М. Флора водорослей водоемов Средней Азии. – Ташкент: Изд-во Наука. 1965. – 580 с.
- [4] Эргашев А.Э. Закономерности развития и распределения альгофлоры в искусственных водоёмах Средней Азии. - Ташкент: Фан, 1976. -360с.
- [5] Юлдашева Муаттархон and Давронжон Саминжонов. Taxonomical and ecological analysis of the large Fergana channel algoflora in the spring season // doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1321." research support center conferences. - С. 119-124.
- [6] Юлдашева М., Тўлқинов А. The south Fergana canal in the spring season taxonomic and ecological properties of algoflora // doi. org/10.47100/Conferences. v1i1. 1322 // Research support center conferences. – 2021. – С. 124-129.
- [7] Yuldasheva M., Soliyeva A. Taxonomy and ecology of spring season algoflora of the north Fergana channel // Конференции. – 2021. – С. 129-134.
- [8] Farg'ona vodiysi kanallaridan foydalanish boshqarmasi ma'lumotlari

ТОКНИНГ УСИМЛИГИНИНГ ФОМОПСИС ДОГЛАНИШИ

Зокиров Исломжон Илхомжонович

Биология фанлари доктори, доцент

Фаргона давлат университети

Зокирова Гулнора Мамаджоновна - уқитувчи

Ахмаджонова Гулшода - магистрант

Аннотация: Ток усимлигининг зараркунандалари бугунги кунга келиб ривожланиб кетмоқда. Купчилик касалликлари орасидан токнинг фомопсис касаллигига тухталиб утамиз. Касаллик Европа, Осиё, Африка, Шимолий Америка, Австралия ва Океаниянинг куп мамлакатларида тарқалган.

Калит сузлар: ток, фомопсис, зараркунанда,

Кириш. Бу мақоламизда ток усимлиги заракунандасини тур таркибини таҳлил қилиб утамиз. Барги даги зарарланиш ҳолатлари билан танишсак. Зарарланган баргларда кичик, оч-яшил ёки хлоротик, ногутри думалок шаклли, уртаси тутусли доғлар пайдо бўлади. Баргларнинг четлари ёки томирлари гижимланади, улар пастга буқилади. Баргларнинг асосий ва иккиламчи томирларида ва бандларида тук кунгир ёки кора доғлар ривожланади. Доғлар туқилиши ва баргларда тешиқлар пайдо бўлиши мумкин. Барглар саргаяди, сунгра кунгир тус олади. Узи ва банди кучли зарарланган барглар туқилади.

Зарарланган ёш новда, мева ва шингиллар бандларида уртаси кора тусли хлорозлар ривожланади, улар усиб, тук-кунгир, кейин кора тус олувчи, тасма ёки нотугри шаклли доғларга айланади. Улар новданинг куп қисмини ураб олади ва новда узиши пайтида чатнаб, яралар пайдо қилади. Мавсум давомида новдалар соғаяди ва яралар қотади. Мева бандлари чирийди, мурт бўлиб қолади, еинади, узум бош тушиб кетади кузгатувчи узумни бевосита тешиб қиради ва чиритади ёки унга уругчидаги яралардан мицелий шаклида утиб, зарарлайди. Узум кунгир тус олади, буришиб қолади, қобигида тарқок пикнидалар ҳосил бўлади. Токнинг ута чидамсиз навларининг гураларида кичик, кора доғлар пайдо бўлади. Узум пишиши пайтида бу доғлар усади ва узумни чиритади. Касаллик узумга асоean узум боши ва шингил бандларидан утади. Қишда зарарланган новдаларда пикнидалар ва улчами 3x2 см келадиган тук тусли, уртаси сарғиш доғлар пайдо бўлади. Бир йиллик новда, олдинги йилнинг ғажаклари ва барг бандларида пикнидалар буртиб чиқади. Пикнидалар жуда куп ҳосил бўлганида эпидермис қутарилиб, тагига ҳаво қиради, зарарланган жойнинг усти оқ ёки қумушранг тус олади.

Хулоса. Фомопсис таркалган мамлакатлардан экиш ва пайванд килиш учун мулжалланган ток қисмларини Ўзбекистонга қиритиш ман этилади;

селекция ва илмийтадқиқот масаласида олиб келинган материаллар зарарланганлигини аниқлаш мақсадида лабораторияда экспертиза қилиш ва йил давомида интродукцион-карантин кучатзорида экиб текшириш; зарарланган материаллар аниқланган ҳолда, уларни дархол қесиш олиш ва ёкиб юбориш талаб қилинади. Қасалликка чидамли навлар йук ун-шудринг ва антракнозга қарши тавсия қилинган барча агротехник, ташкилий чоратадбирларни ишлаб чиқиш керак.

АДАБИЁТ МАНБААЛАРИ .

1.Буриев х.,, Журзев Р., Алимов О. Мева-сабзавотларни сақдаш ва уларга дастлабки ишлов бериш. Тошкент: "Меҳнат", 2002, 184 б.

2.Головин П.Н. Мучнисто-росяные грибы, паразитирующие на культурных и полезных растениях. Изд. АН СССР, М-Л, 1960, 267 с.о

3. Исоков О. Мильдью ёхуд сохта Ун-шудринг қасаллиги. Ўзбекистон қишлоқ хужалиги, 2004, N~II, 2S б.

4.Қамилов ш.г .. Мостовой В.А. Болезни листьев винограда. Ботаника фаниини устивор масалалари. Илмий конференция маърузаларининг тезислари. Тошкент, 12-14 сентябрь, 1995 й. Тошкент, 1995, 138 б.

5.Қирьянова Е. С .. Қралль Э. Л. Паразитич'еские нематоды растений и меры борьбы с ними. Том 2. Л.: «Наука», 1971,522 с.

6.Қудрявец Р. П., Бокач~в Г. И., Воробъев В. Ф., Соловьёв И. С., Миренков Ю. М., Сенин В. И .. Титов д. А. Плодовые культуры. Справочник. М.: Агропромиздат,199I,384с.,цв. илл. на 16л.

7. Мирзаев М.М., Сабилов М.К., Пашенка В.З., Куртов И.А., Кушназарав Х.к., Набиев У.Я. Такчиликка оид справочник. Тошкент: "Ўзбекистон", 1976, 152б. (110-115 б.).

8.Набиев У. Мевазор ва токзорларнинг зарақунанда ҳамда қасалликлари ва уларга қарши қураш. Тошкент: "Ўзбекистон", 1974,48 б.

9. Попкова К. В .. , Шкаликов В. А., Стройков Ю. М., Лекомцева С. Н., Скворцова С. Н. Общая фитопатология. 2-изд. М.: «Дрофа», 2005, 448 С.

10.Хохрякова Т.М., Қазанцева А.Е. Монилиальный ожог айвы. Микология и фитопатология, 1968, т.2, N~6, с. 491-495.

ТОШЛОК ТУМАНИ ШАРОИТИДА ДЕНТРОФАГ ШИРАЛАР ФАУНАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ (УСИМЛИК ШИРАЛАРИ)

Зокиров Исломжон Илхомжонович

Биология фанлари доктори, доцент

Фаргона давлат университети

Зокирова Гулнора Мамадҷоновна - уқитувчи

Аскаралиева Сарвиноз - магистрант

Аннотация: Бу мақолада Фаргона вилояти Тошлок туманида зарар келтурувчи усимлик битлари яъни ширалар хақида ёритиб берилди. Ҳозирги кунга келиб кенг майдонларда ва бошқа кишлок хужалик экинларида тупрокни қовлаш ва ювиш ишлари тугри йулга қуйилган бўлсада, баъзи бир ҳолатларда айникса, утлок парвонаси, қарадрин тунлами, пода сингари қучиб юрувчи ва қумайдиган чигирткаларнинг қузачаларини аниқлашда тупрокни қовлаш ишлари йуналиш бўйлаб текшириб борилади. Бу қаби ҳолларда қартага йуналишлар қайд қилинади, бу бўйича текширув ишларини олиб борилади, утқазилган йуналишда олинган чуқурчани жойи ва шу майдончада топилган ҳашаротлар миқдори белгилаб борилади. Асосан шароитдан келиб чиққан ҳолда ва зарарқундаларни биологик хоссалари бўйича майдончалар белгилаб борилади.

Калит : бит, полиз, тошлок, зигир, лавлаги.

Кириш. Полиз бити (*Aphis gossypii* Glov) .Тент данотлилар (Homoptera) туркуми, барг битлари (Aphididae) оиласига мансуб бўлиб, гуза ва полиз экинларининг асосий зарарқундаси ҳисобланади. Булардан ташқари, тамаки, ерёнгоқ, қаноп, зигир, лавлаги, полиз ва бошқа турдаги усимликларда кенг тарқалган. Қанотсиз битнинг танаси тухумсимон қуринишда, қатталиги 1,25-2,1 мм гача боради. Ранги қучиш ёки сарикдан тух яшилгача, лекин баҳор ва ёз ойларида утсимон яшил ва сарғиш тусда учрайди. Қадат қузда тух яшил рангда бўлади.

Тирик тугувчи ургочиларининг боши, қуқрак, оёқларининг учлари, шира сурувчи найчалари қора тусда ва нисбатан қузинқод, ёнбошларида қора доғчалари бор. Муйловлари танасидан қисқароқ, лекин қанотсиз формалариникидан узунроқ. Бу битнинг ақация битидан фарқи шу белгиларидир . Личинқаси қичик ва ранги оқ. Қанотли формага айланувчи личинқа “темирқаноти” иққинчи ёшида пайдо бўлади. Полиз бити апрел ойида бегона утларда, майнинг урталаридан то июлгача полиз ва гузада пайдо бўла бошлайди.

Дуккакли экинлар билан озидланмайди. Битлар барг остида ва усув нукталарида озидланади. Чинбарглар пайдо булган сарик битлар уларнинг янги-янги ёзилган кисмларини паст томонини тушиб боради. Бу хашарот бирорта усимликда уз авлодлари билан бирга учрамайди. Лекин июлнинг охири ва август ойларида хаво хароратининг юдори булиши ва намликнинг пасайиши натижасида ривожланиши депрессияга учрайди, бунда унинг тана улчами кичрая бошлайди, ранги тук яшилдан, тиник яшил ва сарик тусга айланади, пуштдорлиги бирдан тушиб кетади.

Сентябрга келиб яна ривожланишда давом этади. Унинг ривожланиш тезлиги хаво хароратига боглик холда, канотсиз личинканинг тугилиши 13-14 ва 4-6 кунда такрорланиб боради. Мавсумда 20-25 бугин беради. Гузага нисбатан зарар келтириши 12-15 % га етади.

Эрта бадорда кишлаб чикаётган авлоди -5°C да 30 % гача нобуд булиши мумкин. Канотсиз ва канотли тирик тугувчи полиз битларининг апрел ва май ойларидаги популяциялари юкори пуштдорликка эга. Канотсиз тирик тугувчи зотининг кишлаш даври бегона утларда (тугмачагул ва ёввойи горчица ва бошкалар) кечади.

Беда ва полиз битларининг табиий кушандалари, асосан, парда канотлилар туркумига мансуб 15-20 тадан купрок турлари учрайди. Мавсумда 20-25 бугин беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аванесова Г. А. «Методические указания по защите сельскохозяйственных культур от земляных блошки». Т.: Изд. «ФАН»-Информационное сообщение. 1984.
2. Азимов Д.А., Бекузин А.А., Давлетшина А.Г., М.К. Кадырова Насекомые Узбекистана. Т.: Изд-во. «ФАН» Ташкент, 1993
3. Алиев Ш. К., Арсланов М.Т., Жумабоев З. М., Мусаева Г.М., Абдуллаева Х. Техник экинларнинг араркунанда, касаллик ва бетона утлар и. «Хаёт » Андижон, 2015.
4. Арсланов М.Т., Рашидов М.И., Кимсанбоев Х.Х., Мухаммадалиев Ш.С., Асанов К.А., Сулайманов Б.А. Усимликларни биологик хдмоя килишга оид русча - узбекча лутат. Т.: «Укитувчи», 2002.
5. Арсланов М.Т., Сагдуллаев А.У., Холидов К- «КДшлок хужалик экинларини биологик химоя кдаиш». Т.: «Узбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2010.
6. Арсланов М.Т., Сагдуллаев А.У., Аноров М.А., Содиков М.К., Алиева Ф.Ш. Узбекистонда учрайдиган бегона утлар буйича лутат «Хаёт » Андижон, 2015.

7. Ахмедов С.И., Пулатов О.А., Хурсанов Х.И. Кишлоқ хужалиги фитопатологияси Самарканд., 2010 .
8. Бадулин А.В. Пшеничный цветочный клещ. М.: «Колос», 1984.
9. Бей-Биенко Г.Я., Богданов-Катков Н.Н., Чигарев Г.А., Щеголев В.Н. Сельскохозяйственная энтомология Гос- издат. «Сельскохозяйственной литературы» Москва-Ленинград, 1955.
10. Березкин Ю.Н., Скоролупова Т.П. Двудольные однолетние сорняки Жур. «Защита и карантин растений». 1987. № 4. С.26-27
11. Бондаренко Н.В., Поляков И.Я., Стелков А.А. Вредные нематоды, клещи грызуны. Изд- во «Колос », Ленинград, 1977
12. Васильев В.П. О концепции экономического порога вредоносности //Защита растений 1988. № 1. С. 28-31
13. Володичев М.А. Методы учета вредителей //Защита растений 1986. № 6. С. 15-16
14. Володичев М.А. Защита зерновых культур от вредителей Росагропромиздат, Москва, 1990.

CHIGITLI PAXTANI TOZALASH JARAYONIDA NAMLIK TASIRIDA
SIFAT KO'RSATKICHLARINI O'ZGARISHI

Baxodir Ergashov

Namangan muhandislik-qurilish instituti o'qituvchisi

Nurqulov Muhammadqodir

Namangan muhandislik-qurilish instituti

25-MSMSM-21guruh talabasi

Temirov Zafarbek

Namangan muhandislik-qurilish instituti

25-MSMSM-21 talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada chigitli paxtani qayta ishlash jarayonida uning namligi o'zgarishini tozalash samaradorligi, umumiy nuqsonlarning miqdoriga qay darajada ta'sir qilishini tadqiq qilish uchun turli paxta navlaridan na'munalar olindi va ular ustida tajribalar o'tkazildi.

Kalit so'zlar: Umumiy ifloslik miqdori, quritish jarayoni, tozalash jarayoni, seleksion nav, sanoat navi, chigal tola, murakkab chigal tola.

Аннотация: В данной статье были взяты образцы различных сортов хлопчатника и проведены эксперименты с целью исследования влияния изменения влажности хлопка-сырца в процессе обработки, эффективности очистки и количества общих дефектов.

Ключевые слова: общая примесь, процесс сушки, процесс очистки, отборный сорт, технический сорт, спутанное волокно, сложноспутанное волокно.

Abstract: In this article, samples of different cotton varieties were taken and experiments were carried out in order to investigate the effect of changes in the moisture content of seed cotton during processing, cleaning efficiency, and the amount of total defects.

Key words: Total impurity, drying process, cleaning process, selection grade, industrial grade, tangled fiber, complex tangled fiber.

Paxta tozalash korhonalarining birinchi navbatdagi vazifasi paxta maydonlaridan terib olingan chigitli paxtani maksimal darajada yaxshi tozalash, shuning bilan birgalikda undan olinadigan tolalarning shikastlanish darajasini iloji boricha kamaytirish hisoblanadi. Bu omillarni hisobga olgan holda mamlakatimizdagi paxta tozalash korhonalari bosqichma-bosqich eng zamonaviy uskunalari bilan jihozlanmoqda. Bunday choralar qo'llanishiga qaramay chigitli paxtaning ba'zi ko'rsatkichlari maksimal tozalash imkoniyatlarini chegaralab qo'yadi.

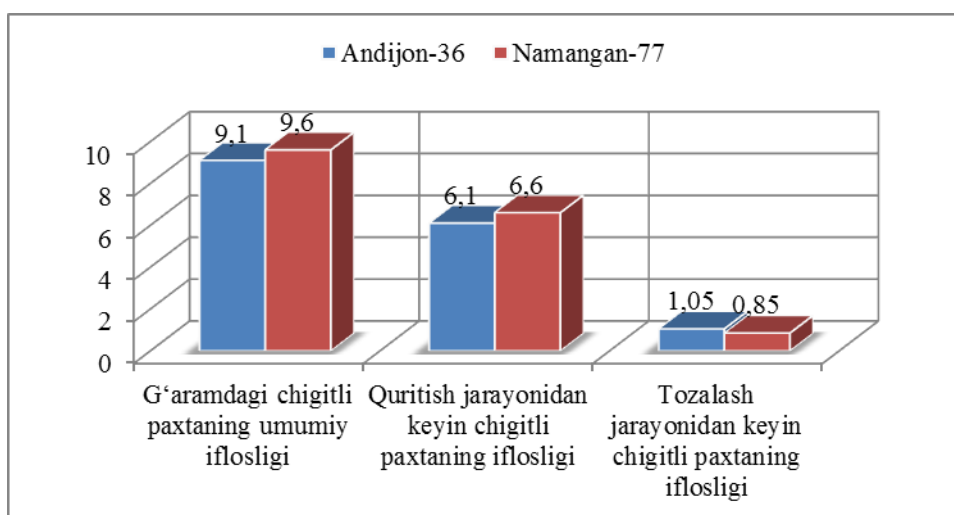
Qo‘llanilayotgan jihozlar har qancha zamonaviy bo‘lmasin xom ashyoni qayta ishlash uchun namlik miqdori juda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki, chigitli paxtada namlik miqdori yuqori bo‘lsa, iflosliklardan tozalanishi qiyinlashadi, tola tarkibidagi chigal tola miqdori, murakkab chigal tola miqdori, iflosliklar miqdori ortadi, natijada tolaning va undan olinadigan mahsulotlarning sifat sifat ko‘rsatkichlari yomonlashadi. Undan tashqari, chigitli paxta tarkibida namlik miqdori me‘yoridan past bo‘lishi tolaning fizik-mexanik xossalarini pasayishiga olib keladi. Bunday holatlarni oldini olish uchun korhonalarda chigitli paxtaning namligini standartlarda ko‘rsatilgan optimal namlik miqdorini ta‘minlash kerak bo‘ladi.

Tozalash samaradorligiga chigitli paxtaning namligidan tashqari seleksion navi ham katta ta‘sir ko‘rsatadi. Chunki har bir seleksion navdagi chigitli paxtaning o‘ziga hos hususiyatlari mavjud.

Paxta dalalaridan terib olingan chigitli paxta paxta tozalash korhonalarida namligi va iflosligi bo‘yicha qabul qilinadi. Agar namlik yuqori bo‘lsa uni quritish tozalash ishlari olib boriladi.

Yuqoridagi ko‘rsatkichlar tozalash samaradorligiga qanchalik ta‘sir qilishini tekshirib ko‘rish maqsadida Namangan viloyatida rayonlashtirilgan ikki xil sanoat seleksion navli chigitli paxtalar ustida nazorat o‘tkazildi va natijalarni jadvalga kiritildi.

Ko‘rsatkichlari	Navi	
	Andijon-36	Namangan-77
G‘aramdagi chigitli paxtaning namligi, %	11.2	11.8
Umumiy ifloslik miqdori, %	9.1	9.6
Quritish jarayonidan keyingi chigitli paxtaning namligi, %	9.3	8.8
Umumiy ifloslik miqdori, %	6.1	6.6
Tozalash jarayonidan keyingi chigitli paxtaning namligi, %	8.8	8.4
Umumiy ifloslik miqdori, %	1.05	0.85

Chigitli paxtaning namligi va navining tozalash samaradorligiga ta'siri gistogrammasi (%)

Olingan natijalardan ko'rinib turiptiki Andijon-36 seleksion navli chigitli paxtaning iflosligi quritish jarayonidan keyin 33% ga, tozalash jarayonidan keyin esa 88.5% ga kamaygan bo'lsa, Namangan-77 seleksion navli chigitli paxtaning iflosligi quritish jarayonidan keyin 31% ga, tozalash jarayonidan keyin esa 91% ga kamaygani aniqlandi. Bundan kelib chiqadiki yuqoridagi ko'rib o'tilgan navdagi chigitli paxtalarda quritish va tozalash jarayonlaridan keyin tozalash samaradorligi Namangan-77 seleksion navli chigitli paxtaniki Andijon-36 ga qaraganda yuqoriroq ekan.

Chigitli paxtani qayta ishlash jarayonida me'yoridan yuqori namlik paxta tolasi tarkibida nuqson va chiqindilar ortishiga sabab bo'ladi.

Agar chigitli paxtaning namligi me'yordan yuqori bo'lsa, tola tarkibidagi chigal tola, murakkab chigal tola, iflosliklar miqdori ortib, po'stloqli tola, urilgan yoki jarohatlangan chigitlar miqdori kamayadi. Chigitli paxta qanchalik ko'p texnologik jarayonlardan o'tkazilsa, shuncha iflosliklardan yaxshi tozalanadi, lekin tarkibidagi urilgan yoki jarohatlangan chigitlar, chigal va murakkab chigal tola, po'stloqli tola miqdori ortib ketadi. Bundan tashqari namlikning me'yordan past bo'lishi hisobiga po'stloqli tola va tugunchalar, urilgan yoki jarohatlangan chigitlar miqdorining oshishi hisobiga paxta tolasi tarkibidagi umumiy nuqson va chiqindilar miqdorining ortishiga sabab bo'ladi. Ayrim seleksion navdagi chigitli paxtaning tozalash samaradorligi past bo'ladi.

Paxta tolasining narxi ifloslik miqdori bo'yicha sinflariga qarab belgilanadi. Paxta tolasi tarkibidagi nuqson va chiqindilar miqdori me'yordan yuqori bo'lsa, tolaning sifat ko'rsatkichlari yomonlashadi, hamda undan olinadigan iplarning fizik-mexanik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir etmasdan qolmaydi. Paxta tolasi ifloslik miqdoriga qarab, bir qator sinflarga, ya'ni oliy, yaxshi, o'rta, iflos va yomonlarga bo'linadi va shu sinflari bo'yicha narxlari turlicha bo'ladi.

Namuna sifatida olingan navlarning tolalari tarkibidagi nuqson va chiqindilar miqdorining o'zgarishi aniqlandi.

Bunga ko'ra Namangan-77 seleksion navli paxta tolasining g'aramda turgan holatidagiga nisbatan umumiy nuqson va chiqindilar miqdori 38.3% ga, urilgan yoki jarohatlangan chigitlar miqdori 35.1% ga kamaydi, po'stloqli tola miqdori 15.8% ga, tugunchalar miqdori 28.8% ga oshdi, iflosliklar miqdori 61.9% ga kamaydi, Andijon-36 seleksion navli paxta tolasining tarkibidagi umumiy nuqson va chiqindilar miqdori 38.5% ga, urilgan yoki jarohatlangan chigitlar miqdori 47.8% ga kamaydi, po'stloqli tola miqdori 21.8% ga, tugunchalar miqdori 36.1% ga oshdi, iflosliklar miqdori 51.8% ga kamaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki paxtani dastlabki ishlash jarayonidan so'ng Namangan-77 seleksion navli paxta tolasi tarkibidagi umumiy nuqson va chiqindilar

miqdori bo'yicha tozalanish samaradorligi Andijon-36 seleksion navli paxta tolasining nuqsonlardan tozalanish samaradorligiga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bakhodir, E. (2021). Effects of Change on Cotton Harvesting Physical and Mechanical Performance. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 1(7), 9-13.
2. Mirkhojaev, M. M., & Ergashov, B. A. O. (2020). Analysis of determination of cotton field quality as a result of changes in technological processes. *SAARJ Journal on Banking & Insurance Research*, 9(6), 38-44.
3. Baxodir, E., Azimjon, M., & Hayitali, O. (2022). PAXTANI YETISHTIRISHDAGI IQLIMIY SHAROITNI UNDA OLINADIGAN TOLA SIFAT KO 'RSATKICHLARIGA TA'SIRI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 89-94.
4. Ruxiddinova, N. Y., & Ayubjanovna, T. G. (2022). GENERAL DEVELOPMENT OF EDUCATION IN TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS METHODOLOGICAL PRINCIPLES. *Journal of Positive School Psychology*, 8560-8566.
5. Baxodir, E., Hayitali, O., & Ramshid, A. (2022). IPAK QURTINI BOQISH SHAROITINI OLINADIGA IPAK MAHSULOTLARI SIFAT KO 'RSATKICHLARIGA TA'SIRI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 95-100.
6. Bakhodir, E., & Mastona, N. (2022). Product Quality of Regulatory Documents Place for Improvement. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 2(3), 71-74.
7. Baxodir, E., & Ramshid, A. (2022). KO 'MIR MAHSULOTLARINING NAVLARI BO 'YICHA QIYOSIY TAHLILI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 101-105.
8. Baxodir, E., & Asadbek, A. (2022). GIDRAVLIK VA MEXANIK PRESSLAR YORDAMIDA SUV TASHISH MASHINALARINING MUVOZANATDAN CHIQUIB KETISHINI OLDINI OLISH USULLARI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 1-4.
9. Bakhodir, E., & Ramshid, A. (2022). Comparative Analysis of Coal Products Extracted From Central Asian Coal Deposits. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(5), 9-12.

KIMYONING BIOLOGIYA FANLARI BILAN INTEGRATSIYASI

Samarqand davlat universiteti kimyo fakulteti dotsenti

Norqulov Uchqun Munavvarovich

Tel: +998915316898 u_norqulov2019@gmail.com

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti assistenti

Norqulova Lobar Uchqunovna

norqulovalobar8@gmail.com

Samarqand davlat universiteti kimyo fakulteti talabasi

Aminova Taxmina

Annotatsiya. Ushbu maqolada “kimyo ta’limining biologiya bilan uyg’unligi” doirasida ta’lim sifatini oshirish omillari, mavzularning tarbiyaviy vazifalari bo’yicha fikrlar mujassamlashtirilgan.

Kalit so’zlar: kataliz, me’da-ichak sistemasi, fermentlar, gidroliz jarayoni, osmotik bosim.

Mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo‘nalishlarda ta’lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyot yili” Davlat dasturining ustuvor vazifalari qatorida belgilangan. Kimyo fani biologiyaning rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shgan, jumladan, hujayraning kimyoviy tarkibi, ya’ni anorganik va organik moddalarni aniqlash, oqsil, uglevod, lipidlarning o‘ziga xos xususiyatlari, tarkibi, molekulyar tuzilishi, ularning hujayrada bajaradigan funksiyalarini aniqlash, modda va energiyaning saqlanish qonuni esa hujayrada modda va energiya almashuvini tadqiq etishga zamin yaratdi. Kimyoni o‘qitishda fanlararo bog‘lanishni amalga oshirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim didaktik sharti bo‘lib, u o‘quvchilar asosiy bilim manbai bo‘lgan o‘quv materiallarining ilmiyligi va izchilligini ta’minlaydi, o‘quvchilar tomonidan bilimlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqish ortadi va aqliy rivojlanish tezlashadi, tabiiy fanlarni o‘qitishda fanlararo bog‘lanishni bosqichma-bosqich va izchil amalga oshirish orqali o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish imkoniyatini yaratadi. Tabiatning birgina obyekt haqida bir butun bilim hosil qilish uchun turli fanlar qatori biologiya, fizika fanlarini bog‘lab o‘rgatish maqsadga muvofiqdir. Kimyo sohalaridan biri bu biokimyo bo‘lib, bu fanlarning birlashishi tirik mavjudotlar tanasida sodir bo‘lgan hodisalarni tushuntirishga imkon beradi. Kimyo hujayralar va to‘qimalarning tarkibi va tuzilishini hamda ular tarkibidagi reaksiyalarni aniqlaydi. Bu tanada yuzaga keladigan biologik funktsiyalarni tushuntirishga imkon beradigan tirik mavjudotlarni tahlil qilish haqida. Elementlarning o‘zgarishi hujayralarning ishlashiga va ovqatlanishiga qanday imkon beradi.

Masalan, biologik sistemalarda kataliz juda katta rol o'ynaydi. Ovqat hazm qilish sistemasida, qonda, odam va hayvonlarning hujayralarida boradigan ko'pgina kimyoviy reaksiyalar katalitik reaksiyalar hisoblanadi. U reaksiyalarning katalizatorlari fermentlar deyiladi. Fermentlar oddiy yoki murakkab oqsillardan iborat. Chunonchi so'lakda ptialin fermenti bo'lib, kraxmalni qandga aylanishni katalitik tezlashtiradi. Oshqozon suyuqligi tarkibidagi pepsin esa oqsillarni parchalanishini tezlashtiradi. Odam organizmida 30000 ga yaqin turli-tuman fermentlar bo'lib, ulardan har biri o'ziga xos reaksiyalar uchun effektiv katalizatorlik vazifasini bajaradi. Me'da-ichak sistemasida, qonda va hujayralarda kechadigan ko'pchilik kimyoviy reaksiyalar katalitik reaksiyalardir. Bu jarayonlar maxsus moddalar –fermentlar ta'siri ostida boradi. Fermentlar (enzimlar) – bu biologik sistemalardagi kimyoviy reaksiyalarning tezligini o'zgartiruvchi oqsil tabiatiga ega bo'lgan moddalardir. Biologik katalizatorlar (fermentlar) kimyoviy katalizatorlardan farq qilib, ularning o'lchami katta, tanlab ta'sir etuvchanlik va yuqori samaradorlik kabi xususiyatlarga ega. Fermentativ reaksiya tezligi, substratning konsentratsiyasiga, ingibitorlar va aktivatorlar bor-yo'qligiga, pH va boshqalarga bog'liq. Substrat-organizmda ferment ta'sirida o'zgarib reaksiyaga kirishuvchi boshlang'ich modda.Fermentativ reaksiya tezligining substrat konsentratsiyasiga bog'liqligi Mixaelis-Menten tenglamasi bilan ifodalanadi:

$$v = \frac{v_{max} \cdot C_s}{k + C_s}$$

v_{max} - reaksiyaning ferment bilan to'yingan holdagi maksimal tezligi; C_s - substratning konsentratsiyasi; k - tezlik konstantasi.Yuqoridagi tenglama nemis biokimyogar olimi L. Mixaelis(1875-1949) va kanadalik biokimyogar M. Mentenlar(1879-1960) tomonidan 1913 yilda ishlab chiqilgan va ularning nomi bilan yuritiladi. Konsentratsiya oshganda fermentativ reaksiya tezligi ferment bilan substrat o'rtasidagi to'liq bog'lanishga mos keluvchi tezlikka intiladi.Fermentativ kataliz jarayonida, fermentlar ta'siri ularning substrat bilan oraliq kompleks hosil qilishiga asoslangan. Bu jarayon qaytar hisoblanib, substrat-ferment kompleksi, oraliq moddalar nazariyasiga ko'ra, oraliq modda yoki oraliq holatga to'g'ri keladi. Keyingi bosqichda bu kompleks parchalanib ferment qayta tiklanadi. Bu jarayonni quyidagicha ifodalash mumkin:

E-ferment (enzim); S-substrat (reagent); ES-oraliq kompleks; M-mahsulot.

Organizmda fermentlarning etishmovchiligi va ortib ketishi turli xil kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, organizmda tirozinaza fermentining yetishmasligi albinizm kasalligiga ya'ni teri qatlami pigmentining yo'qolishiga, fenilalaningidroksilaza fermentining yetishmasligi esa fenilketonuriya kasalligining kelib chiqishiga olib keladi. Fermentlar konsentratsiyasining ortib ketishi yurak xurujiga sabab bo'ladi.

Suvning ion ko‘paytmasi. Vodorod ko‘rsatkich.pH ning biologik ahamiyati

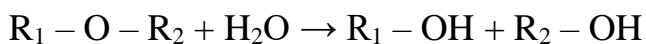
Tirik organizmlarning ajoyib xossalaridan biri kislota-asosli gomeostaz ya’ni biologik suyuqliklarda pH qiymatining doimiy bo‘lishidir. Quyidagi jadvalda ba’zi biologik obyektlarning pH qiymatlari keltirilgan.

Biosuyuqliklar	pH(normada)
Qon zardobi	7,40±0,05
So‘lak	6,35-6,85
Toza oshqozon shirasi	0,9-1,1
Siydik	4,8-7,5
Orqa miya suyuqligi	7,40±0,05
Oshqozon osti bezi shirasi	7,5-8,0
Ingichka ichak suyuqligi	7,0-8,0
O‘t yo‘li suyuqligi	7,4-8,5
O‘t pufagi suyuqligi	5,4-6,9
Sut	6,6-6,9
Ko‘z suyuqligi	7,4±0,1
Teri (hujayra ichki suyuqligi)	6,2-7,5
Jigar (hujayra ichki suyuqligi)	6,4-6,5

Qonda, orqa miya suyuqligida, ko‘z yoshida va oshqozon shirasida pH qiymati deyarli o‘zgaras bo‘ladi. Inson organizmida pH qiymatining keskin o‘zgarishi o‘limga, kislota-asos muvozanatining buzilishi turli kasalliklar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Har xil kasalliklarda pH ning kislotalik tomonga o‘zgarishi-asidoz, ishqoriy tomonga o‘zgarishi alkaloz deyiladi. Fermentlarning faolligi ham pH qiymatiga bog‘liq. Har bir ferment pH ning ma’lum qiymatida faol bo‘ladi. Masalan, to‘qimadagi katepsin pH = 7 bo‘lganda oqsil hosil bo‘lish tezligini oshirsa, pH < 7 bo‘lganda oqsilning parchalanishini tezlashtiradi. pH kislotali muhit tomonga siljiganda yurak-tomir kasalliklarining kelib chiqish ehtimolligi ortadi. Qandli diabet kasalligi bilan og‘rigan bemorlarda ham asidoz kuzatiladi. Me’da kasalliklarida me’da shirasining pH qiymati ko‘tarilishi ham, kamayishi ham mumkin. Jigar kasalliklari (sirroz) da qonning kislotali – ishqoriy muvozanati ishqoriy muhit tomon siljib, pH 7,3 dan 7,6 gacha o‘zgaradi.

Gidrolizning biologik ahamiyati

Gidroliz jarayoni biokimyoviy jarayonlarda muhim ahamiyatga ega. Oziq-ovqat tarkibidagi asosiy 3 komponent – yog‘lar, oqsillar, uglevodlar oshqozon ichak traktida (yo‘lida) suv ta’sirida fermentativ gidrolizlanadi va mayda fragmentlarga ajraladi. Umumiy holda ovqat tarkibidagi komponentlarning gidrolizini quyidagi tenglama bilan ifodalash mumkin:

Bu yerda R_1 va R_2 kislorod orqali bog'langan bioorganik molekulaning fragmentlari.

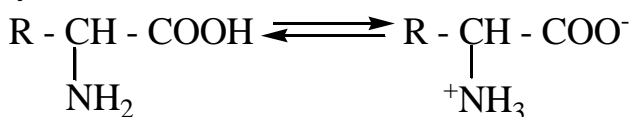
Busiz oziq-ovqat mahsulotlari tarkibidagi oziq moddalar ichaklarda o'zlashtirilmaydi, ichaklarda faqatgina kichik fragmentlar so'rilib o'zlashtiriladi. Poli va disaxaridlar fermentlar ta'sirida gidrolizlanib monosaxaridlarga aylanganidan so'ng organizmda o'zlashtiriladi. Tirik mavjudotlarning o'sishi va normal yashashi uchun albatta energiya kerak bo'ladi. Bu energiyani odam oqsillar, yog'lar va uglevodlar shuningdek murakkab efirlar, amidlar, peptidlar hamda glikozidlarning oksidlanish jarayoni natijasida oladi. Ko'pgina biologik proseslarda masalan, oqsillar biosintezida, mushaklarning qisqarishida va boshqalarda ATF energiya manbai bo'lib xizmat qiladi:

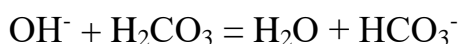
$$\Delta G^0 = -30,5 \text{ kJ/mol}$$

ATF va ADF larning sintezi uchun zarur bo'lgan energiya esa glyukozaaning hujayralarda oksidlanishi natijasida ajralib chiqadigan energiya hisobiga qoplanadi.

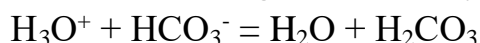
Bufer eritmalar 1000 ml buffer eritmaning pH qiymatini bir birlikka o'zgartirish uchun zarur bo'lgan (sarflanadigan) kuchli asos yoki kislotaning mollardagi miqdori *bufer sig'imi* deyiladi. Bufer sistemalarning ahamiyati juda katta. Ular odam organizmda pH qiymatini o'zgarimas saqlashda moddalar almashinuvi jarayonida muhimdir. Biologik sistemalarda pH qiymatining o'zgarishi organizmning nobud bo'lishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa gidrokarbonatli, fosfatli va oqsilli bufer sistemalar organizmda muhim rol o'ynaydi. Qon umumiy bufer ta'sirining deyarli 10%i karbonatli buferga to'g'ri keladi. **Fosfatli** bufer sistema to'qima va ba'zi biologik suyuqliklarning bufer sistemasi asosini tashkil etadi. **Oqsilli** bufer sistemalar aminokislotali, gemoglobinli va oksigemoglobinli buferlarga ajratiladi. Aminokislotali bufer sistemalar α -amonokislotalarning suvli eritmalarida bipolyar ion holiday uchraydi:

Bufer sistemalar hujayra shirasining kislotaligini avtomatik ravishda bir xil ushlab turadi, ya'ni ferment va gormonlarning faoliyati uchun optimal sharoit yaratadi. Sut emizuvchi hayvonlarning qonida bufer sistemalar bo'lib, unda gidroksid ionlarni bog'lab oluvchi karbonat kislota bo'ladi:

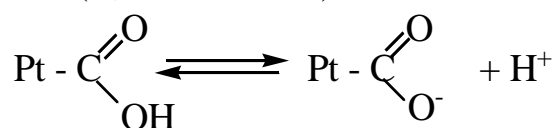

Shuningdek qonda H_3O^+ ionlarni bog'lovchi natriy gidroqarbonat ionlari ham bo'ladi:

Biologik sistemalarda osmos va osmotik bosimning ahamiyati

Osmos o'simliklarning o'sishi va rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Osmotik bosim tufayli suv o'simliklarning xujayralariga kiradi va daraxt uchlaridagi barglarga borib etguncha o'nlab metr yuqoriga ko'tarladi. Har qanday tirik xujayraning yarim o'tkazgich xususiyatlari qobig'i ki sirtqi protoplazma qatlami bo'ladi. Hujayra eritmaga botirilganda eritmaning konsentrasiyasi xudjyra shirasining konsentrasiyasidan past bo'lsa, xujayraga suv shimiladi. Agar bu farq juda katta bo'lsa, xujayra shirasining osmotik bosimi ham juda katta bo'ladi va suv ancha yuqoriga ko'tariladi. O'simlik organizmining rivojlanishi tuproq eritmasining osmotik bosimi bilan xujayra shirasining osmotik bosimi orasidagi nisbat katta ahamiyatga ega. Xujayra shirasining osmotik bosimi tuproq eritmasining osmotik bosimidan katta bo'lganidagina o'simlik normal rivojlanishi mumkin. Osmotik bosim o'simliklarda suvning xarakatlanishini va uning ildizan barglarning uchiga qadar ko'tarilishini tahminlovchi asosiy kuchdir. Barg xujayralaridan suv bug'lanib ketganda u suvni o'zak xujayralaridan osmotik bosim tufayli so'rib oladi, o'zaklar esa ildiz xujayralaridan, ildiz tuproqdan suvni so'rib oladi. Osmos hayvonlar hayotida ham katta ahamiyatga ega. To'qimalardagi osmotik bosimning har qanday buzilishlari turli kasalliklarga olib keladi. Dorilarni qon tomiriga yuborilayotganda ham to'qimalarning osmotik xossalarini e'tiborga olish zarur: kiritilayotgan eritmaning osmotik bosimi qon plazmasining bosimi bilan bir xil, ya'ni u bilan izotonik bo'lishi kerak. Masalan, odamlarning qon tomirlariga ko'p miqdorda kiritilishi mumkin bo'lgan fiziologik eritma (0,9% li NaCl) izotonik eritmadir.

Oqsillar hisobiga a'zolarining hamma hujayralari va to'qimalari ma'lum bufer ta'siriga ega bo'ladi. Masalan, teriga tushadigan oz miqdordagi kislotaga va ishqor bufer ta'sirida tez neytrallanadi. Bufer sistemalar organizmdagi ajratuv a'zolari (buyrak, teri, ichak, o'pka) bilan birgalikda pH qiymati 7,4 dan 0,4 birlikka kamayishi yoki ko'payishi butun organizmning nobud bo'lishiga olib kelishi mumkin. Osmosning tabiatdagi rolini daraxtning tanasiga suv va mineral tuzlarning kirib borish mexanizmi orqali ko'rsatish mumkin: osmos hisobiga suv gipotonik eritmadan o'simliklarning hujayralariga so'riladi va hujayrama-hujayra daraxt tanasi bo'yicha o'nlab metrlarga ko'tarilishi mumkin (endoosmos). Endoosmos gipotonik eritmalarda, ekzoosmos esa, gipertonik eritmalarda sodir bo'ladi. O'simlik va hayvonlar to'qimalarining elastikligi ham (turgor) osmos bilan tushuntiriladi: agar o'simlik to'qimalari gipotonik eritmada bo'lsa, hujayralarga borayotgan

suv ulardagi bosimni oshiradi va hujayra membranasini uning sellulozadan tashkil topgan tashqi zich qobuqqa siqadi. Osmos o'simliklarning o'sishi va rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Osmotik bosim tufayli suv o'simliklarning xujayralariga kiradi va daraxt uchlaridagi barglarga borib etguncha o'nlab metr yuqoriga ko'tariladi. Har qanday tirik xujayraning yarim o'tkazgich xususiyatlari qobig'i ki sirtqi protoplazma qatlami bo'ladi. Hujayra eritmaga botirilganda eritmaning konsentrasiyasi xudjayra shirasining konsentrasiyasidan past bo'lsa, xujayraga suv shimiladi. Agar bu farq juda katta bo'lsa, xujayra shirasining osmotik bosimi ham juda katta bo'ladi va suv ancha yuqoriga ko'tariladi. O'simlik organizmining rivojlanishi tuproq eritmasining osmotik bosimi bilan xujayra shirasining osmotik bosimi orasidagi nisbat katta ahamiyatga ega. Xujayra shirasining osmotik bosimi tuproq eritmasining osmotik bosimidan katta bo'lganidagina o'simlik normal rivojlanishi mumkin. Osmotik bosim o'simliklarda suvning xarakterlanishini va uning ilidizan barglarning uchiga qadar ko'tarilishini tahminlovchi asosiy kuchdir. Barg xujayralaridan suv bug'lanib ketganda u suvni o'zak xujayralaridan osmotik bosim tufayli so'rib oladi, o'zaklar esa ildiz xujayralaridan, ildiz tuproqdan suvni so'rib oladi. Osmos hayvonlar hayotida ham katta ahamiyatga ega. To'qimalardagi osmotik bosimning har qanday buzilishlari turli kasalliklarga olib keladi. Dorilarni qon tomiriga yuborilayotganda ham to'qimalarning osmotik xossalarini e'tiborga olish zarur: kiritilayotgan eritmaning osmotik bosimi qon plazmasining bosimi bilan bir xil, ya'ni u bilan izotonik bo'lishi kerak. Masalan, odamlarning qon tomirlariga ko'p miqdorda kiritilishi mumkin bo'lgan fiziologik eritma (0,9% li NaCl) izotonik eritmadir.

Osmos hodisasi ko'pgina kimyoviy va biologik jarayonlarda muhim ahamiyatga ega. Osmos hujayra va hujayralararo tuzilishga suvning kirishini ta'minlashda va organlarning aniq shakllarini saqlashda osmotik bosim katta rol o'ynaydi. Odamning biologik suyuqliklari-qon, limfa, to'qimalardagi suyuqliklar – NaCl, KCl, CaCl₂ larning va oqsil, uglevodlar, nuklein kislotalar hamda eritrotsit, leykotsit, trombositlarning suvdagi eritmalaridir. Ularning umumiy ta'siri biologik suyuqliklarning osmotik bosimini belgilaydi. Odam qonining osmotik bosimi 37⁰ C da 780 kPa (7,7 atm) ni tashkil etadi. Xuddi shunday bosimni 0,9 % li NaCl ning suvli eritmasi ham hosil qiladi. Shuning uchun bu eritma qon bilan izotonik bo'ladi (fiziologik eritma). Osmos hodisasi tibbiy amaliyotda keng ishlatiladi. Masalan: jarroxlikda gipertonik bog'ich (NaCl ning 10% li gipertonik eritmasi bilan xo'llangan marli) keng ishlatiladi. Osmos qonuniga muvofiq jarohatlardagi suyuqlik marli orqali tashqariga chiqadi, buning natijasida jarohat yiringdan doimiy tozalanadi. Achchiq tuz MgSO₄ · 7H₂O va glauber tuzi Na₂SO₄ · 10H₂O ning surishtiruvchi ta'siri ham osmos hodisasiga asoslangan.

Kolloid eritmalarning biologik ahamiyati Kolloid eritmalar xalq xo'jaligida muhim ahamiyatga ega. Kolloid birikmalar biologiyada va tibbiyotda keng ishlatiladi. Hujayra kolloidlari masalan, qon zardobi, sut, qon limfasi va boshqalar biologik suyuqliklardir. Tirik organizmlar va o'simlik to'qimalari o'z tarkibida eritmalari kolloid eritmalarning xossalari ega bo'lgan oqsillar, glikogen, kraxmal va sellyulozani tutadi. Ko'pgina dorilar kolloid holatda bo'ladi. Masalan, burunga tomiziladigan kollargol va protargollar kolloid holidagi kumush zollaridir. Insonlarning oziq-ovqatlari go'sht, go'sht mahsulotlari, suzma, pishloq, non, sous, kremlar, mayonezlar va boshqalar kolloid holatida bo'ladi. Bundan tashqari kolloid eritmalaridan kolloid himoya sifatida keng foydalaniladi. Masalan, burunga tomiziladigan kollargol va protorgollarni tayyorlashda jelatinadan kolloid himoya sifatida foydalaniladi. Organizmda qon oqsillari kolloid himoya bo'la oladi. Masalan, qon oqsillari, yog' tomchilari, xolesterin va boshqa gidrofob moddalarni kolloid himoya qiladi. Organizmda qon oqsilining kamayishi xolesterin va kalsiyning tomir devorlarida cho'kishiga olib keladi. Buning oqibatida ateroskleroz va kalsinoz kasalliklari kelib chiqadi. Organizmda kolloid himoyalovchilarning kamayib ketishi siydik-tosh kasalliklarining kelib chiqishiga va buyrakda, jigarda hamda o't pufagida toshlar hosil bo'lishiga olib keladi. **Kislorodning** ahamiyati borasida fikr yuritadigan bo'lsak, u nafas olish jarayoni organizmda organik moddalarning kislorod bilan birikishidan iborat. Nafas olinganda, havo kislorodi o'pkada qonning gemoglobin bilan birikib, qon bilan birga organizmning hamma joyiga tarqaladi. Bu qon arterial qon deb ataladi. kislorodning gemoglobin bilan hosil qilgan birikmasi oksigemoglobin deb ataladi. Qonning tiniq qizil tusda bo'lishi ana shu modda borligidandir. Organizmda kislorod oksigemoglobindan oson ajralib, organik moddalarni oksidlaydi va gemoglobin vena qoni tarkibida o'pkaga qaytariladi. Organizmda uglerodning oksidlanish mahsuloti (CO_2) vena qoni bilan birga o'pkaga keladi va havoga chiqarib yuboriladi. Bir sutkada bir odam 13000 l havo nafas oladi. O'simliklar havodan, asosan, CO_2 ni oladi. Bu jarayonda kislorod ajralib, havoga chiqib ketadi. CO_2 dan organik modda hosil bo'lganda quyosh nuri shu organik moddada kimyoviy (potensial) energiyaga aylanadi. Bu jarayon fotosintez deb ataladi. **Temir** hayot uchun zarur element, u qondagi gemoglobin tarkibiga kiradi, gemoglobin kislorodni o'pkadan to'qimalarga olib boruvchi moddadir. To'qimalarda oksidlovchi-qaytaruvchi ferment vazifasini bajaradigan moddalar tarkibida ham temir bo'ladi. Sitoxrom va nafas fermentining qaytarilgan formasida Fe^{2+} bo'lib, ularning oksidlangan formasida Fe^{3+} bor. Bir kishining qonida $\sim 2,5$ g temir bo'ladi, odam organizmi temirni ovqatdan oladi, agar temir organizmda yetishmasa, kamqonlik kasali paydo bo'ladi. O'simliklarga yashil tus beruvchi xlorofill tarkibiga ham temir kiradi, agar o'simlikning bargida temir yetishmasa, barg sarg'ayib yaxshi o'smaydi va rivojlanmaydi. Kimyo fanini boshqa fanlar bilan bog'lab o'tish darslarida kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim

muassasalarida o'quv fanlari o'rtasidagi aloqadorlikni namoyon etadi, yoshlarda fanlararo kompetensiya rivojlantiriladi, mantiqiy fikrlash yuzaga keladi. Fanlararo aloqadorlik o'quv mavzulari mazmunini har tomonlama, atroflicha ochib berish uchun zarurdir. Kimyo fanining muhim g'oyalarini ochib berishda ko'mak beradigan, ular bilan kuchli darajada bog'langan fanlarning asosiy mazmuniga o'quvchilarni e'tiborini qaratish lozim. Fanlarning bir-biriga bog'liqlik darajalarini, shuningdek, bu fanlarda bo'layotgan o'zgarishlar, yangi tadqiqot natijalari, yangilanishlardan xabardor bo'lib borish hozirgi zamon o'qituvchisiga qo'yilgan talab bo'lib, u dars saviyasi, mavzu mazmunining o'quvchilar ongiga singdirilishi va uning beradigan samarasining oshishida asosiy omillardan biri bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar

1.U.M.Norqulov, H.A.Nasimov, E.A.Ruziyev, I. Ruziyev., Kimyo fanini o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalar. Samarqand.: Uslubiy qo'llanma, SamDU, 2019. 178 bet.

2. D.M.Raxmonova Qarshi davlat universiteti. Zamonaviy boshlang'ich va pedagogik ta'lim: nazariy va amaliy innovatsion ta'lim tadqiqolar. Respublika ilmiy amaliy konferensiyasi: Fanlararo izchillik va aloqadorlik o'quvchi kognitiv jarayonlari taraqqiyotida muhim omil. 2020 yil, aprel.

3.Rahmatullaev N.G., Omonov X.T.,Mirkomilov Sh. M. Kimyo o'qitish metodikasi. Toshkent . "O'qituvchi". 2013

JANUBIY KOREYA TA'LIM TIZIMI

*Murtazayeva Sevinch Husniddin qizi
Aminjonova Shahribonu Husniddin qizi*

*Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Maqolada ta'lim tizimi sifatini mazmun jihatdan zamon talabiga mos yangilab borish va jahon tajribalarida eng ilg'or ta'lim sohasi yutuqlarini o'rganish, ulardan o'z milliy xususiyatlarimizga mos jihatlaridan foydalanish borasida fikr-mulohazalar aks ettirilgan. Xususan, dunyoda rivojlanish darajalari yuqori ko'rsatkichlarni egallagan Sharqiy Osiyodagi Janubiy Koreya ta'lim tizimi tajribasi, rivojlanishi va sifat ko'rsatkichlari tarixiy jarayonlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari, monitoring, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim bosqichlari, ilmiy tadqiqotlar, ta'lim sifati ko'rsatkichlari.

KIRISH

Hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib yurtimizda bugungi kunda ta'lim mazmuni samaradorligini oshirish, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish maqsadida rivojlangan mamlakatlar hamda yurtimizdagi chet tillari bo'yicha uzluksiz ta'lim tizimining davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish tajribasi, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan umumta'lim fanlari bo'yicha uzluksiz ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari loyihalari va uni amaliyotga tatbiq etish kabi vazifalari turibdi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Vatanimizdagi ta'lim sohasi rivojlanishida biz albatta rivojlangan xorijiy davlatlar tajribalaridan o'zimizga mos vaziyatlarda foydalanishga katta e'tibor bermoqdamiz. Shu boisdan davlatimizda tashkil etilgan dunyoning eng salohiyatli oliy o'quv dargohlaridan Angliyaning Vestministr universiteti, Italiyaning Turin politexnika instituti, Singapur menejmentni rivojlantirish oliygohi, Janubiy Koreyaning INXA kommunikatsion texnologiyalar universiteti, Rossiyaning Gubkin nomidagi neft va gaz universiteti, Lomonosov universiteti va G.V.Plexanov nomli iqtisodiyot universiteti filiallarining tashkil etilgani ham ta'lim tizimining jahon talablariga mos rivojlanishi omili hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Dunyoda ta'lim yo'nalishida Janubiy Koreya ta'lim sohasi yetakchi o'rinni egallab, ilmiy salohiyatlari ham shiddat bilan yuksalib bormoqda. Bu fikrlar isboti sifatida Ilmiy yuksalishni baholash xalqaro tashkiloti (IAEP) tomonidan 2015 yilda 19 mamlakat talabalari orasidan 18 yoshli o'smirlar uchun egallangan ta'lim sifatini ifodalovchi monitoring tadqiqotlarida Janubiy Koreya yoshlari birinchi o'rinni egalladilar. Bu xalqaro yutuq sifatida mamlakat milliy iftixori deb baholandi. Bunga hukumatning ta'lim siyosatini to'g'ri olib borayotgani sabab deb topildi. Ta'lim tizimi natijalari albatta o'z tarixiy rivojlanish davriga ega bo'lib, bu jarayonni mulohaza qilib ko'ramiz.

Janubiy Koreya davlatining ta'lim tizimi tashkil topgan ilk damlar 1948 yildan 1970- yillargacha mustaqil davlat tizimini yaratish jarayoni edi. 1970-yillarga kelib kadrlar siyosati asosi sifatida ta'lim siyosatiga asosiy e'tibor berila boshlandi. Janubiy Koreya hukumati tomonidan yalpi milliy mahsulotning 4,5 foizi ta'lim sohasi rivojlanishi uchun ajratildi. 1973 yildan ilmiy-texnikaviy ta'limni rivojlantirish maqsadida texnika bilim yurtlari tashkil etildi [2]. 1985 yilga kelib bu bilim yurtlari oliy o'quv yurtlari sifatida rivojlantirilib, 4 yillik ta'lim muddati belgilandi. Maktablarda ta'limga butun aholini jalb etish maqsadida sinflar 40, 50 nafar o'quvchilarga mo'ljallandi. Ta'lim sifatiga ham katta e'tibor berilib, xorijdan malakali o'qituvchilar jalb etildi. Bu siyosat xalqaro ta'lim tadqiqotlarida Janubiy Koreya ta'limini yuqori baholadi. Mutaxassislar bu yutuqning omilini koreys xalqining konfutsiylik madaniyatiga xos bo'lgan mehnatsevarlik, bilimga bo'lgan intilish kabi sifatleri yuqori darajada ekanligi bilan izohladilar.

Janubiy Koreya davlati shunchalik qashshoq ediki, jon boshiga yillik daromad 200 AQSh dollariga to'g'ri kelib, maktablar va pedagoglar uchun ortiqcha resurslar jalb etilmasdi. Oilalarda yashash maqsadida bolalar ishlashga majbur edilar. 1945 yilda yapon mustamlakasidan so'ng Janubiy Koreyada zamonaviy maktab tizimini boshqarish uchun tajriba va ko'nikmalar mavjud emas edi. O'tgan asrning 50-yillarida Koreya yarimorolidagi 3 yillik qonli koreys urushi yangi shakllanib kelayotgan ta'lim strukturasi to'xtab qolishiga sabab bo'ldi. 1970-yillarga kelib Janubiy Koreyada ta'limning rivojlanishi boshqa rivojlangan davlatlar tizimidan import qilish ko'rinishida shakllandi. Janubiy Koreyada bu holat asosan AQSh ta'siri negizida yuz berib, bu paytda zamonaviy ilm va matematikaning ilmiy lug'atlari koreys tilida mavjud bo'lmagan edi [3]. XIX asrning oxirlarida Koreya 400 yillik tashqi aloqalardan uzilib qolgan davlat sifatida uzoq muddatli g'arb sanoati sivilizatsiyasi muammolarini yechish maqsadida og'ir davrlarni boshdan kechirdi. Missionerlar tomonidan zamonaviy ta'lim dasturlari tashkil etildi, lekin maktab tizimi asoslari hukumat tomonidan shakllantirildi. 1905 yilda Koreyada Yaponiya protektorati o'rnatilishi va

1910 yildagi mustamlaka sifatidagi hukmronliklar zamonaviy ta'lim tizimi shakllanishiga to'siq bo'ldi. Lekin Yaponiya kolonial tizimi boshqa koloniyalardan farqli o'laroq, aholini ta'lim tizimi bilan ta'minladi. Bu ta'lim etnik yapon madaniyatini targ'ib etuvchi g'oya asosida shakllantirilgan. Yapon ta'lim tizimi koreyslarda ta'lim olish va savodxonlik darajasini oshirishga xalaqit bermadi. 1942 yilga kelib 40% aholi boshlang'ich maktablarda o'z savodini chiqardi. 5%dan ortiq koreyslar o'rta maktablarda bilim olishni davom ettirdilar. Hozirgi kundagi yirik ilm maskanlaridan biri bo'lgan Keyo imperatorlik universiteti 1924 yilda Seulda Koreya yarimorolida yaponlar savodxonligini oshirish maqsadida tashkil etilgan bo'lsa-da, tub aholining ta'lim taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan.

Xususiy maktablar davlatning bepul maktablaridan ancha qimmat bo'lgan bo'lsa ham aholining ko'pchilik qismida xususiy maktablarga qiziqish yuqori edi. Lekin barcha maktablar bir xildagi darslik, o'quv qo'llanmalardan foydalangan. O'qituvchilar xam yagona ta'lim boshqarmasi roziligi bilan ishga qabul qilingan. 1970-yillarda hukumat tomonidan ta'lim tizimidagi islohotlar asosan aholining 70%ini savodli qilish maqsadida amalga oshirildi. O'quvchilarni bilimga qobiliyatlari bo'yicha o'rta maktab bosqichidan o'zlashtirish darajasiga qarab ixtisoslashtirish kadrlar siyosatiga ko'ra amalga oshirildi.

Janubiy Koreyada majburiy umumiy o'rta ta'lim 6 yildan iborat bo'lib, ta'lim 7 yoshdan boshlanadi. Ta'limning keyingi bosqichi bo'lgan kasbga yo'naltirish Janubiy Koreyada 13 yoshdan boshlanadi. O'zbekistonda esa o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi 16 yoshdan boshlanadi.

Janubiy Koreyada oliy ta'lim tizimida ham o'z nufuziga ega bo'lgan universitetlar paydo bo'lib, bu kadrlar tayyorlashning muhim yo'nalishlarini yuzaga keltirdi. Jamiyatda eng yaxshi ish o'rinlari Seul universiteti talabalariga nasib qilishi uning boshqa universitetlar nufuzidan balandligini belgilab, universitetga eng yaxshi maktab o'quvchilari talabalikka qabul qilingan. Bu jihat Yevropadagi ta'lim tizimiga xos tabaqalanish usuli edi. Bu aholi o'rtasida Yevropa madaniyatiga intilishni keltirib chiqardi va so'nggi yillarda Janubiy Koreya ta'limiga Yevropa ta'lim tizimining xususiyatlari import qilina boshlandi. Lekin turli ijtimoiy sinflar mavjudligi maktablarda aholini qamrab olish darajasining qoniqarli emasligini keltirib chiqardi.

1969 yildan hukumat tomonidan o'rta maxsus ta'lim tizimiga imtihonlar orqali qabul qilishning kuchaytirilganligi 1980 yilga kelib ushbu tizim talablarining aniq analogik o'lovlarini shakllantirdi. Shahar va qishloq maktablaridagi ta'lim darajalari farqlanishi saqlanib qolindi. Poytaxt Seulda ta'lim sifati boshqa hududlarga nisbatan yaxshilanganligi aholining ta'lim olish uchun poytaxtga intilishiga olib keldi [4]. Janubiy Koreyada bizning mamlakatimizdan farqli o'laroq, ta'limni boshqarish strukturasi barcha tizimlar uchun yagona bo'lib, umumiy o'rta, o'rta maxsus, oliy

ta'lim tizimlari vazirligidan iboratdir. 1980 yildan hukumat iqtisodiyotni yaxshilash maqsadida ta'limga e'tiborni kuchaytirdi. Buning natijasida 1990 yilga kelib savodxonlik darajasi 98,5%ni tashkil etdi. 1990 yilda Koreya hukumati yalpi milliy mahsulotning 4,5%ini ta'limga yo'naltirgan bo'lib, bu Tayvanga nisbatan 3,6%ga yuqori bo'lgan. Lekin Yevropada bu ko'rsatkich ancha yuqori bo'lib, bu Vengriyada 6,1%, Fransiyada 7,5%ni tashkil etgan [5]. Shunday bo'lsa-da, koreys xalqining ta'lim olishga e'tibor qaratayotganligi mamlakatning barcha sohalarda erishayotgan yutuqlarida ham ko'rinib turibdi.

XULOSA VA MUNOZARA

Bugungi kunda Janubiy Koreyada ta'lim tizimida erishilayotgan yuqori ko'rsatkichlar omili mutaxassislar tomondan quyidagi xususiyatlarga bog'liq, deb ko'rsatilmoqda:

➤ Koreya xalqida ta'limga bo'lgan ishtiyoqning balandligi. Bu xususiyat 1994 yilda o'tkazilgan ijtimoiy so'rovnomalarda (Clark W.Sorensen) aks etgan. Yuqori sinf o'quvchilari bilan o'tkazilgan so'rovnomada 78,7% respondentlar o'rta maxsus ta'limni amaliy ehtiyoj deb bilganlar, 12,7% respondentlar esa ixtiyoriy va 5% respondentlar ota-onasining istagi bilangina o'qishayotganini aytganlar. Bu esa Koreya yoshlarida ta'limga bo'lgan ishtiyoqning balandligi belgisidir.

➤ Janubiy Koreyadagi ta'lim tizimida pedagoglarning aksariyati erkaklardan iborat bo'lganligi xususiyati tizimning qat'iy rivojlanishi omili bo'lib xizmat qilgan, deya baholanmoqda. Hozirgi vaqtda ota-onalar talablariga binoan boshlang'ich sinf o'qituvchilari asosan ayollardan tashkil topmoqda. Bu jihat Koreyada maktab ta'limi insonlarning shaxs sifatida shakllanishini yuzaga keltiruvchi omil bo'lganligini bildiradi.

➤ Darsdan tashqari qo'shimcha mashg'ulotlar. O'tkazilgan so'rovnomalarga ko'ra, 1980 yilda 61% o'quvchilar darsdan tashqari qo'shimcha mashg'ulot olishlariga to'g'ri kelgan. Buning salbiy oqibati sifatida 14% o'quvchilar asab kasalliklari va zo'riqishlarga uchranganlar. Ta'lim vazirligining tadqiqotlariga ko'ra, repetitorlar tomonidan olingan daromad har yili 327 milliard von (400 mln AQSh dollari)ni tashkil etgan bo'lib, davlat budjetining 30%ga yaqin ekvivalenti va milliy daromadning 6%iga to'g'ri kelgan. 1992-yillarda darsdan tashqari mashg'ulotlarga ota-onalar oyiga o'rtacha 280000 von (364 AQSh dollari) sarflashgan.

➤ Janubiy Koreya yoshlarining ta'limga ko'p vaqt sarflashi xususiyati koreyalik o'quvchilarning qo'shimcha ta'lim yoki amaliyot uchun maktabdan tashqari bir necha soat vaqtlarini ajratishlarida kuzatiladi. Lekin bu xalqaro tadqiqot anketa so'rovlarida o'z aksini topmagan, ya'ni qo'shimcha darslar uyga vazifa sifatida qabul qilinadi. O'quvchilar o'z ustida ko'p ishlaganlari sababli maktabda yoki ta'lim tizimidagi mavjud muammolar o'z yechimini topadi. Bunda ularning ota-onalari ham yordam

berishadi. Janubiy Koreyaning ta'lim tizimi erishgan yutuqlar milliy xususiyatlarga mos ravishda bo'lib, uni O'zbekiston ta'lim tizimiga joriy etsa bo'ladigan jihatlarini amaliyotda sinab ko'rish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Janubiy Koreya ta'limining tarixiy an'analari / I.A.Tolstokulakov.2018
2. Ta'lim tizimi va Koreya Respublikasi o'rta maktabining nazariyasi va amaliyotida o'qitish maqsadlari / A.N.Lankov, G.V.Mikaberidze.2016
3. Janubiy Koreyada ta'limni rivojlantirish tendensiyalari / E.H.Lim. 2014
4. Janubiy Koreyadagi ta'lim tizimining siyosati va rivojlanishi / B.G.Chung.2017
5. Ta'lim sohasidagi davlat siyosati, ta'lim sohasidagi islohotlarni boshqarish tajribasi / S.-I. Park. 2018
6. Jahon ta'lim tizimi. O'quv uslubiy majmua. / Miraliev D /T.: Iqtisodiyot.,2016

YAPONIYA TA'LIM TIZIMI

*Bazarova Moxinur Zokir qizi
Ortiqov Kamron Umarbek o'g'li*

*Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida o'tkazilayotgan islohotlarning maqsadi mamlakat ta'limini yangi bosqichga ko'tarish, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda xalqimizning boy va qadimiy me'rosi, pedagogik tajribasidan samarali foydalanish, shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganib, eng foydali ta'lim uslub va metodlarini o'zlashtirishdan iboratdir. Maqolada o'z tarixida ta'lim tizimidagi islohotlar evaziga yuqori taraqqiyotga erishgan mamlakatlarda biri sifatida Yaponiya ta'lim tizimi haqida so'z boradi. O'ylaymizki, xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish va tahlil etish bugungi kunda mamlakatimiz ta'limida kechayotgan islohotlarni teranroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, pedagogik tajriba, pedagogik metodlar, jamiyat, ta'lim. tarbiya, rivojlangan mamlakatlar tajribasi, "Meydzi islohotlari" yapon tarbiyasi, xalqning qadimiy me'rosi, taraqqiyot.

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida o'tkazilayotgan islohotlarning maqsadi mamlakat ta'limini yangi bosqichga ko'tarish, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda xalqimizning boy va qadimiy me'rosi, pedagogik tajribasidan samarali foydalanish, shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganib, eng foydali ta'lim uslub va metodlarini o'zlashtirishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatimiz, tomonidan ta'limga qaratilayotgan e'tibor alohida e'tirofqa sazovordir, maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarining qayta qurilayotganligi, moddiy-texnik jihatidan jihazlanayotganligi, yangi tipdagi maktablar tashkil etilayotganligi fikrimizning yaqqol dalilidir.

2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonda uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish masalasi ustuvor vazifa qilib belgilangan [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Prezidentimiz, mamlakat rahbariyati tomonidan o'qituvchilarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyatdagi sha'ni, hurmatini o'rniga qo'yish, ularni rag'batlantirish borasida qilinayotgan sa'yi-harakatlar bugungi kunda ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan pedagog kadrlarning o'z kasbidan faxr-iftixor tuyg'ularini tuyishlari bilan bir qatordaularning jamiyat oldida yuksak mas'uliyati mavjud-ligidan dalolat beradi. Bu say'i-harakatlar jamiyatdagi ta'limga, maktabga va o'qituvchiga bo'lgan munosabatni o'zgartirishga, eski tizimning ma'muriy-buyruqbozlik usullaridan voz kechishga qaratilgan muhim qadamdir.

O'z tarixida ta'lim tizimidagi islohotlar evaziga yuqori taraqqiyotga erishgan mamlakatlar tajribasini o'rganish bugungi kunda mamlakatimiz ta'limida kechayotgan o'zgarishlarni teranroq tushunishga yordam beradi.

Shunday mamlakatlardan biri Yaponiyadir. Biz Yaponiya tajribasiga murojaat qilishimizning boisi shundaki, yapon millatining urf-odatlarini, milliy qadriyatlarini, oilaviy munosabatlari xalqimiz qadriyatlariga yaqindir. Aslida, yapon tili turkiy tillar mansub bo'lgan Oltoy tillari oilasiga kiradi. Shuning uchun xalqlarimiz orasida umumiylik bo'lishi tabiiy holdir.

Yaponiya ta'limidagi islohotlar 1867-1868 yillarda boshlangan. Bu davr tarixda "Meydzi erasi" deb yuritiladi. Mamlakatda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar boshida Yaponiyaning 122 chi imperatori Musuxito turadi.

1872 yilda Yaponiyada «Ta'lim haqida Qonun» qabul qilindi. Bu qonunda Yaponiya ta'limi G'arb ta'limi bilan uyg'unlashtirildi. Yaponiya konstitutsiyasining 26-moddasiga 1947 yilda o'zgartirish kiritilgan, bunga muvofiq ta'lim olish huquqi quyidagicha tahrir etilgan: «Barcha qonunda ko'zda tutilgan tartibda, o'z qobiliyatiga mos ravishda ta'lim olish huquqiga ega. Barcha o'z qaramog'ida bo'lgan bolalarning majburiy ta'lim olishini ta'minlashi zarur. Majburiy ta'lim bepul amalga oshiriladi» [6].

Ta'lim-tarbiya jarayoni be'vosita oiladan boshlanadi. Yapon oilasidagi milliy qadriyatlar o'zbek oilalaridagiga o'xshash. Ya'ni, katta yoshlilarga nisbatan hurmat-ehтиrom, o'g'il bolalar va qiz bolalar tarbiyasiga alohida yondashuv (o'g'il bolalarni oila tayanchi sifatida tarbiyalashsa, qiz bolalarni ko'proq uy yumushlariga o'rgatishadi) mavjud.

O'g'il bolalar uchun uyushtiriladigan "o'g'il bolalar kuni" milliy bayramida turli rangdagi "karp"(sazan) balig'i rasmini osmonga ko'tarishadi

– bu baliq uzoq vaqt oqimga qarshi suza oladi va kelajakda hayotiy qiyinchiliklarni yengib o'tishi lozim bo'lgan erkaklar yo'lini aks ettiruvchi timsol bo'lib hisoblanadi. Maktabda ham o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi farq yaqqol

namoyon bo‘ladi – o‘g‘il bolalar darsdan so‘ng ta‘lim jarayonini turli to‘garaklarda davom ettirsalar, qizlar be‘malol yemakxonada o‘tirishlari mumkin [7].

Zamonaviy yapon oilasi bir qancha o‘ziga xoslikni saqlab keladi, ularning eng asosiysi – patriarxallik. An‘anaviy yapon oilasi bu – ona, ota va ikki farzand. Avvallari oilaviy rollar aniq differensiyalashgan edi: er – boquvchi, xotin – uy bekasi, ammo keyingi paytlarda g‘arb madaniyatining ta‘siri sezila boshladi, yapon ayollari oilaviy majburiyatlarni ish bilan qo‘shib olib borishga harakat qilishmoqda, ammo erkaklar bilan tenglashishga ularga hali ancha bor, hozirda ham ularning asosiy vazifasi uy va bolalar tarbiyasi, erkaklar esa doimo ish bilan band.

Go‘daklik davrida yaponlar bolaga hech narsani ta‘qiqdashmaydi, kattalardan ular faqat “xavfli”, “yomon” kabi ogohlantirishlarni eshitishadi. Agar bola baribir qoqilib yiqilsa, ona o‘zini aybdor his qiladi va uni ehtiyot qilolmagani uchun bolasidan kechirim so‘raydi. Bolalar yura boshlaganda ularni hech qachon qarovsiz qoldirishmaydi. “Hamma narsa mumkin” bo‘lgandavr faqat 5 yoshgacha davom etadi. Shu davrgacha yaponlar bolalarga “podshoday” munosabatda bo‘lishadi. 5 yoshdan 15 yoshgacha esa “quldek” munosabatda bo‘lishadi. Keyin esa “do‘st” bo‘lishadi. Bu sharqona hikmat bizga ham notanish emas, ammo farqi shundaki, yaponlar bunga qat‘iy rioyaetishadi. 15 yoshli o‘smir o‘z majburiyatlarini yaxshi biladigan, qoidalarga qat‘iy rioya etadigan “katta odam” sifatida qabul qilinadi.

Yapon pedagogikasining asosiy vazifasi – jamoa bilan yakdil mehnat qila oladigan insonni tarbiyalashdir. Bolalarni ochiq raqobat qilishdan qochishga o‘rgatishadi, chunki birining g‘alabasi boshqasining mag‘lubiyatidir.

Shu o‘rinda, yapon bog‘chalariganing o‘ziga xos tomonlariga ham e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta‘lim muassasalarining 59,9 foizi xususiy, 40,8 foizi munitsipal, 0,3 foizi esa davlat muassasalaridir. Bolalar 3-5 yoshdan bog‘chaga borishadi. Ularni 8 kishilik guruh(xan)larga biriktirishadi. Yapon bog‘chalarida bolaning “o‘z ish joyi” mavjud, ya‘ni yapon bolalari bog‘chaga “ishga” borishadi. Bu holat ularda go‘daklikdan mas‘uliyat hissini tarbiyalashga qaratilgan. Avval ta‘kidlaganimizdek, guruhlarda individuallikdan ko‘ra jamoaviylikni tarbiyalashga ko‘proq ahamiyat berishadi. Har besh oyda bolaning guruh(xan)i o‘zgartiriladi. Agar bola 2yil bog‘chada bo‘lsa, demak u 4 ta guruhga qo‘shiladi. Turli xarakterdagi bolalar bilan muloqotga kirishuv hamda birgalikdagi faoliyat bolada kelajakda ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bizda ota-onalar ko‘pincha bolani bir guruhdan boshqa guruhga o‘tkazishga qat‘iy qarshilik ko‘rsatishadi. Ammo, ilk bolalik davrida bola psixologik jihatdan ancha egiluvchan, moslashuvchan bo‘lib, o‘zgarishlarga tez ko‘nikadi, shu xususiyatdan foydalangan holda bolalarda ijtimoiy adaptatsiyani rivojlantirish masalasi shaxs shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta‘lim muassasalari tarbiyachilari bilan suhbatda ayrim bog‘chalarimizda

xuddi shunday tajriba joriy etilayotganligi aytib o'tishdi. O'ylaymizki, yuqoridagi tajribani boshqa muassasalarda ham ommalashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yaponiyada o'qiyotgan o'quvchilar maktabga tegishli bo'lgan kuchli muhabbat tuyg'usiga ega, ular maktabga nisbatan hech qachon o'zlarini begona odamlar kabi his qilmaydi. Yaponiyada o'quvchilarasida maktabda o'zini baxtli his qiladi (ularning 85 foizi).

maktabda farroshlar yo'q – sinfni (maktabbinosini) bolalar toza tutadilar.

odatda zaxira o'qituvchilar yo'q, mabodo o'qituvchi kasal bo'lib qolsa, bolalar sinfdan o'zlari shug'ullanadilar ularga hech kim qaramaydi.

yuqori sinf qizlariga sochni yoyib yurish va dekorativ kosmetikadan foydalanish man etiladi. Ular tizzadan pastga tushadigan yubka kiyishadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Ta'lim Yaponiyada oila, jamiyat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan – "iloh" darajasiga ko'tarilgan, chunki, mamlakatda qabul qilingan "umrbod yollanish" tamoyili insonga jamiyatda munosib joyni egallash uchun faqat bir marta imkoniyat beradi va yaxshi ta'lim olish shu imkoniyatni muvaffaqiyatli bo'lishi uchun kafolat yaratadi.

Yapon maktablarining an'anaviy maqsadi ta'lim berishdan ko'ra ko'proq tarbiyalashga qaratilgan, zero, xalq orasida "olim bo'lishdan ko'ra yaxshi odam bo'lish afzalroqdir", degan ibora mavjud. Bu maqsad kichik maktab yoshidagi sinflarda o'quv rejalariga kiritilgan maxsus fanlar orqali amalga oshiriladi.

Insonning shaxs bo'lib shakllanishi jarayoni, uning xalq an'anaviy madaniyatiga oshno bo'lishi, kichik yoshdan boshlab qabul qilingan me'yorlarga o'rgatilishi o'zining ijobiy natijasini beradi. Yaponiyada bolalarda o'z mamlakati an'analarga nisbatan bog'liqlik hissini shakllantirish maqsadida ular uchun juda ko'plab bayramlar tashkil etiladi [4].

Kunchiqar mamlakatida bugungi kun dunyo mamlakatlari uchun umumiy bo'lgan, yoshlarning kattalar tanqidini qabul qilmaslik holatlari, kattalarga, shu jumladan, ota-onalarga nisbatan agressiv munosabatlar, o'smirlar o'rtasida suidsidning o'sishi kabi bir qancha salbiy holatlar ham uchraydi, albatta. Ammo, o'rtadagi farqlarga qaramasdan, yaponlardan bolalarga nisbatan g'amxo'rlik, yangi avlod muammolariga e'tibor, ota-onalarning bola taqdiri uchun yuqori mas'uliyati, oilaviy an'analarga bo'lgan hurmat kabi sifatlarni o'rnak sifatida qabul qilsa arziydi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida kechayotgan islohotlar xalqimiz tomonidan juda ijobiy qabul qilinayapti. Ta'limga nisbatan bo'lgan dunyoqarash o'zgarib bormoqda. Albatta, biz dono xalqimiz asrlar davomida ta'lim-tarbiya sohasida erishgan katta bilim hamda tajribalarga asoslanamiz, ammo taraqqiy etib borayotgan dunyo

ta'lim- tarbiya sohasida ham yangi, innovatsion g'oyalar, noan'aviy yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Mazkur o'zgarishlarga xolisona baho berish, kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik uchun biz ta'lim sohasidagi xorijiy mamlakatlar tajribasini har tomonlama o'rganishimiz va ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishda muhim sanalgan xulosalar chiqarishimiz foydadan xoli bo'lmaydi, deb o'ylaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”. 2017. – 488 b.
2. Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. Lex.uz
3. Koretskaya, S.V. An'anaviy madaniyatlarda oilaviy ta'lim: Yaponiya va Shimoliy Kavkaz materiallari haqida / S.V. Koretskaya. – pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. - Vladikavkaz, 2013 yil.
4. Nakasone Ya. Yaponiyaning 21-asrdagi davlat strategiyasi: Per. yapon tilidan M., 2011 yil.

ARAB DAVLATLARIDA TA'LIM TIZIMI

Valimuxamedova Muqaddas

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Yaqin Sharqda BAAning ta'lim tizimi halqaro dunyo hamjamiyati tomonidan tan olingan eng zamonaviy va samarali tizim sifatida mamlakatning faxri hisoblanadi. Bu tizimda mamlakat nufuz va talabgorlik darajasida dunyo reytingida yetakchilardan hisoblanadi. Maqolada BAA dan tashqari qator arab mamlakatlari ta'lim tizimi muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, arab davlatlari, imkoniyat, strategiya, moliya, metod.

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, yoshlarni jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim va kasb-hunar egallashi, kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jabhadagi ezgu sa'yi harakatlar bugun ham izchil, shiddatli davr talabiga hamohang tarzda davom ettirilmoqda. Ta'lim tizimini yanada isloh qilish, amalga oshirilayotgan islohotlarni izchillik bilan davom ettirish orqali tizimning samaradorligini yanada oshirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan birihisoblanadi.

“Biz professional ta'lim tizimini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, shuningdek, yuqori malakali mutaxassislarni zamon talablaridan kelib chiqib, iqtisodiyotimiz ehtiyojlari uchun IT va muhandislik yo'nalishlariga ixtisoslashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladik. Masalan, Birlashgan Arab Amirliklari hukumati bilan birgalikda amalga oshirilayotgan “Bir million dasturchi” loyihasi ushbu yo'nalishdagi amaliy harakatlarimiz namunasi. Maqsadimiz – iqtisodiyotimizning “drayver” tarmoqlarini yetuk va malakali mutaxassislar bilan to'liq ta'minlashdan iborat.

Birlashgan Arab Amirliklarida ta'lim davlatning rivojlantirish siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi. Davlat tashkil etilgandan buyon mamlakatda milliy ta'lim masalalari eng ustuvor maqomga ega. Davlat budjeti xarajatlari jihatidan ta'lim harbiy-sanoat kompleksidan keyingi ikkinchi o'rinda turadi. Amaldagi qonunchilik har bir fuqaroning o'rta ta'lim olishini ta'minlash majburiyatini nazarda tutadi. BAA ta'lim tizimi ko'pgina yevropa mamlakatlari qatori tizimlashgan va bir necha bosqichlarni o'zi ichiga oladi. O'rta ta'lim majburiy ta'lim sifatida o'qitiladi va qonuniy tarzda asoslangan bo'lib, 12 yil davom etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Birlashgan Arab Amirliklari majburiy talim tizimi bir nechta bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- *Maktabgacha ta'lim muassasasi;
- *Boshlang'ich maktab;
- *Tayyorlov maktabi;
- *O'rta yoki bitiruv maktabi;
- *Professional- texnik o'quv yurtlari;
- *Oliy o'quv yurtlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Boshlang'ich ta'limdan so'ng bitiruvchilar oliy yoki o'rta ta'limni ixtiyoriy tanlashlari mumkin. Ushbu maqsadlar uchun maxsus maktab va universitetlar mavjud. Malaka oshirish yoki qo'shimcha ta'lim olishni xohlovchi fuqarolar maxsus o'quv markazlarida o'qitiladi. Ta'kidlash joizki, mamlakat fuqarolari uchun boshlang'ich, kasbiy va oliy ta'limning barcha turlari bepul. Birlashgan Arab Amirliklari ta'lim tizimi endigina shakllanayotganiga qaramasdan so'nggi yillarda ijobiy suratda jadal rivojlanmokda.

Bugungi kunda Amirlik mintaqada oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirayotgan bitiruvchilar borasida eng yuqori ko'rsatkichlar ulushini egallamoqda. Mamlakat xukumati yaxshi ta'limni professional va barcha sohalarda yetuk, raqobatbardosh mutaxassislarni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratib keladi. Shuningdek, BAA hududida joylashgan xalqaro oliy ta'lim muassasalariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Dubay va Abu Dabi universitetlari o'zlarining yuksak me'yorlar va ulkan salohiyati bilan tanilib ulgurgan univeritetlardan hisoblanadi. Mamlakat ta'lim tizimi sohadagi istiqbolli tadqiqotlarni moliyaviy bazasini shakllantirish va rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Ular orasida texnik fanlar va korporativ boshkaruv, farmakalogiya va tibbiyot sohalari bor.

BAA universitetlarida eng mashhur yo'nalish va fakultetlar quyidagilar:

- *Bank ishi;
- *Arxitektura;
- *Turizm;
- *Neft qazib olish;
- *Iqtisodiyot;
- *Biznes;
- *Medejment;
- *Marketing;
- *Informatsion texnologiyalar va hakazo.

Bundan tashqari, ushbu oliy o'quv yurtlarining diplomlari butun dunyo bo'yicha qabul qilinadigan standartlar darajasini olgan. Birlashgan Arab Amirliklari Osiyo mamlakatlari orasida sivilizatsiyalashgan, dunyoning ilg'or tajribalarini o'zlashtirayotgan davlat bo'lib kelmoqda. Hozirgi kunda mamlakat aholisining bilim darajasi rivojlangan mamlakatlardan kam emas. Xukumat mamlakat axolisining keng miqyosli ta'lim olishi bilan birga o'z madaniy qadriyatlarini asrab-avaylashini ta'minlash uchun ko'plab yirik loyihalarni amalga oshirib kelmoqda.

Arab mamlakatlari orasida Saudiya Arabistoni ta'lim tizimi alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston tomonidan ushbu mamlakat bilan ta'lim tizimidagi aloqalar yo'lga qo'yilgan. Jumladan 2022-yilda O'zbekiston Respublikasining Jidda shahridagi Bosh konsulxonasi vakillari Jidda shahridagi Podshoh Abdulaziz nomidagi universitet rektori Abdurrahmon bin Ubayd al-Yubi bilan uchrashdi. Suhbat chog'ida Saudiya tomoniga O'zbekistonda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, ta'lim tizimini takomillashtirish, professor-o'qituvchilarga munosib sharoitlar yaratish borasida olib borilayotgan izchil ishlar haqidagi ma'lumotlar taqdim etildi.

Uchrashuv doirasida Saudiya tomoniga O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari, xususan Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti bilan Podshoh Abdulaziz nomidagi universitet o'rtasida o'zaro hamkorlik aloqalarini o'rnatish, o'qituvchi va talabalar almashuvini yo'lga qo'yish taklif etildi. Bunga javoban rektor A.al-Yubi turli sohalarda mamlakatimiz oliygohlari bilan hamkorlik o'rnatishga qiziqish bildirdi.

Muloqot yakunida Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti va Podshoh Abdulaziz nomidagi universitet o'rtasida o'zaro hamkorlik yo'nalishlarini muhokama etish maqsadida ikki oliy ta'lim muassasalarining mas'ullari o'rtasida onlayn uchrashuvlar tashkil etishga kelishib olindi.

Saudiya Arabistonga chetdan o'qish uchun borganlarga birinchi navbatda ingliz tilini bilgani muhimroq. Sababi ko'pincha ularni ishga yollash vaqtida, ayniqsa oliy ma'lumotli insonlar chaqirilayotganida ularning ingliz tilisiga e'tibor beriladi. Qolaversa, arab tilini bilgani ham foydadan xoli emas, bu ular uchun ijobiy natija olishida ko'mak beradi.

Saudiya Arabistonida o'qishning salbiy ko'ringan bir jihati bor. Bilamiz, u yerdagilar hanbaliya mazhabiga amal qiladi. Saudiya Arabistoniga borganlar bu mazhabni yanayam chuqurroq va yaxshiroq o'rganishadi, yurtiga qaytganda esa shundan kelib chiqib, boshqalarga o'rgatishni, fatvo berishni boshlaydi. Aslida esa hanbaliya mazhabi ulamolari nazdida bu noto'g'ri hisoblanadi.

Yoki u yerdagi aqidaviy qarashlar bizning yurtimizdagidan farq qilishi ham mumkin. Bu ham muammoli nuqta sifatida ko'rilishi mumkin.

Ijobiy nuqtalarni ko'radigan bo'lsak, u yerga o'qish uchun borganlar payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallam yashagan shaharda bo'lish

imkoniyatiga ega bo'ladi. Masjidi Nabaviyda namoz o'qiydi, istagan vaqtida Umra ziyoratini ham o'taydi, yaxshi ibodatlar qiladi, ko'plab olimlar bilan tanishadi.

Qolaversa, Saudiya Arabistoni universitetlarida, ayniqsa, Madina Islom universitetida hanafiylik mazhabi o'rgatiladi. Ya'ni universitetning asosiy kursi sifatida emas, qo'shimcha to'garaklarda o'rgatiladi.

Tolibi ilm ahli uchun barcha sharoitlar yaratilgan, buning uchun katta-katta olimlar ham jalb qilingan. Ya'ni o'qish vaqtida hanbaliylik, o'qishdan tashqarida hanafiylik mazhablarini o'rganishlari mumkin. Bu esa ularning ham ilmi yanada kengayishiga xizmat qiladi.

U yerda tahsil olishning yana bir ijobiy tomoni – Saudiya Arabistonining diplomlari O'zbekistonga ham o'tadi. O'qishni tamomlagach, vatandoshlar yana yurtiga qaytib, magistratura yoki doktoranturani ham davom ettirishlari mumkin.

XULOSA VA MUNOZARA

Bugungi kunda arab mamlakatlari nafaqat diniy ta'lim, balki duynoviy ta'lim berishda ham yuqori o'rinlarda qayd etilmoqda. Ta'kidlash lozimki, bu darajaga erishishda davlatning qo'llab-quvvatlashi, yuqori darajali infrastruktura hamda izchil yangiliklar sabab bo'ldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ta'limning xalqaro standart tasnifi (ISCED-2011)
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining sayti
3. www.ziyonet.uz
4. Natlib.uz

УЎТ:631.8/635.21

**ҚОВУН, ТАРВУЗ ҲОСИЛДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ҚЎЛЛАНИЛГАН
УРУҒДОРИЛАГИЧЛАРНИ, МЕВАЛАРНИ ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИГА
ТАЪСИРИ**

Ахмедова Муниса Абдимажитовна

Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик

илмий тадқиқот институти докторанти

zash.ras2018@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада қовун, тарвуз уруғларига уруғдорилагичлар билан ишлов берилганда, меваларни хўжалик белгилари кўрсаткичларига таъсирини аниқлаш лаборатория ва дала шароитида ўтказилган тажрибалар натижалари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: қовун, тарвуз, уруғ, препарат, мева вазни, мева эти, мева бўйи, таркибида эрувчан қуруқ модда, этининг тифизлиги.

Кириш. Ўзбекистонда сабзавот очик майдонда 344,8 минг/га, полиз 82,7 минг/га, картошка 115,5 минг/га, помидор 50,0 минг/гадан ортик майдонларга экилади. Аммо кейинги йилларга келиб олинадиган ҳосилдорлик касалликлар таъсирида бир мунча камайиши ва маҳсулотни сифатини бузилишига олиб келмоқда.

Мамлакатимизда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «...мева, сабзавот ва полиз экинларини етиштириш ва уларни қишдан сақлаш даврида пайдо бўладиган зараркунанда ва касалликлардан ҳимоя қилиш» бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилган. Бу муаммони тез суръатларда ижобий ҳал қилиш учун қишлоқ хўжалик экинларини зараркунанда ва касалликларга чидамли шу муҳитга мослашган янги навларни яратиш, қишлоқ хўжалик экинларида кенг тарқалган ва уларга кўп зарар етказадиган касаллик қўзғатувчи замбуруғ турларига қарши самарали кураш тадбирларини ишлаб чиқиш жуда муҳим ва долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Бу борада, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2018 йил 29-30 ноябрдаги Хоразм вилоятига ташрифи давомида берилган топшириқлар ва 30 ноябрь куни Ҳалқ депутатлари вилоят кенгашининг навбатдан ташқари сессияси йиғилиш баёнининг 47-бандида қовуннинг очик майдонларда ва иссиқхоналарда етиштиришга мўлжалланган экспортбоп навлари уруғларини етарли миқдорда етиштиришни таъминлаш борасида топшириқлар берилди.

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги қарорлари ва комплекс чора-тадбирлари – аҳолининг соғлом турмуш тарзини таъминлайдиган даражада ҳаётий зарур озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжларини кафолатли таъминлашга йўналтирилган.

Тадқиқот услуги. Очиқ майдондаги тажрибалар асосан институтнинг Тошкент вилоятида жойлашган тажриба хўжалигида, кичик майдонларда ўтказилди. Бунда Белик В.Ф.нинг “Сабзавотчилик ва полизчиликда тажрибаларни олиб бориш методикаси” (1992) асосида қовун, тарвуз меваларини хўжалик белгилари аниқланди.

Тадқиқот натижалари. Тажрибада қовун, таруз экинлари вариантлар бўйича I-III-қайтариқдаги ҳосили ҳисоб-китоб қилинганда ҳар бир вариантдаги 5 та ўсимликдан мевалари олиниб, қўлланилган уруғдорилагичларни хўжалик белгиларига таъсири аниқланди.

Тарвуз экинлари вариантлар бўйича I-III-қайтариқдаги ҳосили ҳисоб китоб қилинганда қўлланилган уруғдорилагичларни хўжалик белгиларига таъсирига кўра тарвуз уруғларига кимёвий препаратлардан Максим 3.5% сус.к. 5-мл/кг ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 2,4, - 2,8 кг., мева бўйи 16,6-16,4 см., мева эни 15,5-16,6 см., таркибида эрувчан қуруқ модда миқдори 8,7-8,6%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,9-0,8 см. гача бўлганлиги кузатилди. Селест Топ 31,2% с.к 5 мл/кг ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 2,3 - 2,8 кг., мева бўйи 16,3-17,2 см., мева эни 15,6-17,1 см., таркибида эрувчан қуруқ модда миқдори 10,3-7,8%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,9-0,8 см. гача бўлиб, кимёвий препаратларнинг таъсири бўлмади.

Микробиологик препаратлардан Триходермин 1гр/кг ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 2,3 - 2,6 кг., мева бўйи 16,1-17,3 см., мева эни 16,3-17,4 см., таркибида эрувчан қуруқ модда миқдори 7,8-7,9%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,8-0,9 см. гача бўлди. Наномикрозаррача Нано Кремний 1гр/10 литр ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 2,6 - 2,7 кг., мева бўйи 17,1-17,3 см., мева эни 17,5 см., таркибида эрувчан қуруқ модда миқдори 9,8-7,4%, мева

этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 1,0-0,8 см. гача бўлиб ушбу препаратларнинг тарвузни хўжалик белгиларига салбий таъсири бўлмаганлиги кузатилди

Назорат вариантимида I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 2,1 - 2,6 кг., мева бўйи 16,7-17,2 см., мева эни 16,6-17,2 см., таркибида эрувчан куруқ модда миқдори 9,0-7,4%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,8-0,7 см. гача бўлди.

Олинган маълумотлардан кўриниб турибтики қўлланилган кимёвий ва микробиологик препаратларнинг тарвузнинг хўжалик белгиларига салбий таъсири бўлмади. Лекин биологик Наномикрозаррача Нано Кремний препарати 1гр/10 литр ҳисобида қўлланилганда назоратга нисбатан хўжалик белгилари юқори бўлганлиги кузатилди.

Қовун экинлари вариантлар бўйича I-III-қайтариқдаги ҳосили ҳисоб китоб қилинганда, кимёвий препаратлардан Максим 3.5% сус.к. 5-мл/кг ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 0,8 – 0,6 кг., мева бўйи 15,3-11,7 см., мева эни 15,0-12,1 см., таркибида эрувчан куруқ модда миқдори 10,2-8,3%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,4 см. гача бўлганлиги кузатилди. Селест Топ 31,2% с.к 5 мл/кг ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 0,7 - 0,6 кг., мева бўйи 12,0-12,2 см., мева эни 12,6-13,0 см., таркибида эрувчан куруқ модда миқдори 10,5-7,9%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,4-0,5 см. гача бўлиб, кимёвий препаратларнинг таъсири бўлмади.

Микробиологик препаратлардан Триходермин 1гр/кг ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 0,7 - 0,6 кг., мева бўйи 14,8-15,0 см., мева эни 15,4-15,2 см., таркибида эрувчан куруқ модда миқдори 7,5-8,2%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,7-0,4 см. гача бўлди. Наномикрозаррача Нано Кремний 1гр/10 литр ҳисобида қўлланилганда I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 0,7 - 0,6 кг., мева бўйи 12,0-13,1 см., мева эни 12,4-12,6 см., таркибида эрувчан куруқ модда миқдори 10,6-9,4%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,5 см. гача бўлиб ушбу препаратларнинг қовунни хўжалик белгиларига салбий таъсири бўлмаганлиги кузатилди.

Назорат вариантимида I-III қайтариқдаги меваларни ўртача вазни 0,5 - 0,6 кг., мева бўйи 10,4-14,3 см., мева эни 11,0-13,6 см., таркибида эрувчан куруқ модда миқдори 8,3-7,9%, мева этининг тиғизлиги донадор ва мева пўсти ўртача 0,4-0,5 см. гача бўлди.

Олинган маълумотлардан кўриниб турибдики қўлланилган кимёвий ва микробиологик препаратларнинг қовуни хўжалик белгиларига салбий таъсири бўлмади. Биологик Наномикрозаррача Нано Кремний препарати 1гр/10 литр

ҳисобида қўлланилганда назоратга нисбатан хўжалик белгилари юқори бўлганлиги кузатилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 07.02.2017 йилдаги ПФ-4947-сон
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 29 декабридаги “2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислох қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2460-сон қарори.
3. Белик В.Ф.нинг “Сабзавотчилик ва поллизчиликда тажрибаларни олиб бориш методикаси” (1992)
4. Хакимова Н.Т., Саггарова Р.К, Илдиз чиришга қарши уруғ дорилагичлар. - Защита и карантин растений. 2003. №3. С.18.

O'ZBEKISTONDA INVESTITSION MUHIT: MUAMMO VA YECHIMLAR

Ahror Hakimov

O'lmasjon Elmurodov

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tel: +998975520012

+998976942824

Annotatsiya: Kundan kunga mamlakatimiz iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini jalb etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ularni huquqiy himoya qilishning amaliy mexanizmlarini joriyetish va investitsion muhitni yanada yaxshilash iqtisodiy rivojlanish sohasidagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Investitsiya, kapital, foyda, pul, eksport, infratuzilma, servis, kredit, bank, aksiyadorlik, subsidiya, loyiha, tadbirkorlik, sanoat, mablag', agentlik, korxonalar, bozor.

“O‘zbekiston Respublikasining 2025 yilgacha investitsiya siyosati strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi tomonidan xalqaro tajriba, respublika iqtisodiyoti, uning tarmoqlari va hududlari investitsiya jarayonlari rivojlanishidagi tendensiyalar va muammolar tahlili asosida tayyorlangan.

Ko'rsatgichlar	2018 yil	2019-2025 yil	2025 yil
YaIM	407.5	106%	1298.9
Investitsiyalari	30.5 %		37.5
Chet el investitsiyalari va kreditlari mlrd.so'm		30.8	11
Markazlashmagan investitsiyalar mlrd.so'm		1002.5	
Asosiy kapitalga investitsiyalar	103.9	110.8	

2025 yilgacha investitsiya siyosatining maqsadi iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va muvozanatini oshirish, ishlab chiqarish va eksport salohiyatini rivojlantirish, hududlarni rivojlantirish va aholi farovonligini oshirish hisoblanadi.¹

2021 yilda 6 milliard 500 million dollarlik loyihalar ishga tushiriladi.

24 iyun kuni Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida o'tkazilgan videoselektor

¹ 1.A.E.Ishmuhammedovning "O'zbekiston milliy iqtisodiyoti" kitobi.

yig'ilishida investitsiya va eksport sohalaridagi ishlar natijadorligi tahlil qilindi. Shuningdek, yilyakunigacha amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar muhokama qilindi.²

Mamlakatimizda iqtisodiyot va infratuzilmani rivojlantirish, dolzarb loyihalarni mablag' bilan ta'minlash maqsadida faol investitsiyaviy siyosat olib borilmoqda. 2017 yildan boshlab barcha manbalar hisobidan 716 trillion so'm (83 milliard dollar) yoki oldingi davrga nisbatan 2 baravardan ziyod investitsiyalar o'zlashtirilgan. Shundan qariyb 27 milliard dollarini xorijdan jalb qilingan mablag'lar tashkil etadi.

O'zlashtirilgan investitsiyalarning deyarli 65 foizi sanoat va infratuzilma loyihalariga to'g'ri keladi. Natijada, so'nggi 4 yilda mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida sanoatning ulushi 25 foizdan 33 foizga, sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi esa 1,3 baravarga o'sgan. Ushbu davrda 441 trillion so'mlik 47 mingdan ziyod yirik, o'rta va kichik loyihalar ishga tushirilib, 680 mingdan ortiq doimiy yangi ish o'rinlari yaratilgan.

Shuningdek, so'nggi 4 yilda mahalliy sanoat, qishloq xo'jaligi va servis sohasidagi loyihalarni amalga oshirish uchun 100 trillion so'm investitsiya yo'naltirilgan.

Tahlillarga ko'ra, ajratilgan har bir milliard so'm evaziga Namanganda 12 ta, Andijonda 11 ta, Navoiy va Sirdaryoda 8-9 tadan yangi ish o'rni yaratilgan. Bu ko'rsatkich Buxoro, Samarqand va Xorazmda 6-7 ta, Qashqadaryo va Farg'onada 5 taga to'g'ri kelgan. Qoraqalpog'iston, Jizzax, Surxondaryo, Toshkent viloyati va Toshkent shahrida esa atigi 3-4 tani tashkil etgan. Toshkent viloyatiga so'nggi 4 yilda yo'naltirilgan 950 million dollar xorijiy investitsiyava bank kreditlari hisobiga atigi 40 mingta yangi ish o'rni yaratilgan. Ya'ni bir ish o'rni 24 ming dollarga to'g'ri kelmoqda. Vaholanki, Namangan viloyatida 2 baravar kam mablag' sarflanib, 52 mingta ish o'rni ochilgan. Shuningdek, 2 mingdan ziyod korxonalar past quvvatda ishlayotgani, ayrim tumanlarda ishlab chiqarish hajmi kamaygani qayd etib o'tildi. Prezidentimiz tarmoq va hudud rahbarlarining asosiy vazifasi investitsiyaviy faollikni kuchaytirish bilan birga, ularning samaradorligini oshirish bo'lishi kerakligini ta'kidladi. Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligiga viloyat hokimlari bilan birga, har bir tuman va shaharda sanoat bo'yicha ishga solinmagan imkoniyatlarni aniqlab, manzilli investitsiya loyihalarini ishlab chiqish vazifasi qo'yildi.³

---

² Xudoyberdiyev, H. Hodjiddinova, T. Xodjiddinovning "Iqtisodiy bilim asoslari" kitobi.

³ Z. T. Gaibnazarova, Sh. A. Isamuhametovning "Iqtisodiyot nazariyasi" kitobi

Hamma joyda mebellarga talab, ularni tayyorlashga sharoit bor. Nukus, Andijon, Oltinko‘l, Romitan, Qarshi, Karmana, Pstdarg‘om, Uzun, Bag‘dod, O‘rta Chirchiq va Xonqa tumanlari, Jizzax, Qarshi, Namangan va Yangier shaharlari mebelsozlikka moslashtirildi. Ularda mebelsozlikka ixtisoslashgan kichik sanoat zonalari tashkil etilib, 200 million dollarlik 450 ta loyiha joylashtiriladi va kamida 7,5 mingta yangi ish o‘rni yaratiladi. Yurtimizdagi 5 mingdan ziyod mebel korxonasi 1 ming 500 tasi xonadonlarda joylashgan. Endi ularni sanoatlashtirish, mahsulotlarni va ish o‘rinlarini yanada ko‘paytirish mumkin. Bunday ishlarni charm-poyabzal, elektr texnikasi, to‘qimachilik, farmasevtika, zargarlik, qurilish materiallari va oziq-ovqat sanoati sohalarida ham amalga oshirish bo‘yicha ko‘rsatmalar berildi. Joriy yilda charm-poyabzal sanoatida 202 million dollarlik 112 ta loyiha, elektr texnikasi tarmog‘ida 140 million dollarlik 45 ta loyiha, farmatsevtika yo‘nalishida 146 million dollarlik 36 ta loyihani o‘z vaqtida ishga tushirish zarurligi ta’kidlab o‘tildi. Sobiq “Andijon Mash” korxonasi negizida kichik sanoat zonasi tashkil etilib, 24 ta yangi korxonada mingdan ziyod ish o‘rni yaratildi. Toshkent shahridagi “Texnopark”, Farg‘onadagi “Mexanika zavodi”da ham bunga misol bo‘la oladi. Bugungi kunda bo‘sh turgan va past quvvatlarda ishlayotgan yana 19 mingta ob‘ekt bor. Joriy yilda umumiy qiymati 6 milliard 500 million dollarlik 226 ta yirik tarmoq va hududiy loyihalar ishga tushirilishi, 35 mingta yangi ish o‘rni tashkil etilishi mo‘ljallangan. Ma’lumki, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar iqtisodiyot rivojida juda muhim o‘rin tutadi. Joriy yilda 756 ta loyiha doirasida 7 milliard 700 million dollar miqdoridagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va kafolatlanmagan kreditlarni o‘zlashtirish belgilangan.

Farg‘ona viloyatida 2021-2022 yillarda umumiy qiymati \$1,6 mlrd. 949 tainvestitsiya loyihasi amalga oshirilishi ta’kidlandi. Muhokamalar: Bunda kimyo, to‘qimachilik, charm-poyabzal, qurilish materiallari, elektrotexnika sanoati “drayver” bo‘ladi. Shahar va tumanlarni mahallabay tizimda rivojlantirish maqsadida viloyatdagi 76ta sektorning har birida iqtisodiy kompleksning malakali xodimlaridan iborat boshqaruv ofislari tashkil etilishi aytili. Bu mutaxassislar mahallaga biriktirilgan bank xodimlari bilan birga, joylardagi sharoitni o‘rganib, loyihalarni shakllantiradi va amalga oshirishga ko‘maklashadi. Zarur bo‘lsa, ishsiz aholi, yoshlar va ayollar kasb-hunarga o‘rgatiladi. Farg‘ona viloyatida 2021-2022 yillarda umumiy qiymati 17 trillion so‘mlik 949 tainvestitsiya loyihasi amalga oshirilishi ta’kidlandi. Bunda kimyo, to‘qimachilik, charm-poyabzal, qurilish materiallari, elektrotexnika sanoati “drayver” bo‘ladi.

Xususan, “Farg‘ona azot” aksiyadorlik jamiyatida jami 537 million dollarlik 3 ta loyiha, to‘qimachilikda 154 million dollarlik 14 ta loyiha amalga oshiriladi.

Viloyatda yer resursi cheklangani sababli cho‘l joylar, yaylov va adirliklarda 33 ming gektar yer o‘zlashtiriladi. Bunga sarflanadigan 350 milliard so‘mlik xarajatlarning 110 milliard so‘mi subsidiya hisobidan qoplab beriladi.⁴

	2019	2020 yil yanvar dekabr	2021 yil yanvar mart
Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar jami mlrd so‘m	195927,3	202000.1	35592.4
Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalarning YaIM ulushi % da	38.9	12677	27.7
Uy-joylarning umumiy maydoni minh. m ²	15501,5	112.3	252.3
Kasalxonalar, ming yotoq	7.4	4.1	
Poliklinika muassasalari, shu jumladan qishloq vrachlik punktlari smenada ming qatnov	20.7	5.1	
Qurilish ishlari	71156.5	87823.8	19547.4

Investitsiyalar va qurilish faoliyatining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari

Mamlakatimizda investitsiya va qurilish faoliyatining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlili quyidagicha. Asosiy kapitalga investitsiyalarning umumiy hajmi 19,5927,3 milliard so‘mni, 2020 yilning yanvar-dekabrda 202,000,1 milliard so‘mni va 2021 yilning yanvar-martida 35,592,4 milliard so‘mni tashkil etdi. Asosiy fondlarga investitsiyalarning YaIMdagi ulushi 2019 yilda 38,3%, 2020 yilning yanvar-dekabrda 34,8% va 2021 yilning yanvar-martida 27,7% ni tashkil etdi. Uy-joylarning umumiy maydoni 2019 yilda 15501,5 ming kvadrat metr, 2020 yil yanvar dekabrda 12677,4 ming kvadrat metr va 2021 yil yanvar-mart oylarida 2523,0 ming kvadrat metrni tashkil etadi. 2019 yilda qurilish ishlari 71 156,5 milliard so‘m, 2020 yil yanvar-dekabr oylarida 87823,8 milliard so‘m, 2021 yil yanvar -mart oylarida esa 19 547,4 milliard so‘mni tashkil etdi.

Ijtimoiy sohalarni, infratuzilmani rivojlantirish chora-tadbirlari belgilandi. Joriy yilda viloyatning 11 ta joyida 105 ta ko‘p qavatli uylar barpo etilishi ta’kidlandi. 312 milliard so‘m markazlashgan mablag‘lar hisobidan 503 kilometr yo‘llarni ta’mirlash bo‘yicha vazifa qo‘yildi. Joriy yilda Farg‘ona viloyatidagi 19 ta tuman va shaharlarda bittadan Yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonasi tashkil etilishi,

“Yoshlar: 1+1” loyihasi doirasida 8 mingdan ziyod ishsizlar tadbirkorlik va kasb-hunarga o‘qitilishi belgilandi. Xotin-qizlarning o‘z ishini ochishigako‘maklashish, muhtojlarning uy sotib olishi uchun boshlang‘ich badal pullarini to‘lab berish, ajralishlarning oldini olish muhimligi ta’kidlandi.

⁴ A.Ölmasov, A. Vahobovning "Iqtisodiyot nazariyasi" kitobi

O‘zbekiston va Janubiy Koreya rahbarlari EDCF bilan hamkorlik bo‘yicha 1 milliard dollarlik bitimni imzoladi.

Sammit yakunida “To‘rtinchi sanoat inqilobi”ga ko‘maklashish maqsadida raqamlashtirish sohasidagi hamkorlik to‘g‘risida memorandum, EDCF bilan hamkorlik bo‘yicha uch yilga mo‘ljallangan bitim, zamonaviy ko‘p tarmoqli klinika va loyihaviy institut – Kimyoviy texnologiyalar markazini qurish loyihalari bo‘yicha zayom bitimlari imzolandi.

Joriy yilda janubiy koreyalik hamkorlar ishtirokida amalga oshirilayotgan loyihalar doirasida jami 400 million dollargacha investitsiyalarni o‘zlashtirish kutilmoqda.

Bundan tashqari, yuqori texnologik sohalarda, shu jumladan energetika, neft-gaz, kimyo va neft-kimyo, farmatsevtika, qayta ishlash sanoati, qishloq xo‘jaligi, infratuzilmani modernizatsiya qilish, transport va logistika, turizm va ko‘plab boshqa tarmoqlarda qiymati jami 3,4 milliard dollardan ziyod bo‘lgan 55 ta yangi loyiha tayyorlanmoqda.

Ikki tomonlama ustuvor dasturlarni amalga oshirishda Iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish fondi (EDCF) va Koreya xalqaro hamkorlik agentligi (KOICA) bilan samarali sheriklik olib borilayotgani yuksak baholandi.

Prezident Mun Chje In O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a‘zo bo‘lishi masalasiga har tomonlama ko‘maklashishini yana bir bor.

Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining 2021 yilga mo‘ljallangan hisobotiga ko‘ra, xorijiy investitsiyalar hajmi 10,5 mlrd dollarni tashkil etadi

Shundan 7,6 mlrd dollari to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar bo‘ladi. Dastlabki hisob-kitoblarga ko‘ra, 2020 yilning yakunlari bo‘yicha asosiy vositalarga kiritilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2019 yilning shu davriga nisbatan 101,5%ni yoki 6,6 mlrd dollarni tashkil etdi. Investitsiya dasturi doirasida 197 loyiha amalga oshirildi va shuning hisobiga 38 ming ish o‘rni yaratildi. Bundan tashqari, hududiy investitsiya dasturlari doirasida jami

59,1 trln so‘mlik 10 586 loyiha amalga oshirildi va bu 131,5 mingta yangi ish o‘rni tashkil etilishiga imkon berdi. Tashqi savdo faoliyati ko‘rsatkichlari ko‘rib chiqildi – jumladan, 2020 yil yakunlariga ko‘ra, eksport hajmi 15,1 mlrd dollarni tashkil etgani ta’kidlandi. Shu bilan birga, 47 turdagi yangi mahsulotlarni eksportga yetkazib berish yo‘lga qo‘yildi va bir qator mamlakatlarning yangi istiqbolli bozorlariga chiqishga erishildi.

Asosiy fondlar tarkibiga kiritilgan aktivlar miqdori, O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha % da, quyidagicha o‘zgardi. Umuman olganda, O‘zbekistonda 2019 yilda vaziyat 138,1%ni tashkil etib, 38,1%ga o‘sdı. 2020 yilning yanvar-dekabrida bu 91,8%ni, 2021 yilning yanvar-martida- 96,5%ni tashkil etdi. Pandemiya sharoitida

2020 yilda 8,1 foizga, 2021 yilda esa 3,5 foizgakamaydi. Mamlakat hududlarida, 2019 yilga kelib, asosiy fondlarga kiritilgan aktivlar miqdori,% Hududlar bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Qashqadaryo viloyatida, 2019 yilda - 194,9%, engkichik - Jizzax viloyatida kuzatilgan. 95,9%.

	2019	2020 yil Yanvar-dekabr	2021 yil Yanvar-mart
O'zbekiston Respublikasi	138.1	91.8	96.5
Qoraqalpog'iston Respublikasi	100.3	80.4	99.6
Viloyatlar			
Andijon	129	100.5	138.2
Buxoro	95.9	96.7	151.6
Jizzax	194.9	152.5	103.2
Qashqadaryo	131.2	74.1	52.7
Navoiy	144.3	78.7	73.4
Namangan	131.2	87.9	93.1
Samarqand	134.5	117.9	141.1
Surxondaryo	144	76.3	97.2
Sirdaryo	186	111	108.5
Toshkent	158.5	82.8	122.6
Farg'ona	132	116.4	108.2
Xorazm	150.7	114.5	102
Toshkent.sh	145.8	96.5	96

Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar

Yanvar -dekabr holatiga ko'ra, asosiy vositalarga kiritilgan aktivlar miqdori% bilan Qashqadaryo viloyatida eng katta - 152,5%, eng kichik - Navoiy viloyatida

74,1%ni tashkil etdi. 2021 yil yanvar -mart oylarida asosiy vositalarga kiritilgan aktivlar miqdori bo'yicha,% bo'yicha, mintaqalarda eng yuqori ko'rsatkich Jizzax viloyatida kuzatildi - 151,6%, eng past - Navoiy viloyatida 52,7. %.

So'nggi yillarda O'zbekistonda birinchi chorakdan tashqari asosiy kapitalga investitsiyalarning o'sish sur'atlari tezlashmoqda. 2020 yil pandemiya oqibatlari tufayli biroz pasayish yuz bergan. Shuningdek, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining YaIMga nisbati, shu jumladan 2018 – 30,6%, 2019 – 37,1% da o'sish kuzatilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.E.Ishmuhammedovning "O'zbekiston milliy iqtisodiyoti" kitobi
2. Xudoyberdiyev,H.Hodjiddinova,T.Xodjiddinovning "Iqtisodiy bilim asoslari" kitobi
3. Z.T.Gaibnazarova,Sh.A.Isamuhametovning"Iqtisodiyot nazariyasi" kitobi
4. A.O'lmasov,A.Vahobovning "Iqtisodiyot nazariyasi"kitobi
5. milliycha.uz
6. imlo.uz
7. uz.wikipedia.uz
8. uz.text.com
9. hozir.org
10. uz.yellowpages.uz

**“QALQONSIMON BEZ FAOLIYATINI BUZILISHI TUFAYLI KELIB
CHIQUADIGAN KASALLIKLAR”**

Valijon Karimov

Farg‘ona davlat universiteti , b.f.n., dotsent

Rejapova Xayotxon Qodirali qizi

Farg‘ona davlat universiteti II-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Qalqonsimon bez eng keng tarqalgan kasalliklaridan biridir. Organ to‘qimalarida o‘sadigan tugunlar mayda o‘smalar deb ataladi. Ko‘pincha ular mutlaqo xavfsizdir va hayot sifatiga hech qanday ta‘sir ko‘rsatmaydi, lekin taxminan 10 foiz hollarda ular o‘smalarga aylanishi mumkin. Bu holda shifokorlar qalqonsimon bezni to‘liq yoki qisman olib tashlashni tavsiya qiladi. Keling, bu qanchalik xavfli ekanligini va hayot sifatiga qanchalik ta‘sir qilishini [aniqlaylik](#).

Kalit so‘zlar: Bez, qalqonsimon, o‘sma, tuguncha, analiz, vitamin

KIRISH

Qalqonsimon bezning asosiy vazifasi – tanada sodir bo‘ladigan turli jarayonlarga va birinchi navbatda metabolizmni tartibga solishga katta ta‘sir ko‘rsatadigan o‘ziga xos gormonlar ishlab chiqarish. Shuningdek, qalqonsimon bez tana haroratini, xolesterin ishlab chiqarishni, vitaminlarning so‘rilishini va ishlab chiqarilishini tartibga soladi. Operatsiyadan keyin tananing normal ishlashini davom ettirish uchun gormonlarni almashtirish terapiyasi kerak bo‘ladi. Bundan tashqari, agar qalqonsimon bez xatarli o‘sma paydo bo‘lishi tufayli olib tashlangan bo‘lsa, gipofiz bezidan qalqonsimon bezni stimulyatsiya qiluvchi gormon ishlab chiqarishni to‘xtatish uchun gormon dozasi me‘yordan oshib ketadi.

Ko‘pgina bemorlar sintez qilingan gormonni qabul qilish, albatta, ortiqcha vaznga olib keladi, deb qo‘rqadi. Lekin shifokorlar bunday vaziyatda gormon dozasini o‘zgartirish kifoya, deb maslahat beradi. To‘g‘ri dozadagi zamonaviy dorilar bemorning vazniga umuman ta‘sir qilmaydi.

Har qanday jarrohlik aralashuvi singari qalqonsimon bez operatsiyasi bir qancha oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ulardan eng keng tarqalgani – gangrena, asabning shikastlanishi va gipoparatiroidizm – qondagi kalsiy darajasini tartibga soluvchi paratiroid bezlarini olib tashlash yoki ularning shikastlanishi. Agar bu sodir bo‘lsa, bemorga kalsiy va D vitaminini qabul qilish buyuriladi. Yod yetishmasligi kasalliklari profilaktikasi sohasida davlat boshqaruvini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi, O‘zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi, mahalliy

davlat hokimiyati organlari amalga oshiradi. Yod yetishmasligi kasalliklari profilaktikasi sohasida davlat boshqaruvi:

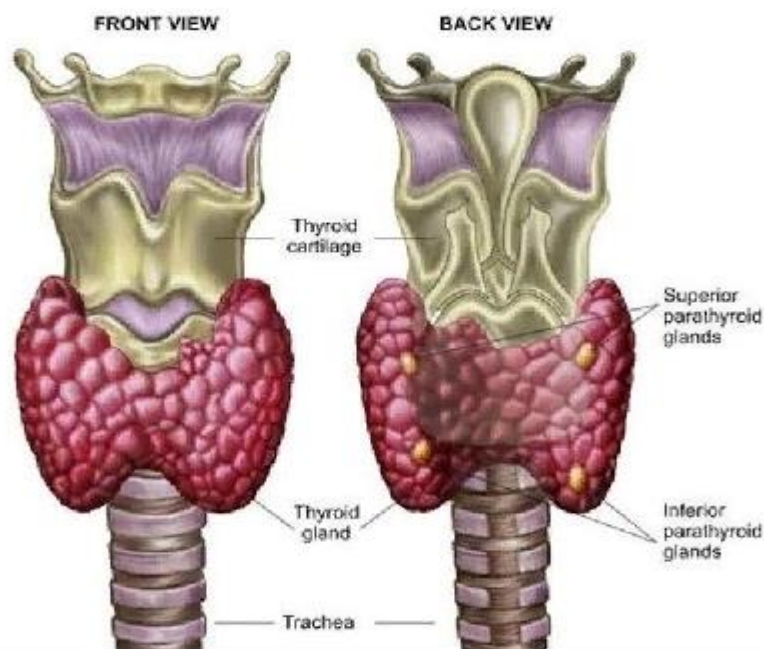
profilaktika va sanitariya-epidemiologiya tadbirlari o'tkazishni, yod yetishmasligi kasalliklariga tashxis qo'yish va ularni davolashni tashkil etishni;

yod yetishmasligi kasalliklari profilaktikasi va ularni davolash uchun dori vositalari hamda preparatlarni, yodlangan tuz va yodlangan oziq-ovqat mahsulotlarini standartlashtirish hamda sertifikatlashtirishni;

tuz va oziq-ovqat mahsulotlarini yodlashni davlat tomonidan normalashtirishni;

davlat boshqaruvi organlarining, shuningdek yuridik va jismoniy shaxslarning yod yetishmasligi kasalliklari profilaktikasi sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib borishni;

yodlangan tuz va yodlangan oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hamda ularning muomalasi ustidan davlat nazoratini o'z ichiga oladi.¹

ADABIYOTLAR

1. Qosimov E. Y. Ichki kasalliklar propedevtikasi T., 1995.
2. Lindenbraten L. D., K o r o m o k I. P. Meditsinskaya radiologiya i rentgenologiya (Osnovy luchevoiy diagnostiki i luchevoiy tyerapii). M., 1995.

¹(5-modda O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O'RQ-683-sonli [Qonuni](#) tahririda — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son)

3. Gabuniya R. I., Kolesnikova YE. K. Kompyuternaya tomografiya v klinicheskoy diagnostikye;
4. Rukovodstvo. M., 1996. Obsheye rukovodstvo po radiologii. V 2-x.t. Pod redaktsiyoy X.Peterson. NiCER, 1995.
5. Russk. izdaniye. M., RA "Spas", 1996. Vlasov P. V., K o t l y a r o v R. M. Luchevaya diagnostika zabolevaniy podjeludochnoy jelezi //Vest, rentgenologii i radiologii. 1995 № 3.
6. Zubarev A. V. Myetody meditsinskoй vizualizatsii - UZI, KG, MRT - v diagnostike opuxolevoy i kist pecheni. M., 1996.
7. K o m a r o v F. I., A. N. A ya z i t s k i y P. O., S ye l ye z n ye v YU. K. i dr. Kompleksnaya luchevaya diagnostika zabolyevaniy organov bryushnoy polosti i zabryushinnogo prostranstva. Atlas. M., 1993.
8. LemeshkoZ. A. Ultrazvukovaya diagnostika boleyezney podjeludochnoy jelezi. Rukovodstvo po gastroenterologii. M., 1996, T.Z. TimakovS. I. Ultrazvukovaya diagnostika piloroduodyenalnogo stenoza //Xirurgiya. 1995.
9. Yudin L. A., Kondroshin S.A. Luchevaya diagnostika zabolyevaniy slyunney jelezi M., 1995.
10. Dyemidov V. N., 3 i k i n B. I. Ultrazvukovaya diagnostika v ginekologii. M., 1990.

TA'LIM RUS TILIDA OLIB BORILADIGAN BOSHLANG'ICH SINFLARDA
O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA
KLASTER METODINING AHAMIYATI

Ilmiy rahbar: Shodmonov Bahodir Sherkulovich

Obidova Ma'rupa Shoergashovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mualliflar ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning yangicha usullari haqida salmoqli fikrlarini berib o'tganlar.

Kalit so'zlar: Abdulla Oripov, innovatsiya, samaradorlik, Smart Education, dars ishlanma, pedagogik texnologiya, Loyiha.

Dunyo bo'ylab yuz berayotgan o'zgarishlar, axborotga ega bo'lishning ochiqligi ta'lim sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, o'qitish usullari, mazmuni, uni tashkil etishning pedagogik-psixologik maqsadini ham o'zgartirish, o'quvchilarni mustaqil faoliyat ko'rsata olish, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishni talab etmoqda. Shundan kelib chiqqan holda bugungi kun o'qituvchisi tayyor elektron resurslardan foydalanib dars o'tish bilan chegaralanmasdan, ta'limiy resurslarni yaratish hamda ularni amalda qo'llovchi o'qitishning zamonaviy texnologiyalaridan samarali foydalanishi, fan va uning tarkibiga kiruvchi bilimlar mazmunini o'quvchilarga yetkazish malakasiga ega shaxs sifatida faoliyat olib borishi, o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirishi, ularning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirib, o'z-o'zini tahlil qilish, o'z ustida ishlash va bilimlarini takomillashtirishni o'rgatishi zarur. Chunki zamonaviy texnika bilan ishlash qobiliyatiga ega, zamonaviy ta'lim jarayonining mohiyatini to'laqonli tushuna olgan, faoliyati jarayonida ro'y beruvchi vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarni hal eta oladigan, yetarlicha ko'nikmaga ega va zamonaviy mutaxassisni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj ta'lim jarayonini texnologik asosda tashkil etishni taqozo etadi. Buning uchun o'quv jarayoniga keys, WEB, kommunikatsion axborot, interfaol, multimedia, telekommunikatsiya yoki elektron o'qitish, Smart Education (aqlli ta'lim) kabi texnologiyalar joriy etilmoqda. Hozirda multimediya dasturlari hamda elektron darsliklar turli ishlarni tez va qisqa fursatda amalga oshirishi, turli tasvirlarni namoyish qila olishi, didaktik jihatdan ustunligi bilan bilimni axborotlashtirishning eng asosiy omillaridan biri bo'lib qolmoqda.

Axborot texnologiyalari va multimediali o'rgatuvchi dasturlardan foydalanish til o'rgatishning sifatini oshirish imkonini beradi, qolaversa, psixologik jihatdan o'quvchining qiziqishini orttirishga, o'z bilimni erkin qo'llashga sharoit yaratadi.

Bugungi kunda E-learning (elektron ta'lim)dan Smart Education (aqlli ta'lim)ga o'tish amalga oshirilmoqda Aqlli ta'lim barcha ta'lim jarayonlari, shuningdek, ushbu jarayonlarda qo'llaniladigan usul va texnologiyalarni keng qamrovli modernizatsiyalashni o'z ichiga oluvchi konsepsiya bo'lib ta'lim kontekstida Smart Board (aqlli taxta), Smart Screen (aqlli ekran), Smart Phone (aqlli telefon), Smart Table (aqlli stol) Smart TV (aqlli televizor), E-book (aqlli kitob), Wi-Fi zonasi kabi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bularning har biri o'rganuvchining darsdan tashqari faoliyati hamda darsni yangidan tashkil etish imkonini berish bilan bir qatorda o'quvchilarni ta'lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. [1].

Aqlli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari bo'lib, sinf muhitini jonlantirish, kayfiyatni ko'tarish, o'quvchilarni faollashtirish, darsdan tashqari ishlarni tashkil etishga yordamlashish (tarbiyaviy soatlar, mavzuli o'yinlar, konsertlar, bayramlar, adabiy kechalar, o'quv video va badiiy filmlarni tomosha qilish), loyihaviy faoliyatni amalga oshirish, onlayn-konferensiyalarni o'tkazish (vebsaytlar yaratish, elektron jurnallarni nashr etish, she'rlar, suratlar, fotosuratlarini joylashtirish) kabi afzalliklarga ega. Aqlli texnologiyalar ijodiy guruhlar faoliyati, iqtidorli bolalar bilan ishlash, o'quvchilarning shaxsiy kompetensiyalarini oshirish va nihoyat, gumanitar fanlar bo'yicha samarali o'qitishni amalga oshirishga ko'maklashadi.

Shu o'rinda savol tug'iladi: zamonaviy dars qanday bo'lishi kerak? Shubhasiz, yorqin, ko'rgazmali va albatta, axborot bilan to'yingan hamda o'qitish vositalari va usullari ijodiy salohiyatni rivojlantirish, xarakterni shakllantirish, o'quv jarayoni ishtirokchilarining dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladigan bo'lishi kerak. Zamonaviy o'qituvchining asosiy vazifasi ma'lumotlarni tayyor holda berish va mashqlarning to'g'ri bajarilganligini tekshirish emas, balki o'quvchilarni kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda turli manbalardan izlab topish (darslik, ensiklopediya, lug'at, Internet-resurs), tortishuvga sabab bo'lgan muammolarni hal etish, o'z pozitsiyasini himoya qilishga o'rgatishdir. Buni amalga oshirish uchun o'qituvchi zamon bilan hamnafas bo'lishi va o'z darsida nafaqat zamonaviy metod va usullarni qo'llashi, balki kompyuter texnologiyalari sohasidagi so'nggi ishlanmalardan ham foydalanishi kerak.

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasiga mustaqillikning dastlabki yillaridanoq alohida e'tibor berib kelinmoqda. Ayniqsa, o'zbek tili fanini noo'zbek guruhlarida davlat tili sifatida o'qitishning yo'lga qo'yilishi «Davlat tili to'g'risidagi» Qonunning talablarini bajarishning muhim omili bo'lib xizmat qildi. Chunki, O'zbekistonda 130 dan ortiq turli xil millat va elat vakillari istiqomat qilishadi. Ularning milliy urfodatlarini,

madaniyatini hamda ona tillarini hurmat qilishni davlatimiz o'z zimmasiga olgan. Shuningdek davlatimiz bosh qomusida «O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir» degan moddaning kiritilishi o'zbek tilining nufuzi va davlat tili sifatida obro'sini yanada yuksakka ko'tarishga xizmat qildi desak aslo xato bo'lmaydi. [2].

Ushbu konstitutsiyaviy burch va vazifalardan kelib chiqib O'zbekistonda ta'lim 7 tilga olib boriladigan bo'ldi. Noo'zbek guruhlarda ularga o'z ona tilini o'qitish bilan birga o'zbek tilini davlat tili sifatida o'qitish ham yo'lga qo'yilishi mamlakatimizda Asosiy qonunimiz hamda «Davlat tili to'g'risidagi» Qonun talablarini bajarishda muhim dasturamal bo'lib xizmat qildi. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda o'zbek tili fanini davlat tili sifatida o'qitish, bu fandan o'quvchilarda ma'lum kompetensiyalarni shakllantirish uchun Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlarida mazkur fanning maqsad va vazifalari belgilab olindi.

DTS talabiga ko'ra, o'zbek tili fanini o'qitishning asosiy maqsadi- ikki kompetensiyada mujassamlashdi. 1. Nutqiy kompetensiya - tinglab tushunish, o'qish, gapirish va yozish ya'ni muloqot malakasini egallash. 2. Lingvistik kompetensiya- til materialini (fonetika, leksika, grammatika) va vositalarini nutqda qo'llay bilish uchun yetarli bilimlarni o'zlashtirish uchun, bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, o'qish, gapirish, yozish) egallashni nazarda tutadi. [3]

Standartda nutqiy faoliyatning har bir turi yuzasidan til materiali, til vositalari va grammatik bilimlar, hosil qilinadigan zaruriy ko'nikmalar belgilanadi.

Bunda o'rganilayotgan so'z va so'z shakllarini to'g'ri talaffuz qilish hamda yozish, so'zni grammatik jihatdan to'g'ri shakllantirish, so'zlarni o'rinli tanlash, sintaktik-uslubiy jihatdan to'g'ri baholay olish, jumla tuzishda va nutq ohangini belgilashda adabiy til imkoniyatlaridan o'rinli foydalanish talab etiladi. [4]

Ushbu belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun o'zbek tili darsliklarida grammatikaga oid ma'lumotlar berish bilan birga, nutqiy kompetentlikni rivojlantirish uchun adabiy-badiiy matnlar, o'zbek shoir-u yozuvchilarining hayoti va ijodiga oid ma'lumotlar ham berib boriladi. Bu ma'lumotlar bilan tanishgan o'quvchi o'zbek adabiy tilining hamda adabiyotining boy namunalarni ko'rib o'zbek tilidan nutqiy ko'nikmalari rivojlantirib boradi. Ya'ni lingvistik kompetensiyasi bilan birga nutqiy kompetensiyasi ham shakllantirilib fan bo'yicha zarur bilimlarni hosil qiladi.

Yuqoridagi maqsad va vazifalardan kelib chiqib biz hozir ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarda O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning hayoti va ijodini o'rgatish orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda qo'l keladigan ba'zi bir metod va usullar haqida o'z tavsiyalarimizni o'rtoqlashmoqchimiz.

Ma'lumki, Abdulla Oripov haqiqiy ma'noda o'zbek adabiyotining darg'asi sifatida barchaga yaxshi tanish. Uning o'ziga xos she'riyati, takrorlanmas so'z qatorlari ko'pgina kitobxonlarni o'ziga mahliyo qilgan. Biz shoirni O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasining muallifi sifatida ham yaxshi taniymiz. Noo'zbek guruhlarda tahsil oluvchi o'quvchilar, xususan rus sinflarida, o'zbek tili darsliklardagi shoirning ijod namunalaridan parchalar orqali tanishtirilib boriladi. Lekin, eng ko'p ma'lumotni 10-sinf o'zbek tili darsligida oladilar. [5].

Darslikda 4-chorak uchun ajratilgan qismda Adabiy o'qish uchun «Abdulla Oripov hayoti va ijodi» uchun 1 soat ajratilgan. Ammo, bu mavzu uchun berilgan ma'lumotlar nisbatan kamroq hamda to'liq shaklda berilmagan. O'qituvchining o'z pedagogik mahorati hamda fan bo'yicha yetarli nazariy bilimlarning bo'lishi ushbu mavzuni kengroq ochib berishida qo' keladi. Biroq faqat quruq nazariy ma'lumotlarni gapirib berish, yoki ma'ruza qilib yozdirish orqali o'quvchiga bilim berish o'zini oqlamasligi, tabiiy hol. Chunki bugunning o'quvchisi har tarafdin qiziquvchan va ko'rgazmalilik hamda yorqinlikni sevadi. Shuning uchun o'qituvchi mavzuni tushuntirishda qo'llagan metodlari bu borada muhim o'rin tutadi.

Interfaol metodlar: Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri. U orqali ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmagan holda, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish demakdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'quvchilariga yetkazib berish, ularda ma'lum bir faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilishdir, shuningdek, oquvchilarning faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash har bir o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat o'z navbatida ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. "KLAUSTER" METODI - Klaster (g'uncha, bog'lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u o'quvchilarga ixtiyoriy muammolar xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. "Klaster" metodi aniq ob'ektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning o'quvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. "Klaster" metodidan foydalanishda quyidagi shartlarga rioya qilish talab etiladi: Nimaniki o'ylagan bo'lsangiz, shuni qog'ozga yozing. Fikringizning sifati to'g'risida o'ylab o'tirmay, ularni shunchaki yozib boring. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetmaguncha, yozishdan to'xtamang. Agar ma'lum muddat biror bir g'oyani o'ylay olmasangiz, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlang. Bu harakatni yangi g'oya tug'ulguncha davom ettiring. Yozuvingizning orfografiyasi yoki boshqa jihatlariga e'tibor bermang. Muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surish

hamda mazkur g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni, bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiling. G'oyalar yig'indisining sifati va ular o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatishni cheklamang.

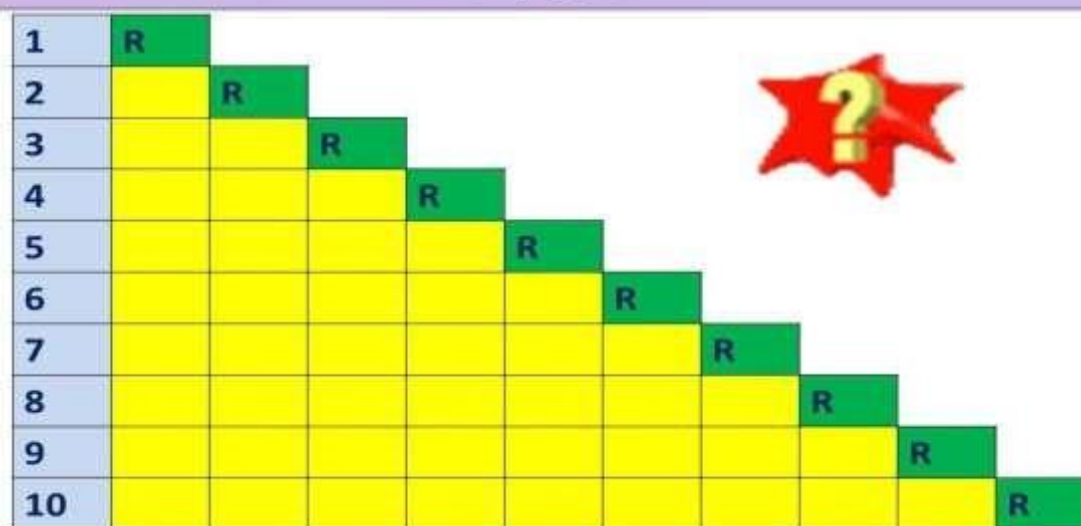
Biz hozir ushbu mavzuni o'qitishda qo'l kelishi mumkin bo'lgan bir nechta innovatsion texnologiyalar haqida fikrlarimizni bo'lishmoqchimiz.

1. «*Rasmi rebus*» usuli. Bu usulni ko'pincha darsning «Mustahkamlash» qismida qo'llasak maqsadga muvofiq bo'ladi. Bilamizki, 10-sinf o'quvchilarida psixologik jihatidan «o'tish davri»ning oxirgi bosqichlari kechayotgan bo'ladi. Ularni ma'lum bir o'yinlar yoki buyruq berish bilan dars jarayoniga tortish qiyin. Bu usul orqali o'quvchilar shoir ijodiga oid asarlarni rasmlarga qarab aniqlashi kerak bo'ladi. Masalan, rebusda baliqcha, hovuz, tilla tanga rasmlari aks etgan bo'lsa, demak bu yerda shoirning «Tilla baliqcha» she'ri tasvirlangan bo'ladi.

2. «*Tezkor savol-javob*» usuli. Mazkur usulni biz darsning «O'tilgan mavzuni takrorlash va uyga vazifa so'rash»qismida qo'llashni lozim ko'rdik. O'quvchilarga shoirning hayoti va ijodi bo'yicha savollar beriladi. O'quvchilar esa savollarga tezkorlik bilan javob berishlari kerak bo'ladi. Bunda o'quvchilar javoblarini yozma tarzda berganlari maqsadga muvofiq, chunki bunda ularning o'z sheriklarining javoblarini o'zlashtirishi inobatga olinadi.

3. «*Qiziqarli krossvord*» texnologiyasi. Ushbu texnologiya orqali o'quvchilar darsning «Yangi mavzu bayoni» qismida olgan bilimlarini mustahkamlashda qo'l kelishi mumkin. Ya'ni, bunda sinfdagi o'quvchilar guruhlariga bo'lingan holda ishlasalar samaraliroq bo'ladi.

QIZIQARLI KROSSVORD

Abdulla Oripov hayoti va ijodiga oid savollar o'qituvchi tomonidan alohida qog'ozlarga yozilgan tarzda beriladi. O'quvchilar esa, ma'lum bir belgilangan vaqt davomida krossvordni to'ldirishlari kerak bo'ladi.

4. *«Loyiha» metodi.* Mazkur metodni biz darsning «Yakuniy qismi»da qo'llashni lozim topdik. Chunki, darslikdagi adabiy o'qish uchun berilgan ma'lumotlar nisbatan kam hajmda hamda dars vaqtining chegaralanganligi bois, o'quvchilar keng va to'liq ma'lumotlar olishi qiyin bo'lishi mumkin. Ana shunday vaziyatlarda ushbu metod yaxshi samara berishi mumkin. » Loyiha» metodi o'quvchilarni mustaqil o'rganishga va izlanishiga turtki bera oladigan metoddir. O'qituvchi dars yakunida o'quvchilarga shoirning hayoti va ijodiga oid bo'lgan qiziqarli mavzuni o'rtaga tashlaydi. Sinfidagi o'quvchilar guruhlariga bo'linadi, guruh sardori tayinlanadi. Masalan», Abdulla Oripov mohir tarjimon». Bilamizki, shoir o'zbek adabiyotiga mashhur tarjima asar Dante Aligerining «Ilohiy komediya» sini mahorat bilan o'girib nom qozongan edi. Tarjimashunoslikning qiyinchiligi va mas'uliyati o'quvchilarga tushuntirilgan holda, ularga shoirning boshqa tarjima asarlarini aniqlash va bu boradagi qiyinchiliklar haqida ma'lumotlar topish topshiriladi. Ularga foydalanish lozim bo'lgan adabiyotlar ro'yxati beriladi. Keyingi darsgacha ularga berilgan topshiriqlar bo'yicha ma'lumotlar topish, so'ngra taqdimot loyihasini tayyorlash vazifasi yuklatiladi. Metodning ahamiyati shundaki, bu bir nechta bosqichni qamrab olganligi hamda o'quvchilarda mustaqil tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda qo'l keladi.

Yuqoridagi, o'zida innovatsion pedagogik ruhni singdirgan bunday dars usullari o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini oshiribgina qolmasdan, ulardan mustaqil tadqiqotchilik hamda intiluvchanlik xislatlarining chuqur tomir otishida yordam berishiga ishonchimiz komil. Lekin, mazkur usul va metodlarni qanday vaziyatda yoki qaysi sharoitda qo'llash, ularni o'quvchilarga qay tarzda tushuntirib yetkaza olishi o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liqligini unutmasligimiz kerak.

Umumta'lim maktablarida zamonaviy ta'lim asosida o'tiladigan bunday dars texnologiyalari o'quvchilarni har taraflama o'z qobiliyatlarini namoyon qilishda, eng asosiysi o'zbek tilidan nutqiy ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda qo'l kelishi mumkin. Bu usuldagi darslar yangi davr kishisini tarbiyalashda kamolga keltirishda yordam berishi shubhasiz.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Daniyarov B. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalar// Ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish: muammo va yechimlar to'plami Toshkent 2012.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2017, T; Ma'naviyat 7 b.
3. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-sonli qarori. «Umumiy o'rta ta'limining davlat ta'lim standarti» to'g'risida.
4. «Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standarti» to'g'risida. 2017 y, O'zb. Resp. qonun hujjatlari to'plami 14-son 280 modda
5. X.Muhitdinova va boshqalar. 10-sinf O'zbek tili darsligi 2017, T; «Davr Nashriyoti» 142 b.

**KORXONA BOSHQARUVIDA YORDAM BERUVCHI KPI VA
INVENTARIZATSIYA TIZIMLARINING ALGARITMLARI**

Nasirullayev Fathullo Valilulla og'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

Kompyuter injiniring (Amaliy dasturiy vositalarni loyihalash) magistri

Telefon: +99894 038 51 50

E-pochta: n.f.v.0417@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatdagi barcha sohalar va tarmoqlarda savdo xizmatlarining o'рни va roli, kolaversa, savdo xizmatlari tushunchasiga turli olimlarning ta'riflari, belgilangan maqsadlarning murakkabligi mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt sifatida tarmoqning bozor mexanizmida asosiy bo'g'inga aylanib borayotgan savdo xizmatlarida yordam beruvchi KPI va inventarizatsiya tizimlarini har tomonlama chuqur o'rganish maqolaning asosiy maqsadi sifatida urganilgan.

Kalit so'zlar: raqobat, modernizatsiya, boshqaruv vektori, sub'ektiv ko'rsatkichlar, korxonalar, savdo xizmatlari.

KIRISH

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar milliy iqtisodiyot samaradorligini oshirishga qaratilgan. Uning tarkibiy qismi bo'lib hisoblangan savdo xizmatlari sohasini rivojlantirish – aholiga ko'rsatilayotgan savdo xizmatlari sifatini oshirish hamda turli xildagi talablarini qondirish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda milliy iqtisodiyotni tubdan modernizatsiya qilish bo'yicha olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti va davlat boshqaruvi tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etish borasida qator choratadbirlar amalga oshirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF4947sonli «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmonida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat boshqaruvini kamaytirish, davlat va xususiy sektorlarning o'zaro foydali hamkorligining zamonaviy shakllarini, «Elektron hukumat» tizimini rivojlantirish bo'yicha choratadbirlarni amalga oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilab berilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Zamonaviy tadqiqotlarda samaradorlik ko'rsatkichlarini attestatsion va xarajatli ko'rsatkichlarga ajratilmoqda. Attestatsion samaradorlik ko'rsatkichlari umumiy natijalarni va korxonaning yalpi rivojlanishini aniqlashni maqsad qiladi. Xarajatli samaradorlik ko'rsatkichlari esa korxonaning ma'lum bir faoliyat turida xarajatlari va ularning qoplanish darajasini o'lchashni maqsad qiladi.

2-jadval. Savdo korxonalaridagi samaradorlik ko'rsatkichlari turlari

Samaradorlik ko'rsatkichlari turlari	Izoh
Ob'ektiv ko'rsatkichlar	Korxonaning ob'ektiv moliyaviy va iqtisodiy holatini baholash uchun ishlab chiqilgan ko'rsatkichlar
Sub'ektiv ko'rsatkichlar	Korxonada xodimlarining psixologik va jismoniy resurslarini baholashga qaratilgan ko'rsatkichlar
Attestatsion ko'rsatkichlar	Korxonaning umumiy rivojlanish holatini aniqlashni maqsad qilgan ko'rsatkichlar
Xarajatli samaradorlik ko'rsatkichlari	Korxonaning ma'lum bir tovar yoki xizmatni ishlab chiqarish va sotish g'ajetgan xarajatlarni baholashni maqsad qiladi
KPI (key performance indicators) Asosiy faoliyat ko'rsatkichlari	Korxonaning oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishini ta'minlanganligini baholashga yo'naltirilgan ko'rsatkichlar

Bugungi kunda KPI asosiy faoliyat ko'rsatkichlarini ko'plab tashkilotlarda tobora ko'proq qo'llanilmoqda. KPI ko'rsatkichlar tizimini yaratish orqali nafaqat individual korxonalar, balki butun sanoat turlarini ham baholash imkoniyati paydo bo'ladi. Masalan, Biletix.ru onlayn savdo agentligining bosh direktori A.Siznitsevgaga ko'ra onlayn savdoda oflayn savdoda qo'llaniladigan ko'rsatkichlarning ko'pi samaradorlikni aniqlashda qo'llanilmaydi. Siznitsevgaga ko'ra onlayn savdo bozorida bozorning o'sishi savdo hajmlari o'sishidan sekinroq bo'lgani sababli odatda onlayn savdo do'konlari samaradorlik normasini onlayn savdo bozorining o'sish tezligini belgilab olinadi. Agar savdo hajmlarining o'sishi umumiy bozorning o'sish tezligidan pastroq bo'lsa, demak samaradorlik pasaygan degan xulosani beradi. Bu holatda veb-sayt reklamasini ko'paytirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga ko'proq e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, onlayn savdoda qo'shilgan qiymati yuqoriroq tovar va xizmatlarning jami sotilgan tovar va xizmatlardagi ulushining o'sishi samaradorlikning o'sishini anglatadi.

Onlayn savdoning muhim jihatlardan yana biri bu rentabelligi yuqori bo'lgan savdo kanallari orqali sotuvlar hajmini oshirish hisoblanadi. Ya'ni yuqori darajada mashhur bo'lgan platformalar orqali savdo hajmlarini ko'paytirish daromadlarni tezda

yuqorilashiga olib keladi. Yana bir muhim samaradorlik ko'rsatkichlaridan biri bu sodiq mijozlar sonining ko'payishi hisoblanadi. "Sodiq" mijoz deganda ikki martadan ko'p marta tovar va xizmatlarni sotib olgan mijozlar nazarda tutiladi. Yuqorida keltirilgan samaradorlik ko'rsatkichlar o'ziga xos KPI bo'lib xizmat qiladi. KPI yordamida xodimlarning natijaviyligini samarali baholash imkoniyati paydo bo'ladi. KPI ni qamrov darajasiga qarab operatsion va global turlarga ajratish mumkin. Operatsion KPI deganda korxonaning joriy holatida yuz berayotgan tashqi o'zgarishlarni vaqtida aniqlash va rejali choralar ko'rishni nazarda tutadi. Aynan shu turdagi KPI asosida korxonada mahsulot sifatligi darajasini ham aniqlash mumkin. Global KPI esa korxonaning umumiy rivojlanishida muammolarni aniqlash va bartaraf etishga yo'naltirilgan bo'ladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Umuman olganda, KPI korxonalar rahbariyati tomonidan xodimlarga aniq vazifalarni qo'yishi va ushbu vazifalarning bajarilishi ustidan qat'iy nazorat o'rnatilishi bilan bog'liq hisoblanadi. Ushbu usul korxonalar natijalarini oldindan hisoblash imkonini beradi va bosh strategiyani vaqt davomida to'g'rilab borish imkonini beradigan asoslangan gipotezalar qurilgan hisoblanadi. KPI ning boshqa samaradorlik ko'rsatkichlaridan ustunligi shundaki, ushbu ko'rsatkichlar tizimi har bir korxonalar uchun faoliyat turiga qarab individual tuziladi hamda yuqori natijadorlikka erishgan xodimlarni aniqlash va ularni rag'batlantirishga zamin yaratadi. Savdo xizmatlarida KPI quyidagilarga asoslanadi: mahsulot realizatsiyasi, foyda, tannarx, aylanma kapital va korxonalar rezervlari hajmi kabilar hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 15 iyuldagi «Innovatsion loyihalarni va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida»gi PQ916son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/1372342>
2. Savdo iqtisodiyoti muammolari. O'quv qo'llanma. // G'.H.Qudratov, B.A.Abdukarimov, M.Q.Pardaev, A.Bektemirov, Sh.A.Sultonov, F.B.Abdukarimov, U.N.Normurodov, Z.S.Artikov, O.M.Pardaeva, Sh.Sh.Negmatova; // I.f.d., professor M.Q.Pardaevning umumiy tahriri ostida.
– T.: "IQTISODMOLIYA" nashriyoti, 2016. – 430 bet.
3. Xaydarov M.T., Muminov N.G. Davlat xaridlari bo'yicha axborot portalini amal qilishini tashkil etish tamoyillari // *Ekonomika i finansy (Uzbekistan)*. 2011. № 3. B.8995.
4. Samuelson P., «Ekonomika» T., INAO, «ALGON» VNIISI, 1992, s.36.
5. Kotler F. «Основы маркетинга». М., Progress, 2010 s. 54

**KORXONA MA'LUMOTLARINI XAFSIZLIGNI TAMINLASH
YO'LLARI VA VOSITALARI**

Nasirullayev Fathullo Valilulla og'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

Kompyuter inqiniring (Amaliy dasturiy vositalarni loyihalash) magistri

Telefon: +99894 038 51 50

E-pochta: n.f.v.0417@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalar ma'lumotlari iqtisodiy xavfsizligini baxolashning ko'rsatkichlar tizimi yoritib berilgan. Shuningdek iqtisodiy xavfsizlik mezonlari to'plami va ularni tashkil yetuvchi ko'rsatkichlar o'rganilgan. Bundan tashqari korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlar darajasini aniqlash uchun yekspert baholash usullaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy xavfsizlik, foyda funksiyasi, iqtisodiy xavfsizlik koeffitsienti, moliyaviy mustaqillik koeffitsienti.

KIRISH

Xavfsizlik muammolarining dolzarbligiga qaramay, korxonalarining iqtisodiy xavfsizligi va uni baholash ko'rsatkichlari tizimi yetarlicha o'rganilmaganligi va uning darajasini hozirgi zamon talablariga qanchalik darajada javob berish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Ta'kidlash kerakki, mamlakatimizda bunday baholashning umume'tirof yetilgan metodologiyasi mavjud yemas.

TADVIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ma'lumki, mezo, makro- va mikro darajada iqtisodiy xavfsizlik darajasining mohiyati tegishli mezonlar va ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi.

Iqtisodiy xavfsizlik mezonlari to'plami va ularni tashkil yetuvchi ko'rsatkichlar o'rganilayotgan sub'ektning faoliyatiga, uning iqtisodiy holatiga ta'sir ko'rsatadigan barcha tarkibiy qismlarini aks yettirish uchun imkon qadar ma'lumotlar aniq bo'lishi shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikka munosib tahdidlarni aniqlashga ye'tibor qaratish lozim bo'ladi. Iqtisodchi olim V.k. Senchagov ta'kidlaganidek, iqtisodiy xavfsizlik mezoni bu – iqtisodiy xavfsizlik mohiyatini aks yettiruvchi yeng muhim jarayonlar nuqtai nazaridan iqtisodiyotning holatini baholashdir.¹ Iqtisodiy xavfsizlikni baholash mezonlari bo'lishi mumkin, bular: resurs salohiyatiningholati va uni rivojlantirish imkoniyati, resurslar, kapital, mehnat omillari-dan samarali foydalanish darajasi,

iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, tashqi tahdidlarga qarshi turish qobiliyati va ijtimoiy nizolarni hal qilish imkoniyati kabi omilarni keltirish mumkin.

shunday qilib, iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholash uchun iqtisodiy xavf-sizlik darajasini iqodalovchi ko'rsatkichi, E multiplikativ taklif qilingan

$$E = d_m * k_{ma} * k_{me}$$

Ushbu ko'rsatkichni baholashning eng yuqori qiymati bitta. Agar E birlikdan katta yoki teng bo'lsa, unda iqtisodiy daraja xavfsizlik nafaqat yuqori darajada, balki tashqi muhitda yuzaga keladigan iqtisodiy xavfsizlikka tahdidlarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun korxonaga o'z resurslariga yetga bo'lishi lozim. Agar E ning qiymati birlikdan kam bo'lsa, unda iqtisodiy xavfsizlik tizimidagi determinantlarni batafsil tahlil qilish kerak.

k_{ma} – tizimdagi makro daraja determinantlarining ta'siri koeffitsienti yekspert baholash natijasida olingan parametrlarning o'rtacha qiymati sifatida olingan korxonaning iqtisodiy xavfsizligini belgilaydi;

k_{me} – tizimdagi mezoskalning determinantlarining ta'siri koeffitsienti yekspert bahosi natijasida olingan parametrlarning o'rtacha qiymati sifatida olingan korxonaning iqtisodiy xavfsizligini belgilaydi.

Mavjud resurslarning zarur miqdoriga muvofiqligini aniqlash tartibi iqtisodiy xavfsizlikni baholashning keng qamrovli metodologiyasining yelementlaridan biridir. Muvofiqlikni baholash uchun tavsiya yetilgan hisoblash kattaliklar d_{mi} – korxonaga tarkibiy qismlari uchun mavjud resurslarning yetarliligini tavsiflovchi o'rtacha qiymat;

d_{mi} – korxonaga tarkibiy qismlari uchun mavjud resurslarning yetarliligini tavsiflovchi qiymat;

$$d_{mi} = \frac{d_{ij}}{d_{ij}}$$

i – tegishli (moliyaviy, intellektual xodimlar, texnik va texnologik axborotxom ashyosini boshqarish yoki sotish);

j – i -chi komponentning mos keladigan ko'rsatkichi;

m – har bir j -uchun standartlashtirilgan qiymatni hisoblashning eng yuqori qiymati.

shunday qilib, m har biri uchun hisoblanadi Har bir belgi uchun standartlashtirilgan indikator qiymatlarining geometrik o'rtacha qiymati sifatida resurslarning tarkibiy iqtisodiy xavfsizlik tizimidagi mikro darajani aniqlovchi qismidir. Ushbu ko'rsatkichlar tizimi 1-jadvalda keltirilgan.

Korxonalarni iqtisodiy xavfsizligi darajani baholash uchun ko‘rsatkichlar tarkibi

№	Komponentlar	Komponentlarni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar
1.	<i>Moliyaviy ko‘rsatkichlar</i>	Likvidlilikning joriy nisbati
		Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti
		Xavfsizlik nisbati CoC
		Qarz olish yoki investitsiya olish ehtimoligi murojaat qilinishi
2.	<i>Intellektual kadrlar ko‘rsatkichlar</i>	kasbiy malaka darajasi
		Xodimlarning mehnat intizomi buzmagalik ulishi
		kadrlarning doimiylik koeffitsienti
3.	<i>Texnologik ko‘rsatkichlar</i>	Texnologiyalashgan jarayoni ulushi, innovatsiyani qoplanishi
		ishlab chiqarishda texnologiyalashganlik darajasi
4.	<i>Axborot ko‘rsatkichlari</i>	tijorat sirlarini saqlash yehtimoli
		kompyuter texnikasining ishonchlilik darajasi
5.	<i>Resurslar holatini ifodalovchi ko‘rsatkichlar</i>	asosiy vositalarning saqlash muddati
		resurs bilan ta‘minlash koeffitsienti
		mehnatni avtomatlashtirish koeffitsienti
6.	<i>Boshqaruv darajasini ifodalovchi ko‘rsatkichlar</i>	menejerlarning kasbiy darajasi
		kompaniya obro‘si
		boshqaruv apparati ish haqining kamligi va ishchilarning asosiy toifasi
7.	<i>Savdo holatini ifodalovchi ko‘rsatkichlar</i>	sotishni rivojlantirish darajasi
		mahsulot sifati

Muayyan iqtisodiy vaziyatga qarab, ular sharoitlar ta‘sirida o‘zgarishi kerak, shuningdek, qiymat qiymatlari va ularni hisoblash usullari ro‘yxati. Bir qator ko‘rsatkichlar uchun yeng yuqori ko‘rsatkichlar hisoblab chiqilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytish mumkinki, ushbu ko‘rsatkichlardan foydalanish orqali korxonaning iqtisodiy xavfsizligini baholash mumkin. Mavjud resurslar hajmining iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash bazifalariga muvofiqi tahlili uning tarkibiy qismlari bo‘yicha baholanadi. Baholash orqali korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha chora tadbirlar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 15 iyuldagi «Innovatsion loyihalarni va texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etishni rag‘batlantirish bora sidagi qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida»gi PQ916son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/1372342>
2. Savdo iqtisodiyoti muammolari. O‘quv qo‘llanma. // G‘.H.Qudratov, B.A.Abdukarimov, M.Q.Pardaev, A.Bektemirov, Sh.A.Sultonov, F.B.Abdukarimov, U.N.Normurodov, Z.S.Artikov, O.M.Pardaeva, Sh.Sh.Negmatova; // I.f.d., professor M.Q.Pardaevning umumiy tahriri ostida.
  - T.: “IQTISODMOLIYA” nashriyoti, 2016. – 430 bet.
3. Xaydarov M.T., Muminov N.G. Davlat xaridlari bo‘yicha axborot portalini amal qilishini tashkil etish tamoyillari // *Ekonomika i finansy (Uzbekistan)*. 2011. № 3. B.8995.
4. Samuelson P., «*Ekonomika*» T., INAO, «ALGON» VNIISI, 1992, s.36.
5. Kotler F. «*Osnovy marketinga*». M., Progress, 2010 s. 54

**O'ZBEK TILIDAGI SAVDO-SOTIQQA OID LEKSIMALARGA
SOTSIOLINGVISTIK YONDASHUV**

Normatova Dilfuza Abdumalik qizi

Terdu LINGVISTIKA : o'zbek tili magistratura bosqichi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi savdo-sotiqqa oid leksimalarga sotsiolingvistik yondashuv, tilning asosiy va muhim xususiyati, tilning boshqa ijtimoiy hodisalardan ajralib turadigan eng asosiy xususiyatlari haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: leksima, sotsiolingvistik yondashuv, ijtimoiy hodisa, ijtimoiy tabiat, lug'at tarkibi.

Kirish:

Til inson hayotida nihoyatda muhim rol o'ynaydigan hodisadir. Kishining butun hayoti til bilan bog'langan bo'lib, til yordamida kishilar o'zaro fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, inson tili nihoyat darajada murakkab, bir - biriga qarama - qarshi bo'lgan sifatlarni o'zida mujassamlashtirgan hodisadir. Til kishilik jamiyatida uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyot jarayonida yaratilgan barcha madaniy va ilmiy boyliklarni saqlaydigan va avloddan - avlodga yetkazib beradigan asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Tilning tabiati, mohiyati, kishilik jamiyatida bajaradigan vazifasi, strukturasi, til mexanizm ining ishlash prinsiplari kabi muhim masalalar ilmiy o'rganishni talab qiladi. Tilning boshqa ijtimoiy hodisalardan ajralib turadigan eng asosiy xususiyatlari shundan iboratki, til jamiyat faoliyatining barcha sohalariga xizmat qiladi. U kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyoti jarayonida yaratilgan konkret - tarixiy norma sifatida jamiyat a'zolarining hammasiga teng xizmat qiladigan asosiy vositadir. Shuning uchun ham til sinfiy xarakterga ega emas.

So'zlovchi insoniyat tomonidan yaratilgan til normalaridan foydalanadi va ushbu tilning qonun-qoidalariga rioya qiladi. Shu bilan bir qatorda, har bir so'zlovchi ayniqsa, adiblar, olimlar o'zlarining nutq faoliyati jarayonida tilning rivoji uchun o'z hissalarini

qo'shadilar. Shunday qilib, til kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan, unga xizmat qiladigan va har doim rivojlanib turadigan o'ziga xos ijtimoiy hodisadir.

Demak, til tabiiy va biologik hodisa emas, tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi tabiat qonunlariga bo'ysunmaydi. Aksincha, til kishilarning mehnat faoliyati jarayonida aloqa qilish, fikr almashishga bo'lgan ehtiyojlarini qondiruvchi vosita sifatida paydo bo'lgan.

Natijalar:

Tilning asosiy va muhim xususiyati shundan iboratki, til kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan bo'lib, eng muhim aloqa vositasi sifatida xizmat qiladigan ijtimoiy hodisadir. Tilning ijtimoiy tabiati uning ayrim shaxsda emas, balki jamiyatda mavjudligini taqozo etadi. Til jamiyat tomonidan yaratilgan bo'lib, uning taqdiri ham jamiyat taqdiri bilan chambarchas bog'liqdir.

Til nasldan - naslga, avlodga o'tadigan irsiy hodisa emas, aksincha, til jamiyat taraqqiyotining mahsulidir. Bolaning qaysi tilda so'zlay boshlashi uni o'rab turgan til muhitiga bog'liq. Misol uchun, ingliz bolasi go'dakligidan xitoyliklar orasida tarbiyalansa, u faqat xitoycha so'zlab, o'z ona tilini bilim asligi mumkin. Ammo bolaning biologik belgilari: yuz tuzilishi, sochining rangi va hokazolar o'zgarmagan holda saqlanib qoladi.

Milliy tilning xalq tilidan farqi unda adabiy yozuv shaklining mavjudligidir. Har bir millatning madaniy merosi ana shu tilda o'z aksini topadi. Tilning rivojlanish tarixi jamiyat tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Til taraqqiyotida qo'shni xalqlar o'rtasidagi turli munosabatlar, savdo—sotiq va madaniy aloqalar, urushlar o'z ta'sirini qoldiradi. Bu ba'zi tillarga ko'proq, ba'zilariga kamroq ta'sir etadi. Lug'at tarkibi har bir tilning boyligini aks ettiradi. Til so'zga qanchalik boy bo'lsa, fikr va maqsadni shunchalik yaxshi va to'liq bayon etish, eng nozik his-tuyg'ularni ifodalash mumkin.

Muhokama:

Til kishilarning turli faoliyati bilan bevosita bog'langanligi uchun ham tilning lug'at tarkibi uzluksiz o'zgarib turadi. Jamiyatning taraqqiy qilishi, sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo-sotiq, fan va texnikaning rivojlanishi bilan tilning lug'at tarkibi ham yangi so'zlar bilan boyib boradi. Chunki kishilarning muhim aloqa vositasi bo'lgan til

yangi soʻzlar bilan boyib turmasdan, jamiyat taraqqiyotidagi oʻzgarishlarni, yangi hodisalarni aks ettirish vazifasini bajara olmay qoladi.

Jamiyatning taraqqiyoti bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan til ijtimoiy tuzumning oʻzgarishini ishlab chiqarishning taraqqiy topishini, fan, texnika va madaniyatning rivojlanishni oʻzida aks ettiradi, buning natijasida koʻplab yangi soʻzlar paydo boʻladi. Shu bilan birga, eskirib qolgan baʼzi soʻzlar isteʼmoldan chiqib ketadi. Bu hodisani hozirgi zamon oʻzbek til taraqqiyotida ham koʻrishimiz mumkin.

Xulosa:

Xulosa oʻrnida shuni aytish joizki, lugʻat tarkibini boyitishda boshqa tillardan soʻz qabul qilish ham muhim rol oʻynaydi. Shuni alohida taʼkidlab oʻtish kerakki, boshqa tillardan birorta ham soʻz kirmagan sof til dunyoda yoʻq, boʻlishi ham mumkin emas. Chunki jamiyat taraqqiyotida turli tillarda soʻzlashuvchilar oʻzaro munosabatda boʻlganlar. Savdo-sotiq, fan-texnika, madaniyat va boshqa sohalarda boʻladigan aloqalar boshqa-boshqa tilda soʻzlovchi xalqlar bir-birining tiliga ozmi-koʻpmi taʼsir qiladi. Shuning uchun har qanday tilning lugʻat tarkibida maʼlum darajada chetdan kirgan soʻzlar boʻladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Xojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. - T.: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. Ko'chqortoyev .I, Ko'chqortoyeva R. Tilshunoslikka kirish. - T., 2002.
3. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. -T.: O'qituvchi, 2004.
4. Nurmonov A, Yo'ldoshev B. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. -T.; Sharq, 2001.
5. Jamotxonov H.A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. -T., 2004.

O'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK MUHITINI YAXSHILASHDA INFRATUZILMANI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Abdusaxatov Ma'murjon

Milliy Universitet, iqtisodiyot yo'nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada infrastruktura tushunchasini iqtisodiy kategoriya sifatida u to'g'risida ayrim ilmiy-nazariy asoslarini ko'rib chiqamiz. Shuningdek, infratuzilmani tadbirkorlik sohasidagi o'rni va uning ishbilarmonlik muhitiga ta'siri nazariy jihatdan o'rganilgan. Maqolada asosan ilmiy abstraksiya hamda mantiqiylik va tarixiylikning birligi ilmiy bilish usullaridan foydalangan holda masalaga yondashilgan va hududlarda infratuzilmani rivojlantirishda e'tibor berilishi kerak bo'lgan ayrim jihatlarni tavsiya sifatida keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: infrastruktura, iqtisodiy infrastruktura, ijtimoiy infrastruktura, ishlab chiqarish

KIRISH

Bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining eng asosiy jabhalaridan biri bu kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari hisoblanadi.

Sababi ular sonining qanchalik ko'p bo'lishi va raqobatbardosh bo'lishi aholining doimiy ish o'rinlari va daromadga ega bo'lishiga yordam beradi va eng asosiysi iqtisodiy farovonlikni kafolatlaydi.

Iqtisodiyot tarixidagi eng buyuk mutafakkirlardan biri A.Smit aytganidek, insonni harakatga keltiruvchi kuch bu egoizm, o'z manfaatlarini boshqalarnikidan ustun qo'yishdir. Ammo u buni normal holat sifatida qabul qiladi va -inson o'z manfaatlarini o'ylab harakat qilar ekan shuning barorbarida beihtiyor boshqalarga naf keltiradil deya ijobiy xulosaga keladi. Tadbirkorlik faoliyati aynan olim aytgan fikrlarga mos bo'lib, dastlab u o'z manfaatlari yo'lida harakatga keladi va boshqalarga ish berish orqali foyda keltiradi. Zamonamizda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish istagida bo'lgan yoki mavjud faoliyat egasi bo'lganinsonlar uchun ular faoliyatini yangitdan boshlash yoki yanada kengaytirishda eng asosiy omillardan biri – bu infratuzilma hisoblanadi. Ayniqsa, bugungi tashqi va ichki beqarorliklar sharoitida, infratuzilmani hududlarning ichki resurslariga asoslangan holda rivojlantirishning ahamiyati ortib bormoqda [1].

ADABIYOTLAR SHARHI

-Infratuzilma tushunchasining lingvistik jihatdan tarixi 1875 yil Fransiyaga borib taqaladi va undan so'ng ingliz tilida ham 1887 yildan boshlab foydalanishga kirib kelgan. Iqtisodiy adabiyotlarga esa, amerikalik iqtisodchi Rozenshteyn Rodan

tomonidan kiritiladi. Mazkur terminning lugʻaviy maʼnosi lotin tilida –infrall –quyil, –pastkill va fransuz tilida –structurell –tuzilmall degan maʼnolarni anglatadi. –Infrastrukturall tushunchasi turli soha uchun bir-biridan maʼlum bir jihatlariga koʻra turlichamaʼnolarni anglatadi. –Infrastrukturall atamasini iqtisodiyotda, yaʼni kichik biznes va tadbirkorlik sohasida oʻziga iqtisodiy jarayonlarni tashkil etish va ularni oʻzaro bogʻlash uchun xizmat qiluvchi sohalar va sharoitlar jamlanmasi deyish mumkin [2]. Umuman olganda infrastruktura rivojlantirish masalalari yuzasidan asosan iqtisodchilar oʻtgan asrning 60 yillarida toʻxtala boshlagan (D.Rey, Sh.Shtoner, A.Marshall va D.Klark kabilar). Ularning aksariyati infrastrukturani aʼloqa, xom ashyo va texnik taʼminot, logistika tizimi va institutsional birliklar jamlanmasi deb bilishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Umumiy holatda infrastrukturani ikki guruhga ajratish mumkin: infrastruktura turlari ikkita asosiy guruhga ajratib koʻrsatrilgan. Ularning ishlab chiqarish hajmiga, samaradorligiga taʼsirham ikki xil [3]. Biri bevosita yana biri bilvosita taʼsirga ega. Misol uchun, energiya taʼminoti yaxshi boʻlsa, uzluksiz taʼminlab turilsa, ishlab chiqarishda toʻxtalishlar kam boʻladi va natijada ishlab chiqarish samaradorligi yaxshilanadi. Ijtimoiy sohani oladigan boʻlsak, sifatli sogʻliqni saqlash tizimining mavjudligi ishchilarning kamroq kasallanishiga yoki tezroq sogʻayib ketishiga olib keladi va oqibatda ishchining ishlash vaqtidagi yoʻqotishlar kamroq boʻladi.

Iqtisodiy infrastruktura tarkibiga kiruvchi transport tizimi ham ishlab chiqarish jarayonida katta ahamiyat kasb etadi. Zamon talablariga javob beradigan, sifatli hamda salohiyatli transport tarmogʻi ishlab chiqaruvchilar uchun tovar va xizmatlarni isteʼmolchiga yetkazish vaqtini qisqartiradi. Kommunikatsiya tizimi esa ishlab chiqaruvchilarni bir-biri va isteʼmolchilar bilan bogʻlashda oʻrni beqiyosdir. Eng asosiy vazifasi esa maʼlumotlarni yigʻish, qayta ishlash va tarqatish hisoblanadi [4].

Ishlab chiqarish sohasi bilan bilvosita aʼloqa ega boʻlgan ijtimoiy soha infrastrukturasi bilan taʼlim tizimi ham juda muhim sanaladi. Sifatli taʼlim – sifatli kadr demakdir. Sifatli ishchi kuchining koʻpligi ishlabchiqarish samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Yuqorida keltirilgan ayrim infrastruktura hususidagi fikr va mulohazalardan kelib chiqib aytish mukinki, mazkur terminologiya uchun aniq bir qoida tariqasida keltirilgan taʼrif mavjud emas. Yuqoridagi qarashlardan kelib chiqib infrastruktura uchun quyidagicha taʼrif berishimiz mumkin: infratuzilma – bu ijtimoiy- iqtisodiy hayot rivojlanishi va farovonligi uchun xizmat qiluvchi shart-sharoitlar yigʻindisidir.

Tahlillar natijasi oʻlaroq quyidagilarni tavsiya sifatida keltirishlozim deb topdik:

- Davlat darajasida iqtisodiy hamda ijtimoiy soha infrastrukturasi

rivojlantirishni teng miqyosda olib borish;

- Mamlakatimizda hududlar infrastrukturasi rivojlantirishga ularning o'ziga xos jihatlari ko'ra yondashish;

Kelgusi tadqiqotlar uchun hududlarda infrastrukturani rivojlantirishda ichki resurslarga tayanishning ahamiyatini yoritish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qosimova, M.S., Shodibekova D. A., Yusupov M. A., & Samadov A.N.,(2005).Kichikbiznesiboshqarish"o'quvqo'llanma.T.:TDIU.
2. Mamatqulov, X.M., Abduxamidov, S.A., & Xamitov, M.X., (2020). Turizminfratuzilmasi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
3. Hasanov, H., (2021). Tadbirkorlik infratuzilmasini raqamlashtirishning iqtisodiy samaralari. development issues of innovative economy in the agricultural sector, 257.
4. Xaitov, T., & Hasanov, H., (2021). Tadbirkorlik infratuzilmasini takomillashtirish barqaror rivojlanish asosi. development issues of innovative economy in the agricultural sector, partii, 524.
5. Kuvondikov, Sh., & Hasanov, H., (2017). Xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishda muhim yo'nalishlar. Ilmiy axborotnoma" ilmiy jurnal, Samarqand davlat universiteti, 4-son (104), 183.

BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING EKOLOGIYA SOHASIGA OID IXTISOSLASHGAN MUASSASALARNING EKOLOGIK MUAMMOLARNI HAL QILISHDAGI AHAMIYATI

*Abdug'afforov Olimjon Ahadjon o'g'li va
Sharipov Samandar G'ayrat o'g'li*

Toshkent davlat Yuridik universiteti

Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik fakulteti talabalari

Annotatsiya: Hayot sifati muammosi ko'p qirrali va murakkab masala. Bu rejachilar, dizaynerlar, arxitektorlar, iqtisodchilar, huquqshunoslar va dizaynerlar kabi bir nechta kasb vakillariga tegishli. Hayot sifatini o'lchash uchun eng mos ko'rsatkichlarni topish oson bo'lmasa-da, tadqiqotchining maqsadlariga qarab tegishli ta'riflar berilishi mumkin. Hayot sifati va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar so'nggi bir necha o'n yilliklarda o'rganish uchun muhim mavzuga aylandi. Ilmiy doiralarda ko'plab nashrlar chiqariladi. Bundan tashqari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, uning ixtisoslashgan idoralari, Yevropa Ittifoqi va Yevropa Kengashi kabi tashkilotlar hayot sifati fenomenini doimiy ravishda kun tartibida ushlab turadigan ekologik fikr taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar.

Kalit so'zlar: Hayot sifati; atrof-muhit; shaharsozlik; ekologik siyosat; xalqaro ekologik huquq.

KIRISH

Hayot sifati 21-asr boshlarida ham rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlardagi milliardlab odamlarni qamrab olgan global hodisadir. Garchi u jismoniydan tortib, ijtimoiy-madaniy, psixologik va ekologikgacha bo'lgan juda ko'p jihatlarga ega bo'lsa-da, uning darajasini oshirishda iqtisodiy omillarning roli shubhasiz hal qiluvchi hisoblanadi. Atrof-muhit sharoitlari va hayot sifati o'rtasidagi bog'liqliklarga bag'ishlangan taqdimotda atrof-muhit tushunchasi keng ma'noda ko'rib chiqilishi kerak, u nafaqat jismoniy, balki inson farovonligining ijtimoiy-madaniy, siyosiy va iqtisodiy talablarini ham qamrab oladi. .

BMT konferentsiyalar va barqaror rivojlanish siyosati

BMTning atrof-muhit va rivojlanish konferentsiyalari bo'yicha adabiyotlarni o'rganib chiqdik va 1972, 1982, 1992, 2002 va 2012 yillardagi atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha konferentsiyalarning tayyorgarlik ishlari, deklaratsiyalari va harakat dasturlarini hamda boshqa asosiy masalalarni ko'rib chiqdik. BMT hujjatlari. Biz asosiy tushunchalar kontekstini, muammo ta'riflaridagi o'zgarishlarni, atrof-muhit degradatsiyasi sabablarining diagnostikasini va taklif qilingan chora-tadbirlarni, asosiy institutlar va ishtirokchilarni aniqlashni, "Biz xohlayotgan kelajak " mazmuni va

tavsiyalarining o'xshash va farqli bo'lish yo'llarini taqqoslab ko'rib chiqdik. oldingi konferentsiya hujjatlaridan. Keyingi bo'limda biz BMT konferentsiya tizimi va barqaror rivojlanish siyosatini muhokama qilamiz.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti hamkorlikni ko'p jihatdan qo'llab-quvvatlaydi, jumladan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarning keng doirasi bo'yicha maxsus konferentsiyalarni chaqirish orqali (Schechter, 2005). Ba'zan bu konferentsiyalar rasmiy ravishda sammitlar deb nomlanadi, chunki ular davlat va hukumat rahbarlarining keng miqyosdagi ishtirokini o'z ichiga oladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining davlat ishtiroki bo'yicha eng yirik yig'ilishlaridan ba'zilari Stokgolm konferentsiyasidan boshlangan atrof-muhit va rivojlanish masalalarini ko'rib chiqdi. Oxirgi qirq yillikdagi ushbu yig'ilishlar siyosatni ishlab chiqish holatini baholashda muhim ko'rsatma bo'lib xizmat qiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti konferentsiyalari asosan davlatga qaratilgan bo'lib qolsa-da, hukumatlararo tashkilotlar (HHT) va nohukumat tashkilotlarning (NNTlar) ushbu uchrashuvlar va ular bilan bog'liq siyosiy muzokaralardagi ishtiroki yillar davomida sezilarli darajada oshdi.

Hayot sifati kontseptsiyasi

Hayot sifati - bu jamiyatdagi umumiy farovonlik bilan bog'liq bo'lgan keng tushuncha. Biroq, akademik va siyosiy nutqlarda atamaning kelishilgan ta'rifi yo'q. Aksincha, ixtilofga moyillik. Ta'riflardan biriga ko'ra, "farovonlik nafaqat yashashni, balki odamlarning ushbu sohalarida o'z hayotlariga munosabati va his-tuyg'ularini ham aks ettiradi.. Hayot sifati tushunchasi uchta asosiy xususiyatga ega: Birinchidan, u mamlakatning hayot sifati emas, balki shaxslarning hayotiy vaziyatlari va ularning tasavvurlari; ikkinchidan, u uy-joy sharoitlari, ta'lim, bandlik, ish va hayot muvozanati, muassasalar va davlat xizmatlaridan foydalanish va ularning o'zaro ta'siri kabi ko'plab hayot sohalarini qamrab olgan ko'p qirrali tushunchadir; va nihoyat, jamiyatdagi umumiy farovonlik rasmini taqdim etish uchun yashash sharoitlari haqidagi ob'ektiv ma'lumotlarni sub'ektiv qarashlar va munosabatlar bilan birlashtiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, hayot sifatining mikro kontseptsiyasi sog'liq sharoitlariga nisbatan eng keng tarqalgan bo'lib qo'llanilgan bo'lib, u asosan oddiy jismoniy omon qolishdan tashqari klinik natijalarni baholashni kengaytirish uchun ishlatiladi. Shuningdek, hayot sifati tushunchasi farovonlikni o'lchashda daromad va boylikka imtiyoz beradigan iqtisodiy nuqtai nazardan tashqari kontekstda ham qo'llanilishi kerakligi ta'kidlanadi. Amerikalik atrof-muhit faoli va yozuvchi Hazel Xenderson hal qiluvchi rol va funktsiyani e'tibordan chetda qoldirmasdan, ta'kidladi . iqtisodiyotning turmush sifatini yaxshilashda, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad inson farovonligining juda zaif ko'rsatkichi ekanligini va shuning uchun u siyosiy ishtirok, savodxonlik, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi kamroq aniq chora-tadbirlar bilan almashtirilishini taklif qildi. Maslouning 1960-yillarda ishlab chiqilgan inson ehtiyojlarini tasniflash nazariyasi keng ko'lamli tadqiqotlarning ko'pchiligida

boshlang'ich nuqta sifatida qabul qilinadi. Turkiya Fanlar akademiyasining hayot sifati ko'rsatkichlari nashrlaridan birida to'g'ri ko'rsatilgandek, kontseptsiyaga inson huquqlari, sog'liq muammolari kabi falsafiy, axloqiy va psixologik jihatlardan tashqari bir nechta nuqtai nazardan yondashish mumkin. va ekologik muammolar.. Atrof-muhit sifati har doim hayot sifatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib kelgan. Garchi bu haqiqat hech qanday reaksiyaga duch kelmasa-da, atrof-muhit sifatini sifatli va samarali baholashni o'lchash ijtimoiy olimlar uchun biroz bosh og'rig'i bo'ldi. Go'zallik, toza havo, shovqin, tutun va tiqilinch kabi qadriyatlarni baholashni aniq belgilash mumkin emas, chunki odamlarning o'zlari yoqtirishlari va yoqtirmasliklari haqida juda aniq emas. O'Riordan to'g'ri ta'kidlaganidek , har qanday qurilma, qanchalik puxta o'ylangan bo'lmasin, atrof-muhit sifatini har qanday baholash muammoli bo'lishiga olib keladigan qarama-qarshi psixologik va ijtimoiy jarayonlarni yengib chiqa olmaydi.

Atrof-muhit kontseptsiyasiga kirish

Hayot sifati va atrof-muhit sharoitlari o'rtasidagi munosabatlarni etarli darajada tahlil qilish uchun boshida tez urbanizatsiyalashgan dunyoga ta'sir qiluvchi shahar va ekologik stresslarga qisqacha nazar tashlash o'rinli bo'ladi. Aholining tez o'sishi va urbanizatsiya, sanoatlashtirish va texnologik o'zgarishlar, farovonlikning o'sishidan kelib chiqadigan umidlarning ortishi, kutish darajasi va haqiqiy iste'mol shakllari o'rtasidagi tafovut, atrof-muhitning yomonlashishi va resurslarning eskirishi haqida etarli darajada xabardorlikning yo'qligi va nihoyat davom etayotgan inson egoizmi ikkalasini ham shunday qiladi. atrof-muhitni muhofaza qilish, shuningdek, hayot sifatiga erishish qiyin maqsadlar. Ekologik stresslar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular iqtisodiyotning tabiatiga bog'liq bo'lib, atrof-muhit-iqtisodiyot dixotomiyasi, shu bilan birga, vaqti-vaqti bilan ijtimoiy keskinlik va siyosiy tartibsizliklarni keltirib chiqaradi. Masalaning xalqaro jihatlari ham bundan kam ahamiyatga ega emas. Chunki ifloslantiruvchi moddalar milliy chegaralarni tan olmasligi va hech bir davlat o'z erkinligi va suverenitetidan voz kechishga tayyor emasligi transchegaraviy aloqalar muammolarini nihoyatda muhim qiladi. Bu xalqlar o'rtasidagi yaqin hamkorlik zaruratining asosiy manbaidir. 1970-yillarning boshlarida Rene Dubot ta'kidlaganidek , "Yer bitta, lekin dunyo emas". Dunyoning turli qismlari, boshqacha aytganda, Shimol va Janub, bir xil kosmik kemada suzib yurgan shtatlar Yer bir-biriga nisbatan ma'naviy javobgarlikka ega. Rio deklaratsiyasidagi "Umumiy, ammo tabaqalashtirilgan javobgarlik tamoyili" ana shu ehtiyojning ifodasidir. 2000 yilda Mingyillik sammitida Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zolari qashshoqlikni bartaraf etish va rivojlanishni ta'minlash eng ustuvor vazifa bo'ladigan dunyoga intilish sodiqligini yana bir bor tasdiqladilar. So'nggi o'n yilliklarda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan o'tkazilgan ketma-ket jahon konferentsiyalarining kelishuvlari va rezolyutsiyalaridan kelib chiqqan Mingyillik Rivojlanish Maqsadlari rivojlanish

taraqqiyotini o'lchash uchun asos sifatida qabul qilingan. Maqsadlar dunyo hamjamiyatining sa'y-harakatlarini hayot sifatini sezilarli va o'lchanadigan yaxshilanishlarga yo'naltiradi. Ular nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki rivojlanish dasturlarini moliyalashtirishga yordam beradigan boy mamlakatlar va mamlakatlarga ularni amalga oshirishga yordam beradigan ko'p tomonlama institutlar uchun natijalarni o'lchash mezonlarini o'rnatadilar. Bu inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdirki, butun dunyoda qashshoqlikni yo'q qilish hayot sifatini har qanday yaxshilash uchun boshlang'ich nuqta bo'lishi kerak. Shu sababli, shaharlardagi hayot sifati va umuman inson-atrof-muhit muvozanatini saqlash uchun muhim oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan ba'zi global ekologik muammolarga alohida e'tibor qaratish bu borada juda muhim ko'rinadi. Keling, ushbu maqsadni hisobga olgan holda Mingyillik rivojlanish maqsadlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan dastlabki ettita maqsad, uning barcha shakllarida bir-birini mustahkamlaydi. Rivojlanish bo'yicha global hamkorlik deb ataladigan sakkizta maqsad birinchi yettilikka erishish vositalari haqidadir. Eng kambag'al mamlakatlarning aksariyati, albatta, qo'shimcha yordamga muhtoj bo'ladi va uni ko'rsatish uchun boy mamlakatlarga murojaat qilishlari kerak. Kambag'al va katta qarzga ega bo'lgan mamlakatlar qarz yukini kamaytirishda qo'shimcha yordamga muhtoj bo'ladi. Tovar va xizmatlarni erkin ayirboshlash imkonini beruvchi savdo to'siqlari kamaytirilsa, barcha mamlakatlar foyda ko'radi.

Yakuniy mulohazalar

Hayot sifati muammosi ko'p qirrali hodisadir. U iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, psixologik va ekologik omillar bilan ko'p bog'liqdir. Ushbu o'lchamlarning hech birini bir-biridan ajratib bo'lmaydi va baholab bo'lmaydi. Shu sababli, hayot sifatiga nisbatan adolatli va barqaror yechimga erishish uchun yaxlit yondashuv zarur. Atrof-muhit nuqtai nazaridan, yechim ba'zi davlatlarning hozirgi xudbinlik munosabatlarini o'zgartirish va Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomida nazarda tutilgan davlatlar o'rtasida yaqin hamkorlikni ta'minlash bilan bog'liq. Jahon hamjamiyati Rioning umumiy, ammo tabaqalashtirilgan mas'uliyat tamoyiliga barcha davlatlar, xususan, rivojlangan davlatlar tomonidan hurmat qilinishini ta'minlash uchun choralar ko'rishi kerak. Barcha sohalarda hayot sifatini oshirishda iqtisodiy sharoitlarning hal qiluvchi rolini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Qashshoqlikka barham berish har bir insonning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan asosiy maqsadi bo'lishi kerak. Bu, albatta, qonuniy qoidalarni amalga oshirishdan ko'ra ko'proq narsani talab qiladi. Axloqiy mulohazalar ham ko'proq ahamiyatga ega. Qonunlar va sudlarning tashqi tazyiqlaridan mustaqil axloqiy ruhlangan vijdon shaxslarning xulq-atvorini shakllantirishi kerak. Shu sababli, boshlang'ich maktabdan boshlanishi kerak bo'lgan ekologik vijdonni tarbiyalash strategiyaning muvaffaqiyatli bo'lishining asosiy shartidir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar va alohida

davlatlarning xayrixohligini aks ettiruvchi barcha sa'y-harakatlarga qaramay, hukumatlar aytganlari va qilganlari o'rtasida hali ham katta tafovut mavjud. "Nutqlar chiroyli, lekin haqiqat dahshatli". Bir necha yil avval Vankuverda bo'lib o'tgan 3-World Urban Forumda barcha shaharlik o'yinchilar mas'uliyatni boshqalarga topshirishdan ko'ra, bu borada o'z hissalarini qo'shishlari kerakligi to'g'ri ta'kidlangan edi. Rejachilar, arxitektorlar, dizaynerlar, qaror qabul qiluvchilar, o'qituvchilar va olimlar jadal urbanizatsiya, qashshoqlikni yo'q qilish, oqilona aholi punktlari, sanitariya muammolari, ovqatlanish, kambag'allarning boshpana ehtiyojlari, atrof-muhitga zarar etkazmaydigan shaharlar kabi global hodisalar bilan shug'ullanish uchun yaqindan hamkorlik qilishlari kerak. o'sish va rivojlanish. Hayot sifatining barcha tarkibiy qismlari nafaqat rivojlanayotgan, balki rivojlangan mamlakatlarda ham bozor kuchlarining erkin o'ynash jarayoniga rejalashtirilgan aralashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yevropa konferensiyasi , konferensiya Permanente des Pouvoirs Locaux et Régionaux (1993), La Charte Urbaine Yevropa , Strasburg.
2. Damos , J., (2011), Les Villes a Vivre: Modes de Vie Urbaines et Défis Environnementaux , Odil Yakob, Parij.
3. Yevropa Komissiyasi, (1999), Yevropa fazoviy rivojlanish istiqbollari (ESDP), fazoviy rejalashtirish uchun mas'ul vazirlar kengashi, 1999 yil may, Potsdam.
4. , T. , Uilan, C. va Maitre, B ., (2005), Evropada hayot sifati: Birinchi Yevropa hayot sifati tadqiqoti 2003 yil, yashash va mehnat sharoitlarini yaxshilash bo'yicha Evropa jamg'armasi, Evropa hamjamiyatining rasmiy nashrlari idorasi , t ,es , Lyuksemburg.
5. Frik, Diter, (ed.), (1986), "Shahar hayotining sifati", de Gruyter, Berlin.

PROBLEMS OF CYBERCRIME INVESTIGATION IN UZBEKISTAN

Jumayev Bekzod Baxtiyorovich
Academy of the General Prosecutor's
Office Republic of Uzbekistan
Independent researcher

Annotation: As technology has become pivotal a part of life, it has also become a part of criminal life. Criminals use new technology developments to commit crimes, and investigators must adapt to these changes. Many people have, and will become, victims of cybercrime, making it even more important for investigators to understand current methods used in cyber investigations. The two general categories of cyber investigations are digital forensics and open-source intelligence. Cyber investigations are affecting more than just the investigators. They must determine what tools they need to use based on the information that the tools provide and how effectively the tools and methods work. Tools are any application or device used by investigators, while methods are the process or technique of using a tool. This survey compares the most common methods available to investigators to determine what kind of evidence the methods provide, and which of them are the most effective. To accomplish this, the survey establishes criteria for comparison and conducts an analysis of the tools in both mobile digital forensic and open-source intelligence investigations. We found that there is no single tool or method that can gather all the evidence that investigators require. Many of the tools must be combined to be most effective. However, there are some tools that are more useful than others. Out of all the methods used in mobile digital forensics, logical extraction and hex dumps are the most effective and least likely to cause damage to the data. Among those tools used in open-source intelligence, natural language processing has more applications and uses than any of the other options.

Key words: cybercrime; open-source intelligence; mobile forensics; digital forensics; cyber investigations problems.

Ever since the creation of the Internet, people have been finding ways to conduct illegal activities using it as a tool. In order to counteract these actors, technologies and methods have been developed to track these criminals. It is critical for security and law enforcement professionals to understand these technologies and how they are developing, so they can better perform in their job roles. Internet crime is something that affects anyone who uses a computer, thus making it critically important to counteract it in any way possible.

Some of the most common technologies and methods for tracking cyber criminals are digital forensics and online investigations, which leverages open-source

intelligence (OSINT). Within these areas, there are many different technologies and techniques that can be used to gather data on the malicious actor. This data can then be aggregated to determine who committed the crime and build a case against the individual. This paper will cover a survey of these technologies and the methods associated with them.

Digital forensics is a key field used in combating cybercrime because it can be useful if the case is presented in court. Digital forensics helps investigators piece together evidence and determine the timeline of events in a crime. It is mainly made up of network forensics and memory/disk analysis. By analyzing information found on disks and through networks, investigators can learn about other potential conspirators in the crime. This could help them track down these individuals and stop them before another crime is committed.

Much of the tracking of criminals is done online. The different layers of crime on the Internet can be broken up into three categories: (1) the surface or open web, (2) the deep web and (3) the dark web. These areas of the web contain a host of information that can be valuable to investigations, so it is important to understand the methods that allow investigators gather and use this information. For example, investigators can utilize information regarding cryptocurrency transactions on the dark web to learn about criminal activity.

The changes and developments in this field are occurring rapidly and it is important for security professionals to keep up to date. Some new developments are coming from automation and machine learning. By automating their tools, investigators can speed up their process and reach their goal sooner. AI forensics will in the future help combat the growing trend of AI crime. This paper will also cover a summary of the developing technologies in this area and how they could change investigations in the future.

Having this information compiled in a single document allows for easy comparison of methods and the information that these methods provide. None of the methods available to investigators are able to gather all the information they require for a case, making it even more important to understand how this information is gathered and how to fill the information gaps. If investigators are able to gain a complete picture of a crime, then they will be able to take action against the criminal or potentially stop a future crime from occurring.

Digital forensics is the practice of collecting and organizing information found on an electronic device for investigative purposes. It is important to know both the technologies and the methods and frameworks investigators use in this field.

Digital forensics can be broken into four areas: host forensics, mobile forensics, network forensics, and cloud forensics. Each of these four areas provides investigators

with different kinds of information, with very little overlap. By breaking this field up into these four areas, this paper can analyze the methods for each without covering the same technique twice. This makes it ideal to categorize the methods into these areas because many of the techniques for gathering and analyzing the information from these sources are unique to each source.

2.1. Host Forensics

Host forensics is often called digital forensics because it encompasses forensics done on “normal” devices, such as desktops, servers, and other non-specialized sources of data. This method has been long established, but the tools used are constantly evolving as technology is progressing.

Investigators can also utilize the method of weighting forensic evidence with blockchain technology. This can help with certifying the validity of digital evidence with it is presented in a court. This weighting system first collects evidence in a blockchain that records when the evidence was collected and who was in possession of it at the time. This data can then be categorized by relevance to the case and a timeline of events can be created [1]. This method allows investigators to confidently show that evidence was processed correctly and was not tampered with. It can also be helpful with IoT forensics because of the large amount of information gathered in those investigations [2]. An example to demonstrate how weighted forensic evidence can be used is if, after investigators collect evidence for a case, they need some way to prove to the jury that the evidence has not been tampered with. Because of the structure of blockchain and its unchangeable nature, investigators can document the chain of custody for the evidence, showing that it was never unaccounted for.

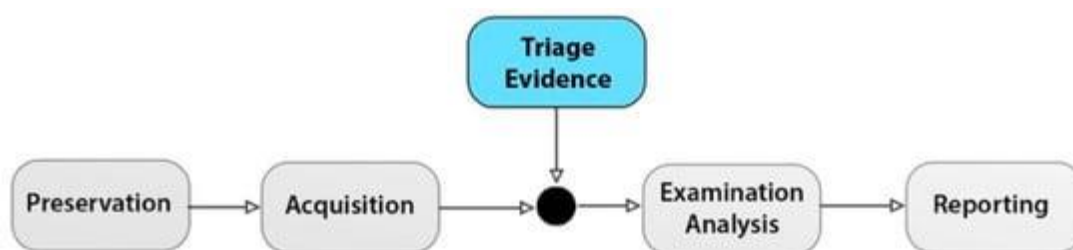
Something investigators must take into account when performing forensics is the operating system of the device in question. Each operating system performs tasks differently and stores information in different places in the system, which affects all areas of digital forensics [3]. It is critical for investigators to be familiar with the many different types and versions of operating systems in order for them to be able to gather all relevant evidence.

Another challenge that investigators face with host forensics is the randomization of kernel addresses. In order to face this problem, investigators can use four approaches to derandomize this information: brute force code, patched code, unpatched code, and read only kernel data. The brute force method simply scans the entire kernel code. For the patched code option, the kernel must know where to apply patches. The signature from this gives investigators insight into the organization of randomized address locations. The unpatched code signatures come from the code that has been identified

as having not been patched. Finally, for read only kernel data, static pointers can help investigators shift data to find offsets, which will lead them to the proper address [4].

As technology has developed, mobile devices have become more common. This means that mobile forensics is a critical part of investigations and should be understood by anyone in the field. Mobile forensics is distinct from any other kind of forensics because of the difference in “hardware, software, power consumption, and overall mobility” [3]. Furthermore, mobile devices are presumed to have personal data, which could be critical to an investigation.

There are four investigation phases in mobile forensics investigations: preservation, acquisition, examination analysis, and reporting. These phases are depicted in **Figure 1**.

Figure 1. Mobile forensic investigative phases [3].

The preservation phase is where mobile devices are taken by investigators and tracked to ensure that the data on them is not tampered with. The acquisition phase is where the data on the mobile device is copied to another device for the analysis that occurs in the examination analysis phase. Finally, the reporting phase is where all the information investigators uncover in the examination analysis phase is documented [3]. Each of these phases must be followed properly to ensure the integrity of any investigation involving mobile devices.

There are common collection methods, also called data extraction, used in mobile forensics. Data from mobile devices must be extracted during investigations. There are five levels of data extraction: manual, logical, hex dumps, chip-offs, and micro reads [5]. Each of these options allow investigators to gather different information from different areas of the device with varying levels of complexity. **Table 1** shows a comparison of these methods based on the criteria described in **Section 1**.

Table 1. Comparison of the methods of mobile data extraction [5].

Finally, micro reads are the most complicated method out of these five. They use electron microscopes to analyze the logic gates in order to determine the readable data.

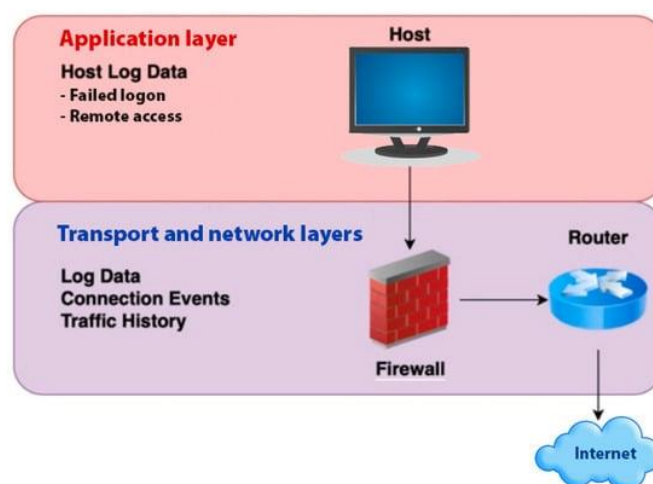

This method is considered a “last resort” method because it is challenging and resource exhaustive. Micro reads are not applicable to many case scenarios because of their challenging nature.

As shown in **Table 1**, manual extraction, although easy to perform, is the least recommended because of the risk it poses to the data’s integrity. The best methods are logical extraction and hex dumps. These analyze information from different places, so they give investigators a method of gathering different evidence that the other method does not access. Logical extraction and hex dumps have medium or low complexity, making them faster and more efficient to use. Finally, both of these methods pose a low risk to data integrity because they utilize a separate workstation for data manipulation.

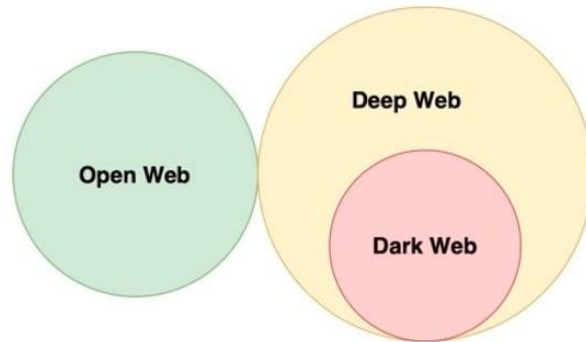
Network forensics is the practice of analyzing information from a host or an entire network [5]. The forensic information can be obtained through logs or traffic captures.

Three of the layers of the TCP/IP Model can provide investigators with useful information. These layers are the application, transport, and network layers. The only layer not included in this is the network interface layer, which includes ethernet frames and the physical connections of a network. Forensic information can be gathered from the application layer through logs that hosts gather. This can be information regarding failed logons or timestamps, which could be critical information in an investigation. The transport and network layer are where firewalls are classified. Firewalls, if properly configured, can contain log data of traffic that has been dropped from the network [6]. This can give investigators information about potentially malicious traffic that has been seen by the firewall. **Figure 2** shows the relationship between the layers and the information that investigators can gather by showing the flow of traffic through the network model and the devices it affects.

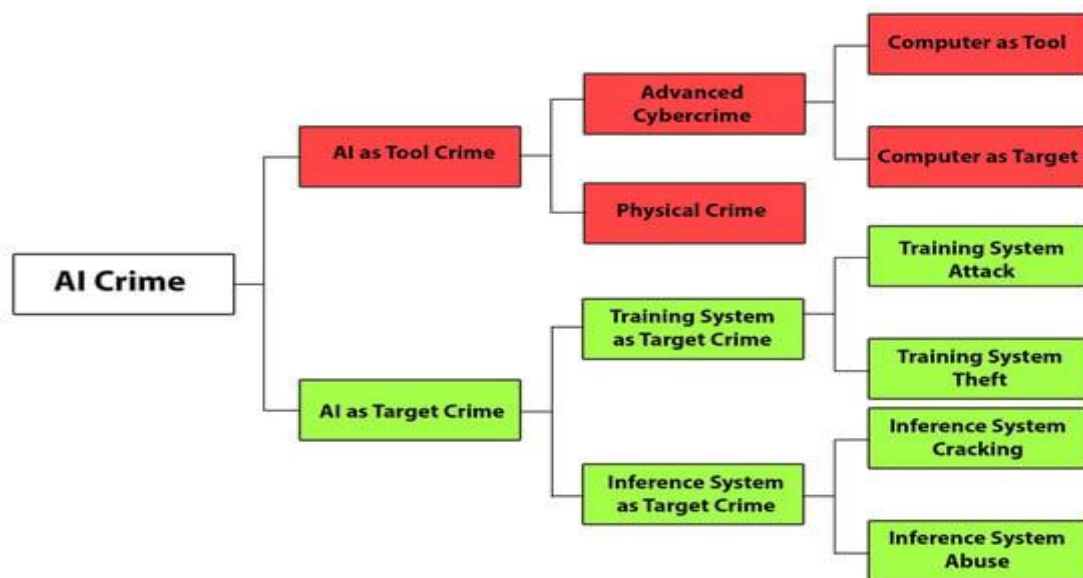

Figure 2. Evidence gathered from network layers.

Online investigations are the process of gathering, structuring, and using information that can be obtained online. These can be performed by law enforcement, security professionals, or any individual. The main method for gathering information in online investigations is Open-source intelligence (OSINT). This method is the aggregation and use of the information that is gathered using other methods described in sections below. The information gathered for this type of investigation shows relationships, identities, or events that are relevant to the cyber investigation.

Machine learning can also be applied to the criminal aspect of investigations. **Figure 5** shows a taxonomy for AI crimes. This taxonomy shows how AI can be used by criminals as a tool, but also as a target of their crimes. If criminals can harm a victim’s AI systems, it could cause a lot of damage to the victim and their systems. Also, criminals can essentially teach their AI systems to attack the victim’s systems, which causes the attack to be faster and more sophisticated than attacks done by individuals [24]. Because this method can be used by criminals, it is critical for investigators to understand this approach and know how to handle it during investigations.

With the advance of technology, criminal investigations rely more on technology as threat actors are becoming more advanced. There are many tools and methods investigators can implement to assist in their jobs. None of these tools can perform all the functions that investigators require. Therefore, it is necessary to become familiar with different tools, how they function, and what information they can provide to investigators.

The field of digital forensics has been around for some time, but it is still evolving. The four main areas, host, mobile, network, and cloud forensics are still critical to digital investigations, especially as new methods are being developed. There are multiple ways to extract data in mobile forensics. The most effective methods are logical extraction and hex dumps. Digital forensics' main area of growth is in the field of cloud forensics, especially as many services are becoming cloud based.

Open-source intelligence and online investigations are not a new method, but investigators are always applying new technologies to these methods. Multiple methods in this field can be applied to online investigations in order to gain as much intelligence on threat actors as possible. Each of these methods provide some information, but none of them provide all the information necessary for an investigation. However, out of all the methods available to investigators, one stands out as having the most applications: natural language processing. This method can be applied to many different cases and provides investigators with several different kinds of information for these cases.

Automation and machine learning are advancing the field technology and cyber investigations are also being affected by these technologies. Automation is helping investigators speed up the process of collecting evidence, while machine learning is helping investigators identify and classify this evidence. Automation also presents challenges to this field in regard to legal assumptions and implications [18].

This is a growing field and there are many opportunities for further research. Automation and machine learning provide potential areas of further research as these technologies become more sophisticated. Open-source intelligence techniques were also found to be underrepresented in the research field, opening another area for future research.

References

1. Billard, D. Weighted Forensics Evidence Using Blockchain. In Proceedings of the 2018 International Conference on Computing and Data Engineering, Shanghai, China, 4–6 May 2018; pp. 57–61. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)][[Green Version](#)]
2. Zhang, L.; Li, F.; Wang, P.; Su, R.; Chi, Z. A Blockchain-Assisted Massive IoT Data Collection Intelligent Framework. *IEEE Internet Things* **2021**, *15*. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
3. Barmapsalou, K.; Cruz, T.; Monteiro, E.; Simoes, P. Current and Future Trends in Mobile Device Forensics. *ACM Comput. Surv.* **2018**, *51*, 1–31. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
4. Gu, Y.; Lin, Z. Derandomizing Kernel Address Space Layout for Memory Introspection and Forensics. In Proceedings of the Sixth ACM Conference on Data and Application Security and Privacy, New Orleans, LA, USA, 9–11 March 2016; ACM: New York, NY, USA, 2016; pp. 62–72. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)][[Green Version](#)]
5. Chernyshev, M.; Zeadally, S.; Baig, Z.; Woodward, A. Mobile Forensics: Advances, Challenges, and Research Opportunities. *IEEE Secur. Priv.* **2017**, *15*, 42–51. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
6. Caviglione, L.; Wendzel, S.; Mazurczyk, W. The future of digital forensics: Challenges and the road ahead. *IEEE Secur. Priv.* **2017**, *15*, 12–17. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
7. Stoyanova, M.; Nikoloudakis, Y.; Panagiotakis, S.; Pallis, E.; Markakis, E.K. A survey on the Internet of things (IoT) forensics: Challenges, approaches, and open issues. *IEEE Commun. Surv. Tutor.* **2020**, *22*, 1191–1221. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
8. Manral, B.; Somani, G.; Choo, K.-K.R.; Conti, M.; Gaur, M.S. A Systematic Survey on Cloud Forensics Challenges, Solutions, and Future Directions. *ACM Comput. Surv.* **2020**, *52*, 1–38. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)][[Green Version](#)]
9. Khan, S.; Gani, A.; Wahab, A.W.; Bagiwa, M.A.; Shiraz, M.; Khan, S.U.; Zomaya, A.Y. Cloud Log Forensics: Foundations, State of the Art, and Future Directions. *ACM Comput. Surv.* **2016**, *49*, 1–42. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
10. Tavabi, N.; Bartley, N.; Abeliuk, A.; Soni, S.; Ferrara, E.; Lerman, K. Characterizing Activity on the Deep and Dark Web. In Proceedings of the Companion of The 2019 World Wide Web Conference, San Francisco, CA, USA, 13–17 May 2019; ACM: New York, NY, USA, 2019; pp. 206–213. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)][[Green Version](#)]
11. Celestini, A.; Me, G.; Mignone, M. Tor marketplaces exploratory data analysis: The Drugs Case. In *Global Security, Safety and Sustainability–The Security Challenges of the Connected World*; Springer: New York, NY, USA, 2016; pp. 218–229. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]

12. Internet Organized Crime Threat Assessment. 2020. Available online: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2020> (accessed on 12 September 2021).
13. Alonso-Fernandez, F.; Belvisi, N.M.; Hernandez-Diaz, K.; Muhammad, N.; Bigun, J. Writer Identification Using Microblogging Texts for Social Media Forensics. *IEEE Trans. Biom. Behav. Identity Sci.* **2021**, *3*, 405–426. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
14. Nazah, S.; Huda, S.; Abawajy, J.; Hassan, M.M. Evolution of dark web threat analysis and detection: A systematic approach. *IEEE Access* **2020**, *8*, 171796–171819. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
15. Edwards, M.; Rashid, A.; Rayson, P. A Systematic Survey of Online Data Mining Technology Intended for Law Enforcement. *ACM Comput. Surv.* **2015**, *48*, 54. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)][[Green Version](#)]
16. Zhang, X.; Li, W.; Ying, H.; Li, F.; Tang, S.; Lu, S. Emotion Detection in Online Social Networks: A Multilabel Learning Approach. *IEEE Internet Things J.* **2020**, *7*, 8133–8143. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
17. Liao, X.; Yuan, K.; Wang, X.F.; Li, Z.; Xing, L.; Beyah, R. Acing the IoC Game: Toward Automatic Discovery and Analysis of Open-Source Cyber Threat Intelligence. In Proceedings of the 2016 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, Vienna, Austria, 24–28 October 2016; ACM: New York, NY, USA, 2016; pp. 755–766. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
18. Završnik, A. Criminal justice, artificial intelligence systems, and human rights. *ERA Forum* **2020**, *20*, 567–583. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)][[Green Version](#)]
19. Raaijmakers, S. Artificial Intelligence for Law Enforcement: Challenges and Opportunities. *IEEE Secur. Priv.* **2019**, *17*, 74–77. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
20. Zhang, F.; Li, W.; Zhang, Y.; Feng, Z. Data Driven Feature Selection for Machine Learning Algorithms in Computer Vision. *IEEE Internet Things J.* **2018**, *5*, 4262–4272. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
21. Du, X.; Hargreaves, C.; Sheppard, J.; Anda, F.; Sayakkara, A.; Le-Khac, N.-A.; Scanlon, M. SoK: Exploring the state of the art and the future potential of artificial intelligence in digital forensic investigation. In Proceedings of the 15th International Conference on Availability, Reliability and Security, Virtual Event, Ireland, 25–28 August 2020; pp. 1–10. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
22. Shaukat, K.; Luo, S.; Varadharajan, V.; Hameed, I.A.; Xu, M. A Survey on Machine Learning Techniques for Cyber Security in the Last Decade. *IEEE Access* **2020**, *8*, 222310–222354. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
23. Zhang, X.; Liu, L.; Xiao, L.; Ji, J. Comparison of Machine Learning Algorithms for Predicting Crime Hotspots. *IEEE Access* **2020**, *8*, 181302–181310. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]

24. Jeong, D. Artificial intelligence security threat, crime, and forensics: Taxonomy and open issues. *IEEE Access* **2020**, 8, 184560–184574. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
25. Quick, D.; Choo, K.-K.R. Digital forensic intelligence: Data subsets and Open-Source Intelligence (DFINT+OSINT): A timely and cohesive mix. *Future Gener. Comput. Syst.* **2018**, 78, 558–567. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
26. Amatoa, F.; Castiglione, A.; Cozzolino, G.; Narduccib, F. A semantic-based methodology for digital forensics analysis. *J. Parallel Distrib. Comput.* **2020**, 138, 172–177. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
27. Watson, S.; Dehghantanha, A. Digital forensics: The missing piece of the Internet of Things promise. *Comput. Fraud. Secur.* **2016**, 2016, 5–8. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
28. Wolfe, H. Evidence analysis. *Comput. Secur.* **2003**, 22, 289–291. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
29. Louw, D. Forensic psychology. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd ed.; Elsevier: Amsterdam, The Netherlands, 2015; pp. 351–356. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]
30. Rogers, M. The role of criminal profiling in the computer forensics process. *Comput. Secur.* **2003**, 22, 292–298. [[Google Scholar](#)] [[CrossRef](#)]

**SAMARQAND VILOYATI SHAROITIDA XO'RAKI KO'K NO'XAT
NAV VA NA'MUNALARIDAN ENG YAXSHI BOSHLANG'ICH
MATERIALNI TANLASH**

¹G'.S. G'aybullayev, ²M. Hazratqulov, ³M.F. Abdurashidova

Toshkent davlat agrar universiteti Samarqand filali

¹q/x.f.d., ²doktorant (PhD), ³magistr

Annotatsiya. Aholi soninig oshib borishi yanada ko'proq ehtiyojning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu esa dukkakli don ekinlariga xususan ko'k no'xatga bo'lgan talabni ham oshishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu maqolada Samarqand viloyati sharoitida xo'raki ko'k no'xatning nav na'munalaridan eng yaxshi boshlang'ich materiallarni tanlab olish uchun olib borilgan tadqiqot natijalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: xo'raki ko'k no'xat, nav, na'muna, boshlang'ich material, o'suv davri, kasalliklarga chidamlilik, askoxitoz.

Abstract. The increase in the number of the population causes the emergence of even more needs. This causes an increase in demand for legumes, especially green peas. In this article, the results of the research conducted to select the best starting materials from the variety samples of green peas in the conditions of Samarkand region are highlighted.

Key words: blue pea, variety, sample, starting material, growth period, resistance to diseases, ascochyosis.

Резюме. Увеличение численности населения вызывает появление еще большего количества потребностей. Это вызывает увеличение спроса на бобовые, особенно на зеленый горошек. В данной статье освещены результаты исследований, проведенных по отбору лучших исходных материалов из сортообразцов зеленого горошка в условиях Самаркандской области.

Ключевые слова: горошек голубой, сорт, образец, исходный материал, вегетационный период, устойчивость к болезням, аскохитоз.

Respublikamizda ko'k no'xatning hosildorligi yuqori navlarini yaratishga yetarlicha etibor berilmagan. Respublika aholisini oqsiliga bo'lgan ehtiyojni qondirishda albatta hosildorligi yuqori navlarni tanlab olishimiz dolzarb masalalardan hisoblanadi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda Samarqand viloyati sharoitida xo'raki ko'k no'xatning nav va na'munalari ustida bir nechta tadqiqotlar o'tkazdik. Tadqiqot ishlari Jomboy tumanida joylashgan "Farboma selekt" urug'chilik ilmiy fermer xo'jaligida olib borildi

Tadqiqot qo'yishimizdan maqsad Samarqand viloyati sharoitida ko'k no'xatning oziq-ovqat sanoati uchun yuqori va sifatli hosildorlikka ega bo'lgan namunalarni tanlash hisoblanadi

Tadqiqotning vazifalari: Xo'raki ko'k no'xat navlarining jahon kolleksiyasi nav namunalaridan qimmatli xo'jalik-biologik xususiyatlarga ega nav namunalaridan seleksiya uchun dastlabki ashyo sifatida foydalanish;

Tadqiqotning obyekti: O'simliklar genetik resurslari ilmiy-tadqiqot instituti, Janubiy dehqonchilik ilmiy-tadqiqot instituti, Don va dukkakli ekinlar ilmiy-tadqiqot instituti, Lalmikor dehqonchilik ilmiy-tadqiqot institutidan olib kelingan 18 ta kolleksiya nav namunasi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Ilk marotaba Samarqand viloyati sharoitida xo'raki ko'k no'xatning hosildor nav va namunalarni taqqoslab o'rganish, ular orasidan maqsadga muvofiqlarini tanlab olish.

O'suv davri davomiyligi.

Ko'k no'xatning o'suv davri davomiyligi nav yoki namunalarning o'stirish sharoitiga bog'liq holda 70-140 kungacha bo'ladi. Ko'karganda urug'pallalarini tuproq yuzasiga olib chiqmaydi. Uzidan changlanadi. Uzun kun o'simligi. Sovuqqa chidamli. Maysalari 4-5°C da o'saveradi va -4 °C sovuqqa bardosh beradi. Harorat 26 °C dan oshsa hosilni shakllanishi sustlashadi. Pishib etilishi uchun faol harorat yig'indisi 1200-1600 °C . Urug'lari unib chiqishi uchun o'z vazniga nisbatan 100-120% suvni yutadi. Transpiratsiya koeffitsienti 700-900. Neytral tuproqlarda yaxshi o'sadi.

1-jadval

Ko'k no'xat namunalarining o'suv davri davomiyligi (2021 yil)

№	Nav va namunalar nomi	To'liq unib chiqish muddati	To'liq dukkaklash muddati	Xo'jalik pishish muddati	Unib chiqish dukkaklash (kun)	Unib chiqish – xo'jalik pishish (kun)
1	Osiyo 2001(st)	27.03	14.05	18.05	48	52
2	Uzbekiston 2011	27.03	08.05	12.05	42	46
3	Vostok 55	26.03	09.05	12.05	44	47
4	Vostok 84	26.03	08.05	11.06	43	46
5	1904x3545	26.03	07.05	10.05	42	45
6	1904x2956	26.03	07.05	11.05	42	46
7	Bio 520x346	26.03	07.05	09.06	42	44

8	Proteek x IGC 96344	27.03	08.05	11.05	42	45
9	Proteek x IGC 23654	26.03	05.05	07.05	40	42
10	Rotanx 1236	26.03	09.05	13.05	44	46
11	Proteek x IGC 23578	26.03	11.05	13.05	46	48
12	Rotanx 2125	26.03	13.05	15.05	48	50
13	L(385x2329)xI GC2011-81	26.03	09.05	13.05	45	49
14	Proteek x 135486	26.03	11.05	14.05	46	49
15	Proteek x 288	26.03	10.05	13.05	45	48
16	Proteek x IGC 135482	26.03	09.05	12.05	44	47
17	L(385x2329)xI GC 2011-61	26.03	08.05	12.05	43	47

2-jadval

Ertapisharlik bo'yicha tanlab olingan nav va namunalari (2021yil)

T.p	Nav va namunalari nomi	To'liq unib chiqish muddati	Xo'jalik pishish muddati	To'liq unib chiqish – xo'jalik pishish (kun)
1	Osiyo 2001(st)	27.03	18.05	52
2	Uzbekiston 2011	27.03	12.05	46
3	Vostok 55	26.03	12.05	47
4	Vostok 84	26.03	11.06	46
5	1904x3545	26.03	10.05	45
6	1904x2956	26.03	11.05	46
7	Bio 520x346	26.03	09.06	44
8	Proteek x IGC 96344	27.03	11.05	45
9	Proteek x IGC 23654	26.03	07.06	42
10	Rotanx 1236	26.03	13.05	46
11	Proteek x IGC 23578	26.03	13.05	48
12	Rotanx 2125	26.03	15.05	50
13	L(385x2329)xIGC2011-81	26.03	13.05	49
14	Proteek x 135486	26.03	14.05	49
15	Proteek x 288	26.03	13.05	48
16	Proteek x IGC 135482	26.03	12.05	47
17	Proteek x IGC 235783	26.03	14.05	50

18	Knnv15	26.03	10.05	46
19	Proteek x IGC 235780	26.03	10.05	46
20	Proteek x IGC 235789	26.03	12.05	47
21	L385xIGC2011-61	26.03	15.05	50
22	BIO 520x273	26.03	11.05	47
23	Rotanx 170	27.03	15.05	49
24	L(85x23)xIGC2011-61	26.03	11.05	48
25	Proteek x IG 140034	26.03	14.05	49
26	Proteek x IG135481	26.03	11.05	48
27	Bio (520xBio)x273	26.03	10.05	46
28	L(385x2329)xIGC 2011	26.03	09.05	44
29	1904x1916	26.03	11.05	46
30	L(85x2329)xIGC 2011-61	26.03	12.05	49
31	L(385x2329)xIGC 2011-61	26.03	12.05	47

Kasalliklarga chidamligi

Xo'raki ko'k no'xat hosiliga asosan zang, ildiz bakteriozi, fuzarioz so'lish kasalligi, askoxitoz, antraknoz, yolg'on un shudring, chirish kasalliklari, yasmiq donxo'ri, loviya donxo'ri, uzun tumshuq qo'ng'izlar, shira, 5 nuqtali uzun tumshuq qo'ng'iz va boshqa xasharotlar ko'proq zarar yetkazadi. Ularning kasalliklariga qarshi kurashda asosan almashlab ekish tizimiga, urug'larni ekish muddatlari va qatqaloqqa qarshi kurash, kasallik va zararkunandalarga chidamli navlardan foydalanish, kaliyli o'g'itlardan unumli foydalanishga, begona o'tlarga qarshi kurash va azotli o'g'itlarni yuqori miqdorlarda berilmasligiga e'tibor qaratish lozim. Yashil no'xatning zararkunandalariga qarshi kurashda esa urug'larni ekishdan oldin dorilash, biologik kurash choralarini amalga oshirish, dala atrofidagi begona o't va hasharotlar qishlaydigan joylarni tozalash va o'sish davrida profilaktika choralarini amalga oshirishga qaratish lozim.

3-jadval

Ko'k no'xatning Askoxitoz kasalliklarga chidamliligi bo'yicha tanlab olingan nav va namunalar (2021 yil)

T.r	Nav va namunalar nomi	Askoxitoz
1	Osiyo 2001(st)	9
2	Uzbekiston 2011	9
3	Vostok 55	9
4	Vostok 84	9
5	1904x3545	9
6	1904x2956	9

7	Bio 520x346	7
8	Proteek x IGC 96344	9
9	Proteek x IGC 23654	7
10	Rotanx 1236	7
11	Proteek x IGC 23578	7
12	Rotanx 2125	7
13	Jobbuleh	5
14	Proteek x 135486	7
15	Proteek x 288	7
16	Jasur-98	9

Tajriba natijalariga ko'ra 2021 yilda ko'k noxat kolliksiyalari organish Askoxitoz kasallikgiga bardoshli ekanligi kuzatildi va ularning zararlanish darajasi 5-20 % bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. R.O. Oripov, N.X. Xalilov, O'simlikshunoslik. Darslik. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent-2007.
2. D.T. Abdugarimov, "Qishloq xo'jalik ekinlari seleksiyasi va urug'chilgi" Toshkent-2002.
3. X.N. Atabayeva, J.B. Xudoyqulov, O'simlikshunoslik. Darslik. Toshkent 2018. Fan va texnologiya. 408 bet.

**ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МЕТОДИК
КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МОБИЛ
ТЕХНОЛОГИЯ ИЛОВАЛАРНИ ЯРАТИШ УСУЛЛАРИ**

ТМТИ “Ёш дастурчи” тугараги рахбари:
Х.Т. Менгамова xurshidamengatova@gmail.com,
998(90)519-00-72,
ORCID-0000-0003-4512-8916

ТМТИ “Ёш дастурчи” тугараги аъзоси:
Мухторов С.Ш. muhtorvsodiq@gmail.com,
998(99)969-63-55

Таянч сузлар: Мобил илова, Компетентлик, Инновацион, элементлар, ноанъанавий методлар, индивидуал технологик жараёнлар, касбий-методик, мотивлар, Креативлик, адекват, с++, Java,

Аннотация: Ушбу илмий маколада таълим жараёнида талабаларнинг методик компетентлигини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, техник кадрларнинг методик компетенцияларни шакллантириш ва битирувчиларни профессионал фаолиятга тайёрлашни такомиллаштиришнинг мобил иловаларда илмий асосланган тизимини яратиш борасида олиб бориётган тадқиқотлар хақида ёритилган

Мавзунинг долзарблиги ва зарурати. Ушбу илмий маколада таълим жараёнида талабаларнинг методик компетентлигини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, Жаҳон таълим тизимидаги ислохотлар ва таълим бозорида рақобат муҳитини шаклланиши мутахассислар тайёрлаш тизимини компетентли ёндашув асосида ташкил этиш ва таълим стандартларида белгиланган компетенциявий талабларни узлуксиз такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Ҳозирги кунда, АҚШ, Англия, Германия, Россия, Жанубий Корея каби ривожланган мамлакатларнинг нуфузли илмий-тадқиқот марказларида педагог кадрларнинг методик компетенцияларни шакллантириш ва битирувчиларни касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштиришнинг илмий асосланган тизимини яратиш борасида тадқиқотлар олиб борилмоқда, жумладан, Иллинойс университетининг (АҚШ) “TEARN” ва “KIDLINK” минтақавий таълим дастурлари кадрлар тайёрлашнинг инновацион йўналишларини белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Халқаро тажрибага кўра педагогларнинг методик компетентлиги, жумладан, таълим жараёнини амалга оширишнинг энг мақбул методларини

(multi-level interactive education), самарали моделларини ишлаб чиқиш, инновацион таълим муҳитини ташкил этиш ва амалга оширишнинг методик таъминотини такомиллаштиришга ахборот технологияларидан фойдаанишга алоҳида эҳтиёж туғилмоқда. Мазкур жиҳат бўлажак ўқитувчиларининг методик компетентлигини ривожлантиришни тақозо этади. Таълим жараёнини ташкил этишда таълим шакллари ва методларини модернизациялаш, методик компетентликни шакллантириш усулларини, илмий асосларини ишлаб чиқиш, шунингдек, педагогларнинг методик компетентлигини шакллантиришнинг замонавий методик тизимини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг педагогик шароитларини белгилаш, ўқув материалларини мазмунан такомиллаштириш зарурияти юзага келмоқда. Мазкур заруриятдан келиб чиқиб, инновацион ёндашув асосида ривожлантириш технологиялари жорий этиш, мобил технологияда иловаларни яратиш, касбий фанларни ўқитиш методикаси ва дидактик воситаларини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Мобил иловаларни яратиш учун windows системасининг Java дастурлаш тилидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Java юкори даражада химояланган ва объектга йуналтирилган дастурлаш тилидир.

Платформа: дастур бажарила оладиган ихтиёрий курилма ёки дастурий мухит платформадир. Jаванинг узини махсус бажарилиш мухити – платформаси мавжуд (JRE – Java Runtime Environment).

Java дан кандай фойдаланиш Сун фирмасининг маолумотларига караганда 3 млрд. атрофидаги курилмада Jавадан фойдаланилади. Мана улардан баъзилари:

- Шахсий компьютер дастурлари (Desktop Applications) – асробат реадер, медиа-плаер, антивируслар ва х.к.;
- Веб дастурлар;
- Корхона-ташкilotлар дастурлари (Enterprise Applications) – банк ёки ишлаб чикаришга оид дастурлар;
- Мобил дастурлар;
- Смарт карталар;
- Роботлар;
- Уйинлар.

Асосий концепсиялари:

Java куйидаги 5 мақсад учун курилган, у шундай тил булиши керакки:

1. Оддий, объектга мулжалланган, таксимланган ва урганишга осон булсин.

2. Мустахам ва хавфсиз булсин
  3. Кайсидир курилма платформасидан ёки унинг архитектурасидан мустакил булсин(яни кайсидир платформага тобео булмасин).
  4. Жуда самарали булсин.
  5. Дастурлаш тили учун таржимон(интерпретер) ёзиш мумкин булсин.
- Шунингдек дастурлаш тили параллел ишлашни ва динамик типлашда фойдаланишни тامينлай олсин.

Javaда канак дастурлар ёзилади: асосан 4 турдаги 1) Standalone applications– Linux, Mac yoki Windowsga урнатиб, кундалик ишлатадиган дастурларимиз: mp3 плаер, офис, антивирус кабилар. Улар HTML, CSS hamda Java Scriptдан технологиялари оркали тузилади.

2) **Web Applications** – тармок оркали ишловчи ихтиёрий дастурлар. Эслатма: **Web** дастурлар икки кисмдан, сервер томон хамда клиент томон (браузер) дан иборат. Javaда факат сервер томони учун ёзилади. Бунда servlet, jsp, jsf каби фундаментал технологиялардан бошлаб Spring, Play каби freymworkl лар кул келади. Умуман олганда браузер учун HTML, CSS хамда Java Script дан бошка тилда ёзиб булмайди.

3) **Enterprise Applications**– бу дастурлар йирик салмокга эга булиб, одатда катта жабхаларда ишлатилади. Банклар, ташкилотлар ёки астрономия каби сохаларда. Улар юкори хавфсизлик, юкломани (нагрузка) серверларга тенг таксимлаш (load balancing) ёки кластерлаш (clustering– катта тизимдан худди ягона объект сифатида фойдаланиш) каби сифатларни талаб килади. Javaда булар бор.

4) **Mobile Applications**– Мобил курилмаларга мос дастурларни хам Javaда ёзиш мумкин. Андроиддан бошлаб, Java ME (JME – Java Micro Edition) гача. JME га мисол килиб, Nokia телефонларимиз учун ишланган JAR дастур ва уйинларни мисол келтириш мумкин.

Java дастурлаш тили – энг яхши дастурлаш тилларидан бири булиб унда корпоратив даражадаги махсулотларни(дастурларни) яратиш мумкин. Бу дастурлаш тили ОАК дастурлаш тили асосида пайдо булди. ОАК (маноси эман дарахти) дастурлаш тили 90-йилларнинг бошида Microsystems (хозирда Oracle номидан иш юритади) томонидан платформага(операцион тизимга) боълик булмаган холда ишловчи янги авлод акли курилмаларини яратишни махсад килиб харакат бошлаган эди. Бунга эришиш учун Сун ходимлари С++ ни ишлатишни режалаштирдилар, лекин баози сабабларга кура бу фикридан воз кечишди. ОАК мувофакияциз чикди ва 1995-йилда Сун унинг номини Java га

алмаштирди, ва уни WWW ривожланишига хизмат килиши учун маълум узгаришлар килишди.

Java 1990 йилларда ишлаб чиқарила бошланган бўлса ҳам, унинг биринчи версияси (Java 1.0) 1996 йил оммага тақдим этилган. Ундан сунг кейинги версиялар секин-асталик билан чиқа бошлади:

1. JDK Alpha va Beta (1995)
2. JDK 1.0 (23 Yan, 1996)
3. JDK 1.1 (19t Feb, 1997)
4. J2SE 1.2 (8 Dek, 1998)
5. J2SE 1.3 (8 May, 2000)
6. J2SE 1.4 (6 Feb, 2002)
7. J2SE 5.0 (30 Sen, 2004)
8. Java SE 6 (11 Dek, 2006)
9. Java SE 7 (28 Iyul, 2011)
10. Java SE 8 (18 Matr, 2014)

Java Обектга Йуналтирилган Дастурлаш (ООР-обжест ориентед программинг, ООР) тили ва у С++ га анча ухшаш. Энг куп йул куйилдиган хатоларга сабаб булувчи кисмалари олиб ташланиб, Java дастурлаш тили анча соддалаштирилди.

Java технологияси учта содда, хавфсизликни юкори даражада таъминлаб бера оладиган, кучли, тула обектга йуналтирилган дастурлаш тили булиб, мухит (платформа)га боглик булмаган холда ишлайди. У билан хатто энг кичик курилмаларга ҳам дастурлар ёзиш мумкин. Java технологияси тулалигича Жаванинг синтаксиси С++ га асосланган. Шунинг учун С++ тилини биладиганлар Жавани осон урганишади. Лекин ундаги купчилик хусусиятлар олиб ташланган. Масалан:

Pointer (курсаткич)лар билан тугридан тугри ишлаш, яъни Жавада алохида курсаткич тушунчаси йук. Операторларни кайта юклаш ҳам олиб ташланган. Яна энг мухими, ишлатилмайдиган хотира (unreferenced objects) автоматик тозаланади. Буни Жавадаги Garbage Collector (GC –чикинди йигиштиргич) амалга оширади. С++ да бу деструкторлар оркали кулда (manual – ручной) килинган. Бундан ташкари Java хар бир янги версияда бундан кулай имкониятларни кушиб келмокда. Айни пайтда охирги версия 8-сидир. 2014-йил 18-мартда оммага элон килинди.

MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN MUHANDISLIK MASALALARINI O`RGANISHDA FOYDALANISH AFZALLIKLARI

Хуршида Менгатова Тошмухаматовна

Термиз Мухандислик-технологиялари институти

“Ёш дастурчи” тугараги рахбари.

xurshidamengatova@gmail.com, 998(90)519-00-72,

ORCID-0000-0003-4512-8916

Nurbek Musulmonov Nuriddin o`g`li

Термиз Мухандислик-технологиялари институти

“Ёш дастурчи” тугараги аъзоси,

nurbekmusulmonov2003@gmail.com, 998(99)579-73-08

Ta`lim sohasida Mobil texnologiyalardan foydalanib Axborot texnologiyalariga doir interaktiv multimedia vositalari, intellektual bilimlar xaritasi, test topshiriqlari hamda didaktik materiallar yaratish va ulardan ta`lim jarayonida foydalanish ko`nikma va malakalarini shakllantirish ta`lim sifatini oshishi, talabaning barcha fanlardan bilim ko`nikmalarining oshishiga va mustaqil tafakkur qilish ko`nikmasini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kun barcha yo`nalishlarda Tinglovchi interaktiv multimedia vositalari, intellektual bilimlar xaritasi, test topshiriqlari hamda didaktik materiallar yaratishga oid mobil texnologiyalarga asoslangan tizimlarda ro`yxatdan o`tishi hamda bu xizmatlar asosida Axborot texnologiyalariga doir materiallar yaratishi lozim.

Globalashuv jarayonlari rivojlanishi bilan oliy ta'lim oldiga jahon bozorining o'zgartirgan sharoitida samarali ishlay oladigan professional kadrlar tayyorlash kabi yangi maqsadlar qo'yilmoqda. Zamonaviy oliy ta'lim bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi va ta'lim mazmuni va mohiyatida ma'lum o'zgarishlarni talab qiladi. O'zgarishlarni tezlatuvchi asosiy omil - bu tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan axborot oqimidir. Mobil texnologiyalardan muhandislik masalalarini o`rganishda foydalanish axborot oqimini tez o`rganish va yechimini topish imkonini beradi.

C++Coding, Symbolab, symbols, Solution kabi mobil ilovalardan foydalanib muhandislik masalalarini yechimini olish mumkin.

Masalan:

```
#include<iostream>
```

```
using namespace std;
```

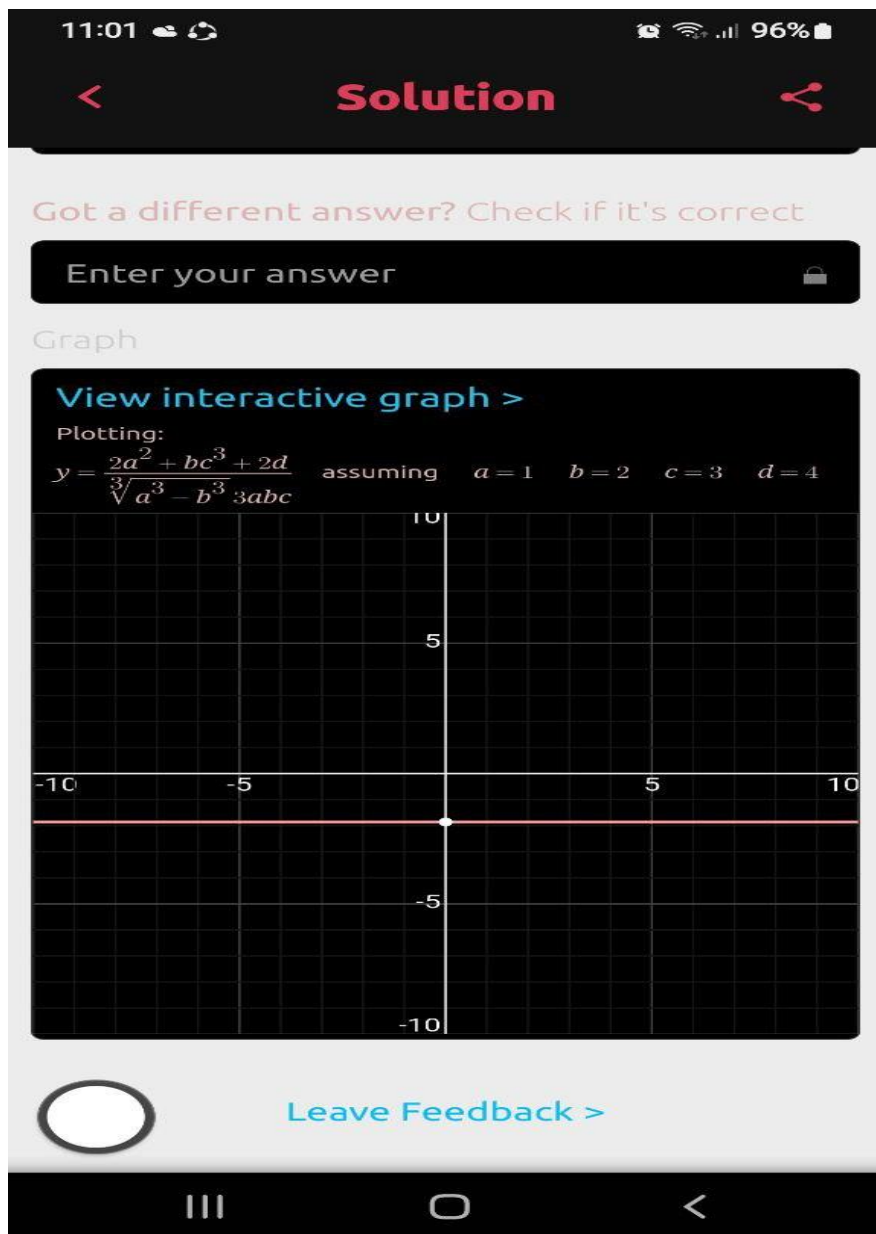
```
int main()
```

```
{  
    // float s,a,b;  
    // cout <<"a=";cin>>a;  
    // cout <<"b=";cin>>b;  
    // s=a*b;  
    // cout<<s<<endl;  
  
    float kg = 25;  
  
    float mm;  
  
    float hajm;  
  
    cout << "version beta 0.0.1 \n";  
  
    cout << "Assalomu Alaykum. Bizning dasturimizdan foydalanayotganingiz uchun  
    raxmat \n";  
  
    cout << "Bu dasturimizning asosiy maqsadi yo'lga asvalt sarhisobini  
    avtomatlashtirib berishdan iborat \n";  
  
    cout << "Asvalt qalinligi qancha bo'lsin: ";cin >> mm;  
  
    cout << "Nechchi m2 joyni asvalt qilmoqchisiz: "; cin >> hajm;  
  
    float umumiy = kg * mm;  
  
    float tonnada = umumiy / 1000;  
  
    float result = tonnada * hajm;  
  
    cout << "Siz kiritgan masofada qalinligi ";  
  
    cout << mm;  
  
    cout << " mm bo'lgan ";  
  
    cout << hajm;  
  
    cout << " m2 bo'lgan masofaga jami ";  
  
    cout << result;  
  
    cout << " tonna asvalt kerak bo'ladi";
```

```
return 0;
}
```

Ushbu dastur C++ coding mobil ilovada yaratildi. Bu dasturimizning asosiy maqsadi yo'lga asvalt sarhisobini avtomatlashtirib berishdan iborat.

Bundan tashqari mobil texnologiyasining Solution va Symbolab ilovasi orqali muhandislik masalalarini yechimini topish va natijani gragikda aks ettirish imkoniyati mavjud.

Mobil texnologiyalardan muhandislik masalalarini o`rganishda foydalanish afzalliklari zamon va makon tanlamaydi, ilova off-line va onn-line rejimda ishlaydi. Yaratilgan dasturlar berilganlarni o`zgartirilsa cheksiz echim beradi va foydalanuvchining aqliy mehnatiga ketadigan inergiyasini tejaydi.

Адабиётлар:

1. Эшназарова М. Некоторые требования и принципы мобильного обучения. НамДУ Илмий ахбороти №2 Наманган, 2019 йил, - Б.270-274
2. Мухаммедов Ғ.И., Ахмедов Б.А. (2020) Инновацион “Klaster mobile” иловаси. Academic Research in Edicational Scinces, 1(3), 140-145
3. Ахмедов, Б. А. О развитии навыков интерактивных онлайн-курсов в дистанционных условиях современного общества (модель-программа для преподавателей образовательных учреждений). Журнал «Universum: технические науки» (Издательство «МЦНО») ЭЛ № ФС77-54434 ISSN: 2311- 5122 //URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/10992>.
4. <https://kompy.info/predmet-mobile-ilovalar-yaratish-tehnologiyalari.html>
5. <https://wdagency.org/uz/mobil-ilova-ios-android-xizmati>

DALTONIZM-QANDAY KASALLIK

Fayoziddin Umarov Abdulfatto o'g'li,

Akbarov Abduxoshim Sobirovich

Saidov Mirzaaxror Mirzarahimovich

Yunusova Dildoraxon Dilshodovna

Andijon qishloq xo'jaligi instituti assistentlari

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz daltonizm kasalligining kashf etilish ta'rixi, kelib chiqish sabablari va bu kasallikni aniqlash haqida to'liq ma'lumot berishga harakat qildik. Bundan tashqari daltonizm kasalligiga chalingan do'stlarimiz uchun o'z tafsiyalarimizni berib o'tdik.

Kalit so'zlar: Daltonizm, X xromosoma, kolbachasimon retseptorlar, protonopiya, Rabxinning polixromatik jadvallari, potologiya, axromatopsiya

Daltonizm - ko'zning bir yoki bir nechta asosiy ranglarini ajrata olmasligi bilan tavsiflangan tez-tez uchraydigan ko'rishni buzilishi. Daltonizm - irsiy kasallikdir va X xromosomasidagi nuqson bilan bog'liq va ba'zi hollarda daltonizm turli xil ko'z va asab kasalliklarining natijasi paydo bo'lishi mumkin. Erkaklar genetik xususiyatlari tufayli ayollarga qaraganda bu kasallik bilan 20 marta ko'proq kasallanganlar. Shuni ta'kidlash kerakki, bu holat uning kelib chiqish sabablaridan qat'i nazar davolanmaydi.

Asosan, daltoniklar eng asosiy ranglardan birini ajrata olmaydi -, yashil, qizil yoki ko'k-binafsha rang, ammo bir vaqtning o'zida bir kishi bir nechta rangni ko'rmaganligi yoki hech qanday ajratmasligi mumkin. Bu holda daltoniklar "ko'rinmas" ranglarni kulrangda sezadi. Ko'pincha, kattalar yoshdagi odamlar tasodifan o'zlarining daltonik ekanliklarini bilib oladi.

Bu ko'ringning buzilishi uni aniqlagan ingliz olimi Jon Dalton nomi bilan bog'liq, u 26 yoshga kirgunga qadar qizil rangni ajrata olmasligini gumon ham qilmagan. Shu bilan birga, uning singlisi va uchta ukasining ikkitasi daltonizm kuzatilgan. "Daltonizm" atamasi birinchi marta Daltonning o'z oilasining vizual kasalligiga bag'ishlangan ilmiy ishida qo'lladi, ilmiy ishi 1974-yilda chop etilgan. Ushbu kasallik Dalton innovatsion ishi bo'lib, tibbiyot rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Vaqt o'tishi bilan, bu atama nafaqat qizil rangni ajrata olmaslik ko'rishning buzilishiga, balki boshqa barcha ranglarning ajratishni buzilishiga nisbatan ham qo'llanila boshlandi.

Rangni yetarli darajada seza olmaslikning sababi – ko'zning to'r pardasida joylashgan ranglarni sezuvchi retseptorlarning ishlashining buzilishi hisoblanadi. Ushbu retseptorlar maxsus nerv hujayralari - kolbachalardir. Insonlarda kolbachalarning uch turi farqlanadi, ularning har biri rang sezuvchi oqsil pigmenta

tarkibi bilan ajralib turadi va birlamchi rangni aniqlash uchun mas'ul: bir xil pigment uzunligi 530 nm bo'lgan yashil rang spektrini ushlaydi, ikkinchisi - qizil to'lqin uzunligi 552-557 nm bo'lgan nurlarni, uchinchisi - 426 nm uzunlikdagi ko'k rangli spektr nurlarini sezadi. Odamlarda kolbachalarning uch xil pigmentga ega turlari uchraydi va shuning uchun normal rangni ajrata oladiganlar trixomatlar deyiladi (grekchada "xromos" - "rang"). Daltonizm paydo bo'lishining ikki asosiy sababi bor: irsiy va hayotda orttirilgan patologiyalar.

Daltonizm irsiy kasalligida ayol X xromosomasi mutatsiyaga uchraydi. Daltonizm odatda onaning naslidan o'g'ilga meros bo'lib o'tadi. Erkaklarda gen mutatsiyasi keng tarqalgan, chunki ular mutatsiyani uchrashini bartaraf etadigan gen to'plamida qo'shimcha X xromosomasiga ega emaslar. Biroq bu mutatsion genining qiz tomonidan meros qilib olinishi mumkin emas degani emas. Statistika ko'ra, mutatsion gen erkaklarning 5-8 foizida va ayollarning 0,5 foizida bo'ladi. Olingan natijalarning hammasida daltonizm kasallikning naslga berilishi orqali o'tishi bilan bog'liq emas. Ular tashqi ko'zning shikastlanishi yoki kasalliklarning asoratlari bo'lishi ham mumkin. Zararlanishning eng muhim sohalari: to'r parda va ko'rish nervi hisoblanadi. Qabul qilingan rangli jasadning asosiy sabablari quyidagilardir: yoshga bog'liq kasalliklar, ba'zi dorilarni qabul qilish, ko'z travmalari.

Odatda, odam uchta rangni sezuvchi pigmentga ega: qizil, ko'k va yashil. Tug'ma daltonizm nuqsoniga (o'zgartirilgan gen mavjud) ega odamlarda, bir, ikki yoki hatto barcha ranglarni sezuvchi pigmentlarni ishlab chiqarish buzilishini qayd etiladi. Faqat ikkita asosiy rangni ajratuvchi odamga dixromat deyiladi. Daltonizmning variantlari noto'g'ri ishlaydigan pigmentning turiga qarab farq qiladi: protonopiya - spektrning qizil qismidagi ko'rlik, tritanopiya - spektrning ko'k-binafsha qismida ko'rlik, deyteranopiya - spektrning yashil qismida ko'rlik. Protonopiya to'q yashil va to'q jigarrang bilan, yashil - och kulrang, sariq va jigarrang ranglar bilan qizil rangni aralashtiriladi. Deuteranopiya och apelsin va och pushti, qizil - och yashil va och-jigarrang ranglar bilan yashil rangni aralashtirib yuboradi. Agar spektrning bitta rangi faqat qisqartirilgan bo'lsa-da sezsa, lekin to'liq bo'lmasa bu holat anomalniy trixomatika deb ataladi. Rangiga qarab, ranglar ajratishning zaiflashishi protromanomaliya (qizil pigmentning zaiflashishi), tritanomaliya (ko'k pigmentning zaiflashishi) va deyteranomaliya (yashil pigmentning zaiflashishi) deb nomlanadi. Barcha rang anglash to'liq bo'lmasligi axromatopsiya deyiladi. Bunday holda barcha ranglar kul, oq va qora ranglar sifatida qabul qilinadi. Bu patologiya juda kam uchraydi. Eng keng tarqalgan protonopiya. Tritanopiya juda kam uchraydi va spektrning barcha ranglarini qizil va yashil ranglar sifatida qabul qilish bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy dunyoda ranglar yordamida ko'p sonli belgilar va signallar mavjud: jamoat joylarida belgilar, yo'l belgilari va chiroqlar, xaritalar va boshqalar. Shu sababli rang ajratish buzilgan insonlar hayot sifatini sezilarli darajada yomonlashtiradi.

Daltonizm muayyan kasb mahorati bilan ishlashga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, daltonizmga duchor bo'lgan insonlar hayotida muhim cheklovlar mavjud. Ular tijoriy transport vositalarini haydashga va to'g'ri rangni idrok qilish juda muhim bo'lgan yoki boshqa odamlarning hayoti bunga bog'liq ba'zi kasblarga ishlashga ruxsat etilmaydi: shifokorlar, uchuvchilar, harbiylar, dengizchilar va kimyogarlar. Ushbu kasb-hunar vakillari ko'zlarini oftalmologlar muntazam ravishda maxsus rangli polixromatik jadvallar yordamida tekshirishlari kerak.

Ruminiyada va Turkiyada haydovchilik guvohnomalari rangni ajrata olmaydigan insonlarga berilmaydi. Evropa Ittifoqi mamlakatlarida ranglarni ajratishda buzilishlar mavjud insonlar huquqlarini poymol qilmaslik uchun ruxsatnoma berilishiga hech qanday cheklovlar yo'q. Rossiya Federatsiyasida rang ajrata olmaslikning ba'zi shakllari bo'lgan shaxs A va B toifadagi haydovchilik guvohnomasini olish huquqiga ega, lekin maxsus belgilar bilan "Maxsus ijarada ishlash huquqsiz" beriladi. Shunday qilib, haydovchi faqat shaxsiy maqsadlar uchun vositalarni haydashlari mumkin. Transport vositasiga boshqarish masalasi haydovchi komissiyasining shifokor oftalmologi tomonidan hal qilinadi.

Bolalardagi daltonizm Ushbu kasallik tashqi klinik ko'rinishlarga ega emasligi sababli uni kattalarda ilk bor tashxislash mumkin. Oila ichidagi ranglarning ajrata olmaslik meros bo'lib o'tishi bolani kasallikning mavjudligini tekshirish uchun birinchi "signal" bo'ladi. Rang ajrata olmaslik muammolari maktab ishlashiga salbiy ta'sir qilishi mumkin va tengdoshlar bilan munosabatlarda muammolarga olib kelishi mumkin. Bolaning o'zi nimalar bo'layotganini tushunib yetmasligi va o'zini qadrlamasligi mumkin. Agar anomalialar (mutatsiyalar) aniqlansa, o'qituvchi bu haqida ogohlantirilishi kerak. Siz sinfda yorqin ranglar bo'lmagan yig'ib olishingiz kerak. O'qituvchidan materialni topshirayotganda ma'lum ranglarni ishlatmasliklarini so'rang: masalan, yashil va sariq rang fonda. Daltonizmni aniqlash uchun maxsus polixromatik jadvallar qo'llaniladi, masalan Rabxinning polixromatik jadvallari yoki ularga o'xshashlari Ishihara jadvallari mavjud.

Daltonizmni tekshirish uchun bitta jadvalda bir-biriga o'xshash ko'plab kichik rangli doiralardan iborat tasvir (sonlar, raqamlar yoki zanjirlar) beriladi. Asosan 27 rangli jadvaldan foydalaniladi. 48 ta jadvallar to'plami tashxisni aniqlab olish uchun mo'ljallangan. Agar kishi rangni ajratmasa, unda jadval bir xil ko'rinadi. Ranglarni ajrata oladigan odamlar bir xil rangdagi doiralardan iborat raqamlar, sonlar va zanjirlarni ajratib turadilar. Ushbu jadvallar yordamida daltonizmni tekshirish uchun quyidagi shartlarni bajarish kerak:

- Bemor tabiiy nurli xonada bo'lishi va oynaga orqasi bilan o'tirishi kerak.
- Kasal qulay joylashgan va hotirjam bo'lishi kerak.

• Bemor har bir rasmni ko`z uzoqlik darajasida taxminan 1 m masofasidan 5-7 soniya davomida ko`rsatiladi, undan keyin u javob beradi yoki uni keyingi tekshirish uchun o`tkaziladi.

• Uyda rangli ko`rni tekshirish uchun shaxsiy kompyuter foydalanilganda bemor ma'lum ranglarni ajrata olmasa, umidsizlikka tushmang. Natija monitoring yorqinligi, rangi va aniqligiga ham bog`liq. Biroq oftalmolog bilan maslahatlashish tavsiya etiladi.

Homila rivojlanish davrida ham daltonizmni aniqlash mumkin. Agar oilada daltonizm anomaliyasi yuzaga kelsa, ayol alohida genetik tekshiruvdan o`tishi mumkin: oilaviy tarixni o`rganish va DNK testi. Mutatsiyalar sodir bo`lganligini ehtimol yuqori aniqlikdagi DNK testlaridan foydalangan holda daltonizm genini aniqlanadi. Biroq mutatsiyaga uchragan gen aniqlangan bo`lsa ham, uni bugungi kunda tuzatish mumkin emas.

Daltonizm sababi irsiy gen mutatsiyasi bo`lsa, uni davolash imkonsiz.

Daltonizmni davolashda ba'zan ijobiy natijalar mavjud, bunda ranglarni tanib olishning buzilishining sababini to`liq bartaraf etish mumkin. Bundan tashqari, Bundan tashqari, daltonizmni davolash kasallik kelib chiqish sababiga bog`liq. Masalan, tabiiy qarish jarayoni bilan linzalarning qo`yish bilan ko`zning o`zgarishlari qaytarilmasdir. Dori-darmonlarni qabul qilayotganda ularni ranglarni ajratishga salbiy ta'sir qilishi mumkin bo`lganda, ularni bekor qilinishi vaziyatni o`zgartirishi mumkin. (1)

Glaukoma, katarakt, retinopatiya kabi kasalliklarni aniq davolash, rangli ajratishni tiklashga yordam beradi. Ushbu kasalliklarning dastlabki bosqichlarida o`z vaqtida tashxis qo`yish va davolanishi rang ajratishni buzilishiga yo`l qo`ymaydi.

Rangni ko`rishni to`g`rilash uchun maxsus ko`zoynak yoki kontaktli linzalardan foydalanish mumkin. Ular maxsus rangda bo`yalgan. Ushbu ko`zoynak yoki linzalar ranglar orasidagi farqlarni ko`rishga yordam beradi, lekin ba'zida obyektlarni ko`rinishini buzadi. Ranglarni ajratish uchun yorug`lik to`siq bo`ladigan ko`zoynak foydali hisoblanadi, chunki kolbachalar zaif nurda yaxshiroq ishlaydi. Ushbu ko`zoynaklar qalqon bilan jihozlangan yoki qorong`i oynaga ega. AQSh olimlarining zamonaviy tadqiqotlarida daltonizmning yengil shakllari bo`lgan odamlarda ko`p qavatli maxsus linzalar yordamida ranglarni bir-biridan ajratishni yaxshilaydi. Ushbu ko`zoynak sizni yashil va qizil ranglarni yaxshiroq ajratishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Odam fiziologiyasi Rajabmurodov Z. T., Tib-kitob 2010yil. 403-bet
2. Odam anatomiyasi Axmedov A. G., Toshkent 2007yil 417-419-bet

СИНТЕЗ И ИЗУЧЕНИЯ СВОЙСТВ АЗОТ, СЕРА И КИСЛОРОД СОДЕРЖАЩИХ ГЕТЕРОЦИКЛИЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ

Юсупходжаева Хушида Собировна,

*Старший преподаватель кафедры медицинской
и биологической химии ТМА*

*Маширипов Собир Маширипович, профессор кафедры медицинской
и биологической химии ТМА*

Аннотация: Исследованы закономерности связи «структура–противовоспалительная активность–токсичность», и выявлены структурные признаки, характерные нестероидным противовоспалительным лекарственным средствам с низким уровнем токсического действия. Проведено моделирование с учетом токсичности структур на основе 5–бензоил–2,3–дигидро–1Н–пирролизин–1–карбоновой кислоты (кеторолака) и 4–гидрокси–2–метил–N–(5–метил–1,3–тиазолил)–2Н–1,2–бензотиазин–3–карбоксамид 1,1–диоксида (мелоксикама).

Ключевые слова: молекулярный дизайн; противовоспалительная активность; структура–свойство; теория распознавания образов; токсичность.

ВВЕДЕНИЕ

Кеторолак является нестероидным противовоспалительным лекарственным средством с выраженным анальгезирующим, противовоспалительным и умеренным жаропонижающим свойством, действующим началом которого является 5–бензоил–2,3–дигидро–1Н–пирролизин–1–карбоновая кислота. Высокая токсичность этого препарата ($LD_{50} = 189$ мг/кг, самцы белых крыс) ограничивает его широкое применение в качестве нестероидным противовоспалительным лекарственным средством. Селективное нестероидное противовоспалительное лекарственное средство «Мелоксикам» (действующее вещество 4–гидрокси–2–метил–N–(5–метил–1,3–тиазол–ил)–2Н–1,2–бензотиазин–3–карбоксамид 1,1–диоксид), широко применяется в медицинской практике для облегчения боли различного генеза. Согласно данным лабораторных исследований, мелоксикам является высокотоксичным препаратом. Значение LD_{50} составляет (орально) 84 мг/кг для крыс [1,2]. В связи с этим, поиск низкотоксичных соединений с выраженным противовоспалительным действием остается важной практической задачей.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследования взаимосвязи «структура – противовоспалительная активность токсичность» проведены в рамках основных процедур компьютерной системы SARD–21 (System of analysis and active structures design)[3,4]. Формирование модели прогноза эффективности нестероидным противовоспалительным лекарственным средством проводили на основе 99 соединений, разделенных на две группы: ряд А состоял из 52 высокоэффективных нестероидным противовоспалительным лекарственным средством, ряд В – из 47 средне– и низкоэффективных нестероидным противовоспалительным лекарственным средством. В частности, в класс А включены такие известные высокоэффективные нестероидным противовоспалительным лекарственным средством, как: фтор– бипрофен, капрофен и индометацин. Теоретические исследования токсичности нестероидным противовоспалительным лекарственным средством выполнены с использованием системы моделей прогноза интервалов острой токсичности LD_{50} азот–, серу– и кислородсодержащих гетероциклических соединений. Модели прогноза различных интервальных уровней токсичности сформированы на основе 206 структур: 112 высокой умереннотоксичных ($LD_{50} < 5000$ мг/кг массы тела самцов белых крыс) и 94 низкотоксичных соединений ($LD_{50} > 5000$ мг/кг). Структуры анализируемых соединений представлены на языке фрагментарных дескрипторов трех видов:

1) исходные фрагменты, в том числе элементы циклических систем и сами циклические системы;

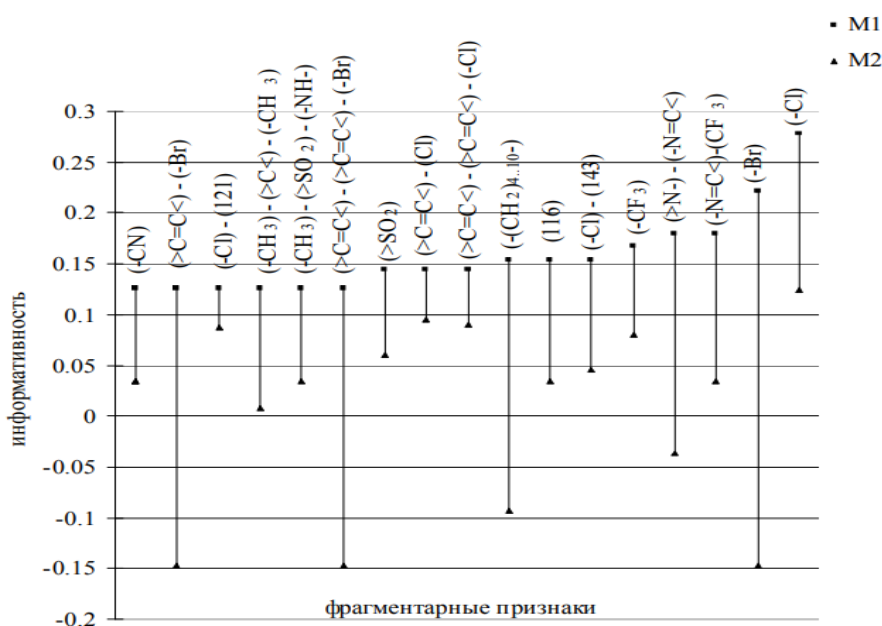
2) субструктурные дескрипторы из нескольких химически связанных исходных фрагментов;

3) логические сочетания (конъюнкции, дизъюнкции, строгие дизъюнкции), сгенерированные на основе дескрипторов первого и второго типов. Характер влияния структурных признаков на противовоспалительная активность и токсичность оценивали по коэффициенту информативности r ($-1 < r < 1$). Чем выше положительное значение коэффициента информативности, тем больше вероятность влияния данного признака на проявление эффективности противовоспалительного действия и токсичности. Установлены закономерности влияния структурных фрагментов на комплекс свойств «структура – противовоспалительная активность – токсичность», и определены приоритетные направления молекулярного дизайна молекул 5–бензоил–2,3–дигидро–1*H*–пирролизин–1–карбоновой кислоты и 4–гидрокси–2–метил–N–(5–

метил-1,3-тиазол-ил)-2Н-1,2-бензотиазин-3-карбоксамид 1,1-ди-оксида (рис. 1, 2).

Рис. 1. Структурные фрагменты 5-бензоил-2,3-дигидро-1Н-пирролизин-1-карбоновой кислоты (а) и 4-гид-рокси-2-метил-N-(5-метил-1,3-тиазол-ил)-2Н-1,2-бензотиазин-3-карбоксамид 1,1-диоксида (б), оцененные по ПВА и токсичности; жирной чертой выделены фрагменты, усиливающие токсичность соединений (токсофоры), звездочкой обозначены антитоксофорные фрагменты

Рис. 2. Влияние структурных признаков на противовоспалительная активность (M1) и токсичность (M2) оксипроизводных ароматических гетероциклических карбоновых кислот

Выбор направлений целенаправленного дизайна проводили на основе минимаксного и максиминного критериев теории игр по противовоспалительная активность и токсичности соответственно. Согласно минимаксному критерию теории игр, для повышения противовоспалительная активность в молекулах анализируемых нестероидным противовоспалительным лекарственным средством, в первую очередь, необходимо произвести замену низкоинформативных структурных

признаков $r_{эфф}$ на более высокоинформативные; в соответствии с максимин–ным критерием – для снижения токсичности молекул, в первую очередь, необходимо заме– нить фрагменты с высоким значением информативности на признаки с более низким значением данного коэффициента r^* . В качестве примера приведена схема молекулярного дизайна 5–бензоил–2,3–дигидро–1*H*–пирролизин– 1–карбоновой кислоты (рис. 3).

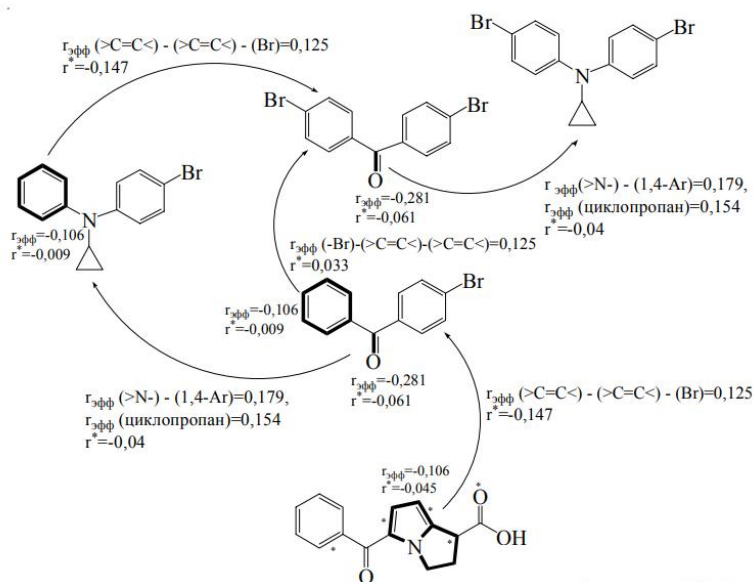

Рис. 3. Схема структурной модификации 5-бензоил-2,3-дигидро-1*H*-пирролизин-1-карбоновой кислоты:

$r_{эфф}$ и r^* –информативность фрагментов по моделям оценки активности и токсичности соответственно

В первую очередь замене подлежали признаки, вносящие отрицательный вклад в противовоспалительная активность и определяющие токсическое действие базовой структуры. Конструирование гипотетически активных структур с требуемыми характеристиками осуществляли заменой отдельных элементов базовых структур признаками, типичными для группы активных структур.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Эти результаты хорошо согласуются с опубликованными данными и свидетельствуют о достоверности полученных нами результатов. Так, например, согласно результатам теоретического прогноза, интервальный уровень токсичности ЛД₅₀ базовых структур 4–гидрокси–2–метил–N–(5–метил–1,3–тиазол–ил)–2*H*– 1,2–бензотиазин–3–карбоксамид 1,1–диоксида и 5–бензоил–2,3–дигидро–1*H*–пирролизин–1–кар– боновой кислоты составляет 150 мг/кг. Таким образом, теоретический прогноз интервальных уровней токсичности для данных молекул на– ходится в хорошем соответствии с

экспериментальными данными. Оценка биологических свойств сгенерированных соединений с использованием информационной системы PASS показала, что все предложенные нами структуры обнаруживают выраженные противовоспалительные, анальгетические и антибактериальные свойства.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Nautrup B. P., Horstermann D. // Deutsche Tierarztliche Wochenschrift.– 2019.– V. 106, №3.– P. 9fi.
2. Patrignani P., Capone M. L., Tacconelli S. // Heart.– 2018.– V. 9fi.– P. 395.
3. Perazella M. A., Tray K. //American J. of Medicine.– 2011.– V.111, №1.– P. 6fi.
4. Кирлан А. В., Тюрина Л. А., Кирлан С. А., Кирлан В. В., Колбин А. М., Валитов Р. Б. //Баш. хим. ж.– 2011.– Т. 8, №1.– С. 36.
5. Тюрина Л. А., Тюрина О. В., Колбин А. М. Методы и результаты дизайна и прогноза биологически активных веществ.– Уфа: Гилем, 2017.
6. Хайруллина В. Р., Мухаметов А. Д., Гарифуллина Г. Г., Герчиков А. Я., Тюрина Л. А., Зарудий Ф. С. //Химико–фармацевтический ж.– 2017.– Т.11, №1.– С.37.

HOW TO IMPROVE READING

Maftuna Khamidova

Faculty of Turism Chirchik state pedagogical university

Uzbekistan Chirchik

Abstract

Bu maqola orqali ingliz tili o`rganishdagi aspektlardan biri hisoblangan o`qishni rivojlantirish hamda tez o`qish paytida tushinishni oshirish va uning foydalari haqida.

Abstract

This article is about the development of reading, which is one of the aspects of learning English, and the benefits of increasing comprehension during rapid reading.

Keywords: comprehensive reading, benefits, time, new words, searching keywords, main idea, skills, level.

INTRODUCTION

In a modern world we know that one of the main aspects of learning English the learner could understand to reading parts and being skillful for this ability. Without this ability the learner could not understand and do not know the meaning conversation with this part. Reading is a skill that most people take for difficulties, and reading texts moreover the act of understanding is a complex and interactive process. You can develop many skills by reading. For example, the more you read, the better your vocabulary and listening become increase. In addition, it gives good benefits in the currently IELTS exams too. As you know there are many innovations in increasing reading and now students are faced with many problems to improve this skill, obviously the learners wasting their time on unnecessary and time-consuming methods, which is very worth.

METHODOLOGY

Fluency was first developed for English learners in India and French also German learners in the United States. It is also promoted in England for students with low language ability and it also emphasizes writing skills. Moreover, in 1840, Martimer Adler's book called "How to Read a Book" mentions the SPE method. To use this method, you must first determine the structure of the text and create an order in your mind or on paper. In addition, there are several ways to study.

- Learning the new words
- Reading the article and texts
- Putting the time
- Searching keywords
- Understanding the main idea

As a result, to develop reading skills, you first need to read a lot, and this must be continuously. That is, you should include reading in your daily habits, and it is advisable to spend at least 15 to 30 minutes on reading a day. Also, reading by the minute is a very effective and useful way to increase your reading speed. What is more, another effective well-known method of **specifying keywords**. In this method, you define keywords and use them to search for answers in the text. In order to achieve good results in reading, it is necessary to understand well the meaning of the text and content. In addition, if we know all the words, it will be very useful in reading comprehension. Using these methods, we can effectively and significantly improve your studies. For example, if we approach each method in depth, and every day you will receive one article or text according to your level and you will read 30 articles and texts for 30 days. It will be more effective if you put this method on time and of course without interrupting the continuity.

Searching keywords with this method will also improve your vocabulary and reading skills. In this method, you mark new words on your first reading and then you should translate the new words. It will be more effective if you translate the words with the English meaning instead of your own language. Because when a question is asked in reading, it is definitely given with a synonym. **Understanding the main ideas** that is this method is useful in any reading. Especially for those preparing for IELTS. Because some questions of IELTS are answered based on the essence of the content. In this way, you read the text and at the end, you briefly say the content to yourself or make a short note. In addition, you can improve your reading comprehension by asking questions about who, what, where, when, why, based on the text and answering these questions.

Last but not list, it is important that you determine your level before studying. After that, I would recommend that you select books and reading materials in your field of interest that are appropriate for your level. Otherwise, if you choose a text that is above your level, you will feel frustrated and it will be difficult for you to progress. To develop each skill, we must practice and practice again. And we must not stop our consistency. Students who have problems in reading in English should spend at least two hours every day doing various reading exercises. I advised students who want to improve their reading skills and who are preparing to achieve high results in IELTS to read one article or a text related to different topics every day. In addition, we all know that in order to understand reading, it is important to know certain words in it. Therefore, our vocabulary base should be large.

REFERENCES

1. IELTS The complete guide to academic reading by Phil Biggerton.
2. <https://ar-ar.facebook.com/TeachingEnglish.BritishCouncil/photos/a.402460659768827/1451013651580184/?type=3&ifg=1>

HOW TO IMPROVE READING

Maftuna Khamidova

Faculty of Turism Chirchik state pedagogical university

Uzbekistan Chirchik

Abstract

Bu maqola orqali ingliz tili o`rganishdagi aspektlardan biri hisoblangan o`qishni rivojlantirish hamda tez o`qish paytida tushinishni oshirish va uning foydalari haqida.

Abstract

This article is about the development of reading, which is one of the aspects of learning English, and the benefits of increasing comprehension during rapid reading.

Keywords: comprehensive reading, benefits, time, new words, searching keywords, main idea, skills, level.

INTRODUCTION

In a modern world we know that one of the main aspects of learning English the learner could understand to reading parts and being skillful for this ability. Without this ability the learner could not understand and do not know the meaning conversation with this part. Reading is a skill that most people take for difficulties, and reading texts moreover the act of understanding is a complex and interactive process. You can develop many skills by reading. For example, the more you read, the better your vocabulary and listening become increase. In addition, it gives good benefits in the currently IELTS exams too. As you know there are many innovations in increasing reading and now students are faced with many problems to improve this skill, obviously the learners wasting their time on unnecessary and time-consuming methods, which is very worth.

METHODOLOGY

Fluency was first developed for English learners in India and French also German learners in the United States. It is also promoted in England for students with low language ability and it also emphasizes writing skills. Moreover, in 1840, Martimer Adler's book called "How to Read a Book" mentions the SPE method. To use this method, you must first determine the structure of the text and create an order in your mind or on paper. In addition, there are several ways to study.

- Learning the new words
- Reading the article and texts
- Putting the time
- Searching keywords
- Understanding the main idea

As a result, to develop reading skills, you first need to read a lot, and this must be continuously. That is, you should include reading in your daily habits, and it is advisable to spend at least 15 to 30 minutes on reading a day. Also, reading by the minute is a very effective and useful way to increase your reading speed. What is more, another effective well-known method of **specifying keywords**. In this method, you define keywords and use them to search for answers in the text. In order to achieve good results in reading, it is necessary to understand well the meaning of the text and content. In addition, if we know all the words, it will be very useful in reading comprehension. Using these methods, we can effectively and significantly improve your studies. For example, if we approach each method in depth, and every day you will receive one article or text according to your level and you will read 30 articles and texts for 30 days. It will be more effective if you put this method on time and of course without interrupting the continuity.

Searching keywords with this method will also improve your vocabulary and reading skills. In this method, you mark new words on your first reading and then you should translate the new words. It will be more effective if you translate the words with the English meaning instead of your own language. Because when a question is asked in reading, it is definitely given with a synonym. **Understanding the main ideas** that is this method is useful in any reading. Especially for those preparing for IELTS. Because some questions of IELTS are answered based on the essence of the content. In this way, you read the text and at the end, you briefly say the content to yourself or make a short note. In addition, you can improve your reading comprehension by asking questions about who, what, where, when, why, based on the text and answering these questions.

Last but not list, it is important that you determine your level before studying. After that, I would recommend that you select books and reading materials in your field of interest that are appropriate for your level. Otherwise, if you choose a text that is above your level, you will feel frustrated and it will be difficult for you to progress. To develop each skill, we must practice and practice again. And we must not stop our consistency. Students who have problems in reading in English should spend at least two hours every day doing various reading exercises. I advised students who want to improve their reading skills and who are preparing to achieve high results in IELTS to read one article or a text related to different topics every day. In addition, we all know that in order to understand reading, it is important to know certain words in it. Therefore, our vocabulary base should be large.

REFERENCES

1. IELTS The complete guide to academic reading by Phil Biggerton.
2. [https://ar-facebook.com/TeachingEnglish.BritishCouncil/photos/a.402460659768827/1451013651580184/?type=3&ifg=1](https://ar.facebook.com/TeachingEnglish.BritishCouncil/photos/a.402460659768827/1451013651580184/?type=3&ifg=1)

DESIGNING EDUCATIONAL GAMES AND THEIR BENEFITS

Dilnoza Saidaxmedova

*Faculty of Turism Chirchik state pedagogical university
Uzbekistan Chirchik*

Annotatsiya: Ushbu maqolada taʼlimiy oʻyinlarning foydalari haqida keng maʼluot hamda turli oʻyinlarni dizayn qilgan holda darajalashtirish haqida bilib olishingiz mumkin.

Annotation: In this article, the learner could learn more about the benefits of educational games, and how to design and grade different games.

Key words: *games, creativity skill, benefits, edutainment, purpose, teamwork, effects, critical thinking, visual memory, leadership.*

Gaming can be a great recreational activity as well as an educational experience that people of all ages could enjoy. In his work on the Aesthetic Education of Man, Friedrich Schiller describes the game as a force of civilization and states that "people become fully human only when they play." In addition, games help children learn many things, and games have the ability to form children in every way, both physically and mentally. Through various games, it is possible to form children's memory, as well as improve quick decision-making and creativity skills. One of the main purposes for using educational games is to provide an alternative learning option for students, with an aim to help them study more effectively in an entertaining manner

What are educational games called?

"Edutainment" games are those that are typically based on drilling fundamental lessons in a linear progression, with added entertainment value. "Educational video games" are ones that encourage creative thinking and problem solving.

In modern era, varied supplementary materials and resources may come handy like educational and attractive games, with photos, colorful books and so many others. Teachers are equipped with ample of choices and opportunities, and they are able to organize the lessons in an interactive as well as entertaining way. We can give several examples of these educational games: business games, educational quests, interactive games and design games. In this case the reader could seam many main benefits in this games moreover, considering the wide range of teacher's choice, many positive results can be achieved.

- ❖ They speed up response times.
- ❖ They encourage teamwork.
- ❖ They stimulate creativity, focus and visual memory.

- ❖ They improve strategy and leadership.
- ❖ They teach languages.
- ❖ Critical thinking.

What are the benefits of the educational games?

Gaming is really a workout for your mind disguised as fun. Studies have shown that playing video games regularly may increase gray matter in the brain and boost brain connectivity. (Gray matter is associated with muscle control, memories, perception, and spatial navigation.)

Teacher should take a look at these five benefits of working in the game design field and it will help to control and give interest to pupil in this case the lesson will be more effective and interesting. First of all, using creative and analytical skills. It provides a good approach to work and modernity. Secondly, work in an enthusiastic and casual environment. It leads to quick response and getting out of the situation also working on yourself attentional. Moreover, Enjoy a steady career in a dynamic industry. It is really big deal of teaching students the reason of this If you do not like your job it seems perfectly and it will destroy pupil`s interest and their desire. In addition, the most important thing is this Earn a competitive salary and make a career out of helping people have fun. Without them, it is very difficult to get good motivation and great interest. Through these methods, you can increase the child's desire for lessons, and at the same time, you can give more memorable lifelong knowledge. And through these the learner will learn with different ways for instance: video games can improve mental skills, problem solving and logic, hand-eye coordination, spatial skills and fine motor coordination. Logistics, resource management and planning. Speedy analysis and decision making, accuracy, math and reading skills.

Taking everything into consideration, as a result we can attract more people to download and make studying much more gripping. And also students can learn it easily and effectively. The main goal of designing an educational game is to make children interested in learning science through the game. In the design of such games, it is recommended to use modern games as much as possible, incorporating the potential of children and their interests. For example, now is the age of technology, to encourage children to think through technology as much as possible, that is, to answer an interesting question, handouts are given to the children, and in them there is a small marking of the answers to these questions, that is, in the form of a b s d, they are in the form of QR codes. This game will wake up the children and make them interested in the lesson. Apart from these, it is necessary to guide the children in the direction they want, and it is better to conduct the lesson by knowing the students of the class in which the lesson is being conducted.

USED LITERATURE

1. Annetta LA, Cheng M-T. Why Educational Video Games? In: Annetta LA, ed. Serious Educational Games: From Theory to Practice. Rotterdam: Sense Publishers; 2008:1-11.
2. M.Z. Salomova. (2021, November). Modern technologies of teaching foreign languages. Journal NX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 6(11), 341-344.
3. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2019.00018/full#:~:text=Research%20has%20evidenced%20that%20digital,effective%20tools%20to%20impart%20knowledge.>

EDUCATIONAL GAMES FOR TEENAGERS IN TEACHING ENGLISH

Shakhnoza Usmanova

Faculty of Tourism Chirchik state pedagogical university

Uzbekistan, Chirchik

Abstract

Ushbu maqola orqali o`smir yoshidagi bolalarni ingliz tiliga bo`lgan qiziqishini ortirishi va o`tish davri mobaynida fanga bo`lgan qiziqishini ta`limiy o`yinlar orqali jalb qila olish metodlari, texnikalari va hamda yetarli ko`nikmalarni shakillantirish haqida yoritib beradi.

Abstract

Through this article, it is explained about the methods, techniques and formation of sufficient skills to increase the interest of teenage children in the English language and attract their interest in science during the transition period through educational games.

Keywords: Teenager, educational games, quests, business, family games, logical thinking questions, interactive games, quests,

In today's modern and globalized area language is the main tool and in this regard, it is communicated using the languages that are popular in the countries and now English is more popular than other languages that are in high demand and this is taught in all places. Of course, in all countries population learn English from kindergarten to university. Of course, it is also in high demand in schools and it is used through special books and manuals for children. In this regard, teaching from a young age to a teenager is now done through various methods. For example, if we take teenagers, teaching them is a little more difficult than other ages, because there may be various problems during the transition period, but it can be taught easily and conveniently through games.

English language teaching is not only for children through games also for teenagers will be good thing organizing game and make educational, effective and useful activity, because this way even students of this age learn with great interest. A big misconception is that TEFL teachers can only put ESL games into kids' classes and that they can't put ESL games into teen and adult classes. Maybe they think that playing games in adult classes is too immature and the teen and adult students won't respond to playing language games as well. The truth is that teens and adults love playing language games as much as the kids. For instance, we could give an example of some games for teenagers. And all this games are organized and changed to structure for grown up level.

- ❖ Interactive games
- ❖ Educational quest games
- ❖ Business games
- ❖ Role-playing games

Through these games, we could make the teenagers more interested in science and direct it to a certain direction. Moreover, in this progress you can learn many types of games for adult. If to paying attention this games there are lots of benefits for example saving time, having a good time and being a lovely teacher.

As a result, that to express if we approach the above games separately and give examples for them. First is **interactive games**, this game could improve individualism and becoming fast memory. Example for interactive game is that everyone knows is **kahoot**. In this game pupils are played in the internet service under the supervision of the teacher. This game only for old classes and it is considered more difficult for young students this is why it will be good for teenagers and it is not difficult for them. And then most challenging and the same time very interesting what is more this activity really give the adrenaline to pupil. It is **Educational quest games**, the education of a new generation requires the use of activity-type technologies, so today the relevance of using quests as an interactive educational technology is indisputable. The concept of "quest" (translit. English quest - searches) refers to a game that requires the player to solve mental problems to move through the story. The plot of the game can be predetermined or give a set of outcomes, the choice of which depends on the actions of the player. This game is mainly outdoor activities and for this pupil should plan in a 4 or 5 steps that is player should play step by step after complaining on stage they may moves on the next step. Then if to express about business games. **The business game** includes in a certain ratio such concepts as "game", "model", "imitation", which is interconnected and interpenetrating. A business game - is a model of the process of making a managerial or economic decision. As the author of one of the best textbooks on business games, V. Ya. Platov, notes, it synthesizes the characteristic features of the method of analyzing specific situations, game design and situational role-playing games. Such a game is based on modeling the control object, but for decision-making it must have roles, both official and game, game design of decisions and interaction of participants. **Role-playing games**. In these games, the tactics of behavior, actions, the performance of the functions and duties of a particular person are worked out. To conduct games with the performance of a role, a situation model is developed - a play; roles with "mandatory content" are distributed among the participants.

To sum up, it should be said that not only for children to be a good organizer teaching foreign language in through the games, but also teenagers could be interested in language learning in effective ways.

REFERENCES

1. Learning and Role-Playing Games By Jessica Hammer, Alexandra To, Karen Schrier, Sarah Lynne Bowman, Geoff Kaufman
2. <https://www.tefllemon.com/games-for-teens-and-adults>
3. <https://eslspeaking.org/top-5-esl-games-teenagers/>
4. <https://teacherblog.ef.com/elt-games-teenagers-love/>

MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN SECONDARY SCHOOL

Malika Abdullayeva

Faculty of Tourism Department of English language

Chirchik State Pedagogical University

Chirchik, Uzbekistan

Abstract

Maqolada zamonaviy texnologiyalarning oʻrni va ahamiyati, ularning oʻquvchilar malakasini oshirishdagi oʻrni va maktablarda chet tillarini oʻqitishda ulardan foydalanish zarurligi taʼkidlangan. Zamonaviy texnologiyalar orqali tashkil etilgan darslar oʻquvchilar tomonidan oson va tez oʻzlashtirilib, ularda ushbu fanga qiziqish uygʻotmoqda.

Abstract

The role and importance of modern technologies, their role in improving pupils' skills and the need to use them in teaching foreign languages in schools are emphasized in the article. Lessons organized through modern technologies are easily and quickly mastered by learners and arouse their interest in this subject.

Key words: technologies, innovative technologies, sound amplifier, earphones, educational process, effectiveness, comprehension, pronunciation.

INTRODUCTION

Today, every teacher should be familiar with contemporary technology, and by using it in practice, should be able to teach students to think independently and at the same time increase their knowledge. The concepts of "technological approach", "innovative technologies", "technology of education" emerging in the development of modern education are important concepts today, and their purpose is to bring innovation and change to the educational process and thereby is to increase and strengthen students' knowledge.

Currently we cannot imagine our life without technologies. For instance, if we take the internet and the computer, these things allow us to find, learn and use unlimited information about our field in a short time. In particular, its importance in teaching English is tremendous.

METHODS

Examples of teaching and learning technologies include:

- Overhead projector;
- Power-point presentation;
- CAI Web-based learning teaching tool;

- Videoconference;
- E-Classroom;
- Wireless technology;
- Innovative technology.

By using technological tools, we can improve each skill, that is to say reading, writing, listening and speaking. To do the exercises, we definitely need equipment, that is, a sound amplifier, a computer, or a telephone, a player, etc. If classrooms are provided with earphones, it will enable them to listen and understand better.

Pupils need to listen and use language in order to retain long-term, and the use of technology gives them the chance to practice language skills through listening and speaking. Listening comprehension is one of the most important parts of language learning. At the same time, the reader is required to pay attention to the speaker's pronunciation, adherence to grammatical rules, vocabulary and its meanings.

An important factor in the use of modern technologies in the educational process is that students know information and communication technologies well and are able to use them. Teaching and learning a foreign language using modern technologies is one of the most fruitful ways.

RESULT

The teacher, after explaining a topic to the pupils, shows videos related to this topic, it will allow the learners to understand the topic more deeply. It helps them to pronounce words correctly, improve their speaking skills and understand the topic more easily, and they can know what the video is talking about even if they don't know the translation of the word. In addition, lessons conducted through modern technologies increase pupils' interest in this subject and the effectiveness of this subject.

If teachers show videos that are not appropriate for the pupils, meaning that they are not at their level, that they cannot understand or that is arduous for them, the pupils will not understand the topic and they may even get bored. Therefore, it is necessary for the teacher to be able to use technology and teaching aids in their place. The teaching process should be organized on the basis of modern technologies in such a way that it should be able to attract the attention of all learners at the same time and arouse interest in them. If technology is used properly, it can bring many benefits to teachers and learners.

CONCLUSION

Through this topic, you can know how important and important modern technology is in the field of education today. It is no exaggeration to say that technology has a great impact on the education of young people. Lessons conducted through modern technologies help to increase their knowledge and interest in lessons,

develop their thinking skills, learn subject faster and more deeply, and increase their motivation to learn a foreign language effectively.

As George Couros said, technology will never replace great teachers, but technology in the hands of a great teacher can be transformational.

USED LITERATURE

1. M. P. Отабоева. (2017, Январь). Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish va uning samaradorligi. Молодой ученый, 4.2(138.2), 36-37.
2. M.Z. Salomova. (2021, November). Modern technologies of teaching foreign languages. Journal NX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 6(11), 341-344.
3. Sh. Tuychieva. (2022, October). Distance learning methods in English and their effectiveness. Mental Enlightenment Scientific-methodological Journal, 6(6), 146-154.
4. <https://study.com/academy/lesson/technology-in-the-foreign-language-classroom.html>

TEACHING LISTENING SKILLS TO YOUNG LEARNERS

Ergashvoyeva Malika Sherzod qizi

Faculty of Turism, Chirchik state pedagogical university

Uzbekistan, Chirchik

Abstract

Despite the fact that some people dispute the significance of listening in elementary school, research demonstrates that other skills cannot be taught without it. Learning and communication both benefit from listening. My research has found a variety of ways that listening can be used to improve speaking, reading, writing, and other abilities.

Regardless of the fact that the teacher generally chooses the audio for intensive listening, it is provided in the textbook or lesson book that is appropriate for the class or the language level. They listen to native speakers in this sort of listening when they introduce themselves, make speeches, express their emotions, etc. Furthermore, it is the teacher's responsibility to choose which is the best. We have also taken note of the study done by Ryan (1983) with Japanese students, where it was discovered that movies increased motivation and engagement in the classroom. From this, we may conclude that the majority of pupils learn languages by intensive listening.

Keywords: listening, extensive, intensive, research, young learners.

The two most important language skills are speaking and listening. The majority of a student's day is spent listening to lectures from their instructors. They also need to reply to instructor questions and engage in classroom interaction with other students and teachers. The teaching of speaking and listening skills in elementary schools must be given priority because oral communication is becoming increasingly important in today's culture. Due to the fact that listening fosters our ability to interact with others and our surroundings, it is a powerful indicator of kids' overall accomplishment (Wolvin, 2012). As a result, learning to read and write requires a variety of essential skills, including listening. Additionally, these abilities are required in everyday relationships with other individuals. We spend a lot of time talking and listening to other people. We talk a lot while simultaneously listening to other people or the news, talking to coworkers and family members, and interacting to other individuals. Because of this, a student's level of competency in these areas greatly affects both their educational and personal achievement.

On the other hand, some people don't give much thought to teaching kids to listen because they think that they already have a good sense of hearing. Because they believe that students are naturally strong listeners, teachers frequently ignore listening education (Manning & Boals, 1991; Schultz, 2003). According to Field (2008), all teachers nowadays have the same mistaken premise when it comes to teaching listening: that students would become better listeners as a result of engaging in more listening activities, such as exercises or practices. Teachers tend to focus on their students' right or wrong answers rather than teaching them strategies that would assist them avoid making the same error in the future. According to this study, 57.7% of teachers typically and 11.5% always utilize technology in the classroom.

According to Rost (2009), listening is one of the key components of successful communication because it aids in our understanding of the environment. According to Jafari and Hashim (2015), listening accounts for more than half of the time students spend learning a foreign language and is a conduit for understandable input. Foreign and second language teachers occasionally neglect the fundamental skill of listening. (Rebeccal, 1993). According to Bowen, Madsen, and Hilferty (1985), hearing is a prerequisite for comprehending oral language. Students listen to oral communication, break it down into segments, group its lexical and grammatical components, and then interpret its meaning (as cited in Pourhosein Gilakjani & Sabouri, 2016).

The listening process involves taking in what the speaker says, making and demonstrating meaning, negotiating and responding to meaning with the speaker, and generating meaning through involvement, creativity, and empathy. Listeners evaluate what they hear to what they already know during listening, which is a complex interpretive process. Listening is the capacity to hear and understand what others are saying. This requires understanding a speaker's meaning as well as their accent or pronunciation (dialect), syntax, and vocabulary. A competent listener can handle all three of these responsibilities simultaneously. A group of listening micro-skills that Willis (1981) refers to as enabling abilities are identified.

These are listed below:

- Predicting the subjects that will be discussed.
- Using one's own knowledge of the subject to improve comprehension • Making intelligent guesses about unfamiliar words or phrases without getting angry
- Recognizing discourse markers • Sorting out significant information from irrelevant material • Keeping track of crucial elements (note-taking, summarizing) (e.g., Well,...; Oh,...; Another thing is...; Now...; Finally...; and so on).

----Recognizing devices that complement one another (e.g., such as and which, linking words, pronouns, references, etc.)

- Being aware of various intonation styles and stress utilization, which reveal the message and social context
- Recognizing implied information (such as the speaker's intentions or mood).

One of the four key talents in language acquisition, listening is essential to learning. The most crucial aspect of language proficiency is listening, notwithstanding the importance of other skills such as reading, speaking, and writing in the process of developing language competency. Since hearing language information is the basis of language learning, listening skills are essential for young learners of foreign languages. According to Krashen, Terrell, Ehrman, and Herzog (1984) and Hamouda (1994), acquisition happens when early learners receive enough comprehensible input (2013). Rost (1994) asserts that listening is essential for language learning since it gives students input and promotes the growth of their language.

When learning a language for communication, listening is especially crucial because it helps with the acquisition of pronunciation, word stress, vocabulary, and syntax as well as the comprehension of messages conveyed solely through tone of voice, pitch, and accent. This is only possible when we listen. Without a thorough understanding of the input, learning simply cannot progress. Additionally, listening skills are necessary for all forms of communication. Due of the interwoven sub-skills of receiving, understanding, remembering, assessing, and responding, hearing is seen by young learners as being more difficult than other language abilities.

According to Krashen (1985) and Hamouda (2013), the ability to listen is a key component of gathering understandable input. Without feedback, there won't be any learning. According to Hasan (2000) and Hamouda (2013), listening comprehension creates an environment that is conducive to the development of other linguistic abilities. The growth of speaking abilities is connected to the development of listening abilities, claims Rost (2002). He continued by saying that because it is the language skill that is most frequently employed in daily life, listening is the most crucial skill to develop when learning a language.

According to Doff (1995) and Ziane, listening has a significant impact on the development of speech (2011). That is, without developing our listening abilities, we cannot increase our ability to talk. If a learner has strong listening skills in English, it will be relatively simple for him to study, watch movies, listen to the radio, or converse with foreigners. Learners require a lot of practice and exposure to English in order to develop this skill.

The importance of listening, the study of listening teaching theory, and the implementation of the most modern listening teaching methods are the most significant components that should be highlighted. Grammar translation is a teaching method utilized in many English language classes. This strategy has been found to be insufficient in developing effective English speakers and listeners. To satisfy the demands of students, a new teaching style should be adopted. The communicative approach is the name given to this innovative method. English should be taught as a communication tool. It is now widely understood that a student's ability to listen must be at the heart of teaching, and that this is where teachers should focus their own efforts to improve their teaching. This is a huge difficulty for English teachers, but it is critical in the development of communicative competence in the English language. The goal of this technique is to develop students' overall linguistic capabilities as well as their oral and aural competence in English. The researchers seek to define listening as well as the significance of listening. They next go over the process of listening comprehension as well as listening comprehension tactics.

References:

1. Blackman, W.H. (1975) *Listening Games*. Singapore: A grade teacher Publication.
2. Carter, R. & Nunan, D. (2000). *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*. New York: Cambridge University Press.
3. Celce, M. & Marianne. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. New York: Thomson Learning, Inc.
4. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*. United Kingdom: Pearson Education
5. Nunan, D. & Miller, L. (2002). *New Ways in Teaching Listening*. New York: Capitol Communication Systems, Inc

GAME TECHNOLOGY IN THE PERSONAL DEVELOPMENT

Oydinoy Xushvaqtova

Supervisor: Alimjanova Laylo Xamadullaevna

Faculty of Turism, Chirchik state pedagogical university

Chirchik, Uzbekistan

Abstract

O'quvchilarning shaxsiy rivojlanishda o'yin texnologiyasining ahamiyati va o'yin texnologiyasining o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhumlighi.

Abstract

The importance of game technology in the personal development of students and the importance of game technology in the development students' creative abilities.

Keywords: personal development, interactive game, rol-playing game, business games, detectives games, traditional education, creative thanking, pedagogical research, activity.

INTRODUCTION

The concept of pedagogic game technologies includes a large number of ways to implement the pedagogic process in the form of various educational games. Pedagogical games, unlike general games, have an important feature; it is possible to justify, define and describe the clearly defined educational goal and the corresponding pedagogical result. Game technology helps every developing child to become a person in the future and also what profession he will take. The educational task of game technologies with great potential is to form the subject position of the child in relation to his activities, communication and himself.

METHODS

The results of pedagogical research in the field of introduction of game technologies show that their use in the classroom is more effective than traditional teaching. At the same time, students' professional thinking develops, and practical skills and competencies for working with people develop.

Nowadays, there are various games for personal development of children. For example, role-playing games. In role-playing games, the child assumes various official and social roles. Children develop deep emotional experiences related to the content and quality of the roles they play. Business games are used to solve complex problems. Different methods of business games are used in the process of learning new things, strengthening materials, developing creative abilities, and developing general

educational skills. Didactic games are the main task in developing the child's ability to think independently in solving the problem of developing cognitive activity. Individual guidance technologies try to find methods and tools of education and upbringing that are suitable for the individual characteristics of each child.

RESULT

Step-by-step increase in the tasks in the games allows the child to control himself and manage himself. The development of their creative abilities is different from education, where everything is explained to the child and mainly the child develops only executive qualities. Teachers need to work more with children. For example. During a lesson, the child's activity decreases and falls asleep, games encourage them to move, to be active, to be active. In traditional teaching, when a child is pushed to the blackboard, he gets very excited and this makes it difficult for him to express his opinion. If the student works in a group, he can express his opinion. During the game, the child's creative and creative thinking increases. In adolescence, the increased need to create one's own world, the rapid development of imagination in the pursuit of adulthood, fantasies arise spontaneously in group games. The educational process develops in the language of action, all participants of the game learn and teach as a result of active communication with each other.

CONCLUSION

In the conclusion of my article, I used various educational game technologies during the lesson. I realized the importance of children in personal development. Educational games distract the child from computer games, increase his attention to the lesson, increase his enthusiasm and help to develop positive skills.

USED LITERATURE

1. Pidkasisti P.I., Khaidarov J.S. Game technology in learning and development. - M.: RPA, 1996.
2. Change and alternative programs for raising and teaching preschool children /ed. comp. T. I. Erofeeva [et al.]. - M., 1996. - 50.
3. Orekhov N.Ya. Game psychology / N.Ya. Orekhov. - M.: Sphere, 2005 - p. 206
4. <https://www.scotthyoung.com/blog/2006/03/19/personal-development-as-a-game/>
5. <https://www.claromentis.com/blog/how-gamification-improves-personaldevelopment/>
6. <https://minikar.ru/uz/schaste/tehnologiya-razvivayushchego-obucheniya-ovremennye-tehnologii-obucheniya/>
7. <https://goaravetisyan.ru/it/igrovye-tehnologii-v-srednem-professionalnom-obrazovanii-doklad/>

KURSANTLARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH UCHUN MASHQ VA TOPSHIRIQLAR

Sh.I.Musayeva va S.S.Mengliyeva

*O‘zb. Res. Jamoat xavfsizligi universiteti
“Tillarni o‘rganish” kafedrasi o‘qituvchilari*

Annotatsiya: Zamonaviy chet til ta'limi bilim berish bilan bir vaqtda madaniyatlararo muloqotga o'rgatishni ham nazarda tutadi. Madaniyatlararo muloqot ta'limi - bu milliy madaniyat va boshqa madaniyatlarni ongli o'rganish/o'rgatish usulidir. Ushbu maqola kursantlarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uchun mashq va topshiriqlar tizimini takomillashtirish hamda uni dars jarayoniga tadbiiq etishni muhokama qiladi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi, ingliz tilini o‘qitish, metod, interfaol metodlar.

Bugungi kunda zamonaviy ta'limda xorijiy tillarni o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish keng tus olmoqda hamda uning natijalari sezilarli darajada ortib bormoqda. Albatta zamonaviy ped texnologiya va metodlarni dars jarayoniga tadbiiq etish har bir pedagogning imkoniyati va mahoratidan kelib chiqadi. Ushbu metodlarni dars jarayoniga tadbiiq etish kursantlarni o'qituvchi tomonidan berilayotgan bilimlarni yanada to'liq o'zlashtirilishiga olib keladi. Buning uchun pedagogdan mashg'ulot jarayonini maqsadli joriy etish, uni kursantlarga to'laqonli yetkazib bera olish kursantlarni til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini kuchayishiga olib keladi. Dars jarayonida “teacher centred” dan “student centred” ga o'tish, kursantlar faolligini oshirib borishda interfaol metodlardan o'rinli va unumli foydalanish, ularning mustaqilligini ta'minlash eng muhim omillardan biri sanaladi. Albatta bu jarayonda pedagog va kursantning faolliigi yanada oshib boradi.

Bunda kursantlarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashqlar tizimini oddiydan murakkabga qarab o'sib borish tamoyilini ta'minlash, mavzular mazmuni oralig'ida uzviyliyini ta'minlash, o'quv materiallarini tanlashda autentlik va ko'rgazmalilikka urg'u berish, har bir mavzu matnlarni o'zlashtirishga qaratilgan mashq va topshiriqlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida kommunikativ yondashuvni qo'llagan holda tashkil etish, topshiriqlarni tayyorlashda kursantlar dunyoqarashini rivojlantirish, madaniyatlararo muloqotga layoqatini o'stirish maqsadida farqli va o'xshash tomonlarni qiyoslovchi topshiriqlarni ko'proq kiritish, kursantlarga taqdim etilayotgan matn va topshiriqlar tili o'rganilayotgan mamlakatning bugungi kundagi ijtimoiy

turmush tarzi va madaniy hayoti hamda ko‘proq harbiylarga taalluqli tomonlari bilan bog‘liq bo‘lishini ta‘minlash, o‘quv materiallari didaktik jihatdan madaniy muvofiqlik tamoyiliga mutanosib kelishiga amal qilish tavsiya etiladi.

Mashq va topshiriqlar o‘quv mashg‘ulotlarining alohida turi bo‘lib, ular yordamida berilgan bilimlar asosida kursantlarda tegishli malaka va ko‘nikmalar shakllantiriladi. Bu kabi mashq va topshiriqlar boshqa tilni o‘rganish jarayonida asosan muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, keyingi paytlarda bunday topshiriqlarni ayrim metodistlar nutq topshiriqlari va til topshiriqlariga ajratishni tavsiya etmoqdalar¹.

Mashq va topshiriqlar kim tomonidan belgilanganiga qarab turlicha tushiniladi. Professor Jack C.Richards vazifa, mashq va faoliyat o‘rtasidagi farqlarni quyidagicha ta‘rif etadi.² (1.-jadval)

1.-jadval

Mashq(exercise)	Faoliyat(activity)	Vazifa(task)
Mashq -bu tilning ba‘zi jihatlarini boshqariladigan, yo‘nalish beradigan yoki ochiq tugatish amaliyotini o‘z ichiga olgan o‘qitish jarayonidir. . A drill, a cloze activity(Cloze faoliyati), a reading comprehension passage(parchalarni o‘qib tushunish) bularni barchasini mashq deb qarash mumkin	Faoliyat atamasi umumiyroq bo‘lib, o‘quvchilarni kurs maqsadlari bilan bog‘liq bo‘lgan narsalarni qilishni o‘z ichiga olgan har qanday maqsadga muvofiq sinf protsedurasini anglatadi. Masalan, qo‘shiq kuylash, o‘yin o‘ynash, bahs-munozarada ishtirok etish, guruhli munozara o‘tkazish o'quv faoliyatining har xil turlari hisoblanadi.	Vazifa odatda quyidagicha aniqlanadi: Bu o‘quvchilar o‘zlarining mavjud til resurslaridan yoki vazifadan oldingi ishlarda taqdim etilganlardan foydalangan holda bajaradigan narsadir. Bu shunchaki tilni o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lmagan natijaga ega, ammo o‘quvchi vazifani bajarayotganda tilni egallash sodir bo‘lishi mumkin. Bu o‘quvchilar ehtiyojlariga mos keladi. Bu ma‘noga nisbatan diqqatni jamlashni o‘z ichiga oladi. Ikki yoki undan ortiq o‘quvchilarni jalb qilgan holda bajarish mumkin. Aloqa strategiyasi va interaktiv ko‘nikmalardan foydalanish mumkin. Bu tildan foydalanish haqida mulohaza yuritish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Kursantlar uchun chet tili mashg‘ulotlari davomida mamlakatshunoslikka oid materiallardan foydalanish kursantlardagi ichki motivatsion ruhni oshiradi, ularning madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlanishiga turtki bo‘lib xizmat qiladi.

¹Мухитдинова Х.С. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш: Пед.фан.док....дисс.-2011.-82 б.

² Jack C.Richards. Differences between task, exercise, activity. The official website of educator Jack C. Richards.

Bugungi kunda har bir pedagog dars jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilishi ularning oldiga qo'yilayotgan eng muhim talablardan biridir. Turli interfaol usullardan foydalanish, kursantlarni dars jarayonida faol ishtirokchiga aylanishlariga olib keladi.

Zamonaviy ta'limda kursantlarning chet til bo'yicha madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish zarurligi haqida fikrlar keng tarqalgan. Bunga hozirgi kunda jahon miqyosida kechayotgan integrallashuv jarayonlari natijasida kelib chiqayotgan nutqiy muloqotga nisbatan ehtiyojni sabab qilib ko'rsatish mumkin, chunki turli soha mutaxassislari ko'p hollarda xorijlik hamkasblari va hamkorlari bilan bo'lgan muloqot jarayonida bir-birlarini yaxshi tushuna olmay noqulay ahvolga tushib qoladi. Shuning uchun ham harbiy ta'lim bitiruvchilarida ham o'rganilayotgan xorijiy tildagi madaniyatlararo muloqot kompetensiyani shakllantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu masala mamlakatimizdagi harbiy ta'lim muassasalarida chet tillarni o'qitishga oid davlat hujjatlarida ham o'z aksini topgan.

Malakali mutaxassis o'z kasbiy faoliyati bilan bog'liq nutqiy muloqot jarayonida chet tildan erkin foydalana olish mutaxassisga qo'yilayotgan standart talablardan biri hisoblanadi.³ Darhaqiqat, bugungi zamonaviy pedagogik jarayon nafaqat filologik oliy ta'lim talabalarini, balki nofilologik oliy ta'lim muassasalari talabalarini bilan bir qatorda oliy harbiy ta'lim kursantlarining ham o'z mutahassisliklari bo'yicha xorijiy til bilimiga ega bo'lishlikni talab qilmoqda.

Chet tili o'qitishda uch muhim omilga e'tibor qaratish lozim. Bularga til (til hodisalari), nutq hamda nutqiy faoliyatni kiritish mumkin. Ular nutqiy muloqotni amalga oshiruvchi muhim vositalardir. Nutqiy malakalarni hosil qilish nazariy jihatdan faoliyat nazariyasi (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev) va aqliy faoliyatni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasiga (P. Y. Galperin)⁴ asoslangan. Ushbu nazariyalar chet til vositalari yordamida nutqiy muloqotni amalga oshirishni ta'minlovchi nutqiy malakalarni shakllantirishga qaratilgan kommunikativ metodning kelib chiqishida ham muhim rol o'ynaydi. Kommunikativ metodning asosiy prinsiplaridan biri o'qitish jarayonini nutqqa yo'naltirilgan holda tashkil qilishdir. Bu esa o'quv jarayonini maksimal darajada nutqiy vaziyatlarga asoslangan holda tashkil qilishga erishish zarurligini taqozo etadi, chunki nutqiy vaziyatlar kursantlarni faollashtiribgina qolmasdan o'quv jarayonidagi nutqiy muloqotni tabiiy nutq jarayoniga yaqinlashtiradi.

Ba'zi bir topshiriqlarni madaniyatlararo muloqotga moslashtirish mumkin, ya'ni bunda o'qituvchidan pedagogik mahorat talab qilinadi. Darslikdagi ayrim vazifalarda qiyoslash imkoniyatlari yaratilganini ko'rish mumkin. Berilgan vazifani yoki mashqni

³ O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida PQ-1875-sonli qarori // Xalq so'zi. 2012 yil, 11 dekabr.

⁴ Гуркина А. Л. Развитие иноязычной коммуникативной компетенции как основная цель обучения иностранному языку // Молодой ученый. – Москва, 2015. – № 12. – С. 726-729.

malakali o'qituvchi vaziyatga moslab, kursantlarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradigan darajada qayta talqin qilishi mumkin. Misol uchun: (2-jadval)

2-jadval

Mavzu nomi	Mavjud topshiriq	Mavjud topshiriqning maqsadi	Darslikda taklif etilgan metod	Qo'shimcha taklif etilayotgan topshiriq	Taklif etilayotgan topshiriqning maqsadi	Taklif etilayotgan metod
Unit 1 Parachute regiment. Alpha. P coy.	2-topshiriqda Britaniya Qurolli kuchlarining parashutchilar bo'linmasi tarixi va uning tuzilishi hamda unda olib boriladigan mashg'ulotlar tartibi haqidagi matn bilan tanishadilar.	- kursantlar til o'rganish orqali ikkinchi bir davlatning tarixi haqida ma'lumotga ega bo'ladi.	-matnni o'qib savollarga javob bering	O'qituvchi keyingi topshiriqning davomi sifatida Describe the training of cadets in your battalion. Talk about one of the subjects (kursantlarning battalyondagi mashg'ulotlarini tasvirlang. Quyidagilardan biri haqida gapiring) ... 1.Adaptin g to life in the military(harbiy hayotga moslashish) 2.Classes and courses(mashg'ulot va kurslar) 3.Military training(harbiy mashg'ulotlar) 4.Physical training(jismoniy mashg'ulotlar)	- kursantlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish; - kursantlarning kelajakda xorijiy davlatlarga malaka oshirishga borganlarida boshqa davlat vakillari bilan harbiy hayotlari haqida muloqot qilganda ularda muloqotga kirishishda qiyinchilik tug'dirmaslik uchun foydalanishimiz mumkin.	- Work in small group - Venn diagrammasi - Project work

Yana bir boshqa misolni keltirib o'tsak. Unit 2, The battalion. Bravo. Battalion HQ mavzusida kursantlar ingliz tilida qanday qilib buyruq berish va talab qilishni hamda murojat shakllarini o'rganishadi. Bu albatta muloqot jarayonida juda muhim hisoblanadi. Chunki ayrim so'z va iboralarni to'g'ri qo'llamaslik boshqa davlat vakili bilan muloqotda tushunmovchiliklarni, muommolarni keltirib chiqarishi mumkin. Misol uchun:

Making request and giving orders:(talab qilish(so'rash) va buyruq berish)⁵

⁵ Campaign. English for the military. Simon Mellor – Clark, Yvonne Baker de Altamirano. Part II, p: 16.

- **request** eg: Could you complete this for me please, sir?(very polite)-ushbu gapda kursant kimga murojaat qilayotganini va qanday murojaat qilishni aniq bilishi kerak. Ushbu gapda **could, please va sir** so‘zlari kata ahamiyatga egaligini bir kursantlarga alohida ta’kidlab o‘tishimiz darkor. **Could** va **please** – judayam muloyimlik bilan iltimos qilish shakli hisoblansa, **sir**- ingliz armiyasida erkak ofitserlarga nisbatan ishlatiladi. Bizning o‘zbek armiyasida esa “**sir**” so‘zining o‘rniga “**comrade**” so‘zi bilan birgalikda uning unvoni ham qo‘shib ishlatiladi. Ushbu jumlada so‘zni to‘g‘ri qo‘llash o‘zga millat madaniyatiga hurmat va e’tiborni anglatadi.

eg: Could you process this transfer application, corporal? (polite) – ushbu misolda esa muloyimlik yo‘li bila murojaat qilinyabdi, chunki bu yerda faqat **could** ni o‘zi **please** so‘zisiz ishlatilyabdi va harbiy xizmatchiga unvoni bilan murojaat qilinyabdi.

eg: Can you make the copies for me? (neutral) – bu netral holatda so‘rash hisoblanadi. Chunki ingliz tilida **can** modal fe’li shunchaki so‘ralganda ishlatiladi va **could** ga qaraganda kuchsizroq ma’noga ega bo‘ladi.

- **agreement** eg: Yes, sir. - **sir**- ingliz armiyasida erkak ofitserlarga nisbatan ishlatiladi. Yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, o‘zbek armiyasida esa **Yes, sir.** jumlasining o‘rnida **Yes, comrade major.** kabi jumla ishlatiladi. Ushbu jumlada kursantlarga so‘zni o‘rnida va to‘g‘ri qo‘llashni, o‘zga millat madaniyatiga hurmat va e’tiborda bo‘lib murojaat qilishni o‘rgatish lozim.

- **Rejection** eg:I’m sorry sir,Captain Marks told me to stay here. Harbiylarda buyruqlar so‘zsiz ijro etiladi, lekin ba’zida boshqa ofitserning buyrug‘ini kutib turgan paytda uni yuqorida keltirilgan misoldagidek rad etish mumkin. Ingliz tilida biror kishining iltimosini yoki buyrug‘ini rad etayotganimizda albatta “**I’m sorry sir/ma’am**” birikmasini ishlatishni unutmaslik kerakligini kursantlarga o‘rgatish lozim.

- **Order** eg:Get out, Harris! Ushbu buyruq ohangidagi gap esa o‘zbek tildagi variant bilan deyarli bir xil ishlatiladi.

- **Acceptance** eg:Yes, Corporal. Ushbu holatda esa Yes, comrade major/leutenant...kabi variantda javob beriladi.

Bundan tashqari ingliz harbiylarida murojaat shakllari ham o‘zbek harbiylarinikiga nisbatan farq qiladi. Quyida ushbu murojaat shakllarini jadval asosida keltirib o‘tamiz. Bu yerda biz kursantlarga ofitser tarkibi va ofitser bo‘lmagan tarkibni bir-biriga qanday murojaat qilishini o‘rgatishimiz hamda bularni yodda saqlashlarini ta’kidlab o‘tishimiz darkor. **(3-jadval)**

Modes of address⁶

rank	Address..	By...
Soldiers,junior NCOs(non-commissioned officer)	Senior NCOs/CSM	Rank
Soldiers,NCOs(non-commissioned officer)	RSM	Sir/ma'am
All enlisted	Officers	Sir/ma'am
Officers, NCOs(non-commissioned officer)	Enlisted personnel	Rank+name,rank
Officers	NCOs and WOs(warrant officers)	Rank+name or rank only
Junior officers	Officers up to captain	First name
	Senior officers	Sir/ma'am
A colour/staff sergeant may be addressed as Colour or Staff.Corporals and lance corporals are addressed as Corporal and lieutenant colonels as Colonel		

AQSH da ham ijtimoiy vaziyatlarda o'ziga xos hususiyatlar bor, misol uchun siz kimnidir uyiga kechki taomga yoki tushlikka taklif etilganda quyidagi urf-odatlarini bilish kerak. Uchrashuvga o'z vaqtida yetib boorish, agar kechiksangiz albatta uzr so'rash, gul yoki shokalad yaxshi sovg'a, lekin davlatingizda mashxur bo'lgan suvinerlardan sovg'a sifatida olish undan ko'ra yaxshiroq. Agar sizga ketishga qandaydir belgi yoki imo-ishora berilsa, ortiq u yerda qolmaslik kerak. Chunki bu munosabatlar o'zga millat vakili bilan bo'ladigan muloqotda uchrashi mumkin bo'lgan muommolarni oldini olishda yordam beradi. Quyida ushbu vaziyatda ishlatiladigan so'z birikmalari va frazeologik birliklar qatnashgan misollarni keltirib o'tamiz.

Eg: -Would you like to join us? Yes, of course.

-Would you like to stay and have something to eat? -Thank you very much. I'd love to, but I'm afraid I'm on duty. Perhaps another time.

-Would you like a second helping? There's plenty more. -Oh, it was really delicious but I think I've had enough, thank you.

-We have brought you a box of chocolates. We have really enjoyed ourselves. – Oh, thank you very much but it wasn't really necessary.

-Well, thanks for a great evening. We have really enjoyed ourselves. – Yes, it's been great. We'll have to do it again some time.

⁶ Campaign. English for the military. Simon Mellor – Clark, Yvonne Baker de Altamirano. Part II, p: 17.

-I'm sorry, I'm late. I've only just finished work. – Oh, that's all right. We haven't started yet.

Har bir kursant ushbu birikmalardan o'z o'rnida va vaqtida fodalanishni bilishlari kerak. Shundagina ular madaniyatlararo muloqot jarayonida muommolarga duch kelmasliklari mumkin. -Would you like to stay and have something to eat? - Thank you very much. I'd love to, but I'm afraid I'm on duty. Perhaps another time. Kursantlar o'zaro muloqot jarayonida qilingab taklifga nisbatan qisqagina No, thanks/No, I can't. ko'rinishida javob berishi mumkin emas. Chunki bu kabi javob berish inglizlarda taklifga nisbatan qo'pol javob qaytarish hisoblanadi. Oldin muloyimlik bilan raxmat aytib, keyin uzr so'ragan holda rad etish sababini tushuntirish lozim.

Ushbu birikmalarni kursantlarga o'qitishda biz ko'proq CLT yondashuviga asoslangan metodlardan foydalanishni taklif etamiz, chunki ushbu yondashuv kursantlarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uchun yetarlicha yordam beradi.

Kursantlarga bir mamlakat bilan boshqasi o'rtasidagi urf-odat va an'analari o'rtasida turli hil farqlar borligi, hamda mahalliy urf-odatlar, shaxsiy munosabatlar, yoki madaniy bilimlarning yetishmasligi ayniqsa ijtimoiy vaziyatlarda doimo qiyinchiliklar tug'dirishini darslar davomida tushuntirib borish lozim.

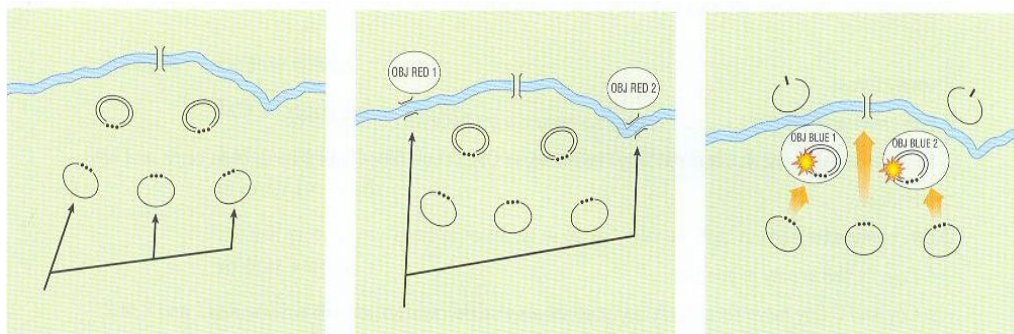
Harbiy ta'lim muassasalarida chet til o'qitishdan ko'zlangan amaliy maqsadda kursantlarning bo'lg'usi kasblariga oid mutaxassislik mavzularida muloqot qila olish, axborot almashish malakasini shakllantirish emas, balki o'zga til egasining turmush tarzi, madaniyatidan ham xabardor "shaxs" tayyorlash talab etilmoqda. Til o'rganuvchilarni o'quv jarayonida faollashtirish va ularda chet tildagi nutqiy muloqotga nisbatan motivatsiya hosil qilishda zamonaviy metodika didaktik o'yinlar, muammoli o'qitish texnologiyalaridan foydalanishni tavsiya qiladi.

Didaktik o'yinlar kursantlarga chet tildagi nutq jarayonida kelib chiqadigan psixologik to'siqlarni olib tashlashga yordam bersa, muammoli o'qitish esa o'z o'rnida kursantlarda kreativlikni shakllantiradi. Ular turli muammoli vaziyatlarda muammoni hal qilish yuzasidan o'z fikrlarini erkin bayon qiladi, chunki ularning fikrlari tanqid qilinmaydi. Bu esa kursantlarni nutqiy faollashuvga undaydi. Rolli o'yinlardan "intervyu" o'yinini misol qilib keltirish mumkin. Bu o'yinga ko'ra, kursantlardan biri matbuot brifingini beruvchi harbiy shaxs sifatida ikkinchi bir kursant yoki guruh mutaxassisidan ma'lum bir mavzu yuzasidan yo'riqnomani eshitadi yoki qabul qilib oladi. Bu albatta ularda muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga katta yordam beradi. Agar brifing materiali aynan xorijiy til vakili tomonida foydalanilgan ma'lumotdan olingan bo'lsa, bu maqsadga muvofiq bo'lardi, ya'ni bu madaniyatlararo muloqotda duch kelishimiz mumkin bo'lgan ayrim to'siqlarni yengib o'tishga yordam beradi.

Bular asosan rasmiy ma'lumot hisoblangani uchun, quyidagilarni hisobga olish kerak bo'ladi: axborot berish; tasvirlash; xabar berish; axborot olish; biror narsa, voqea-hodisani tushuntirib berish yoki sharhlab berish; minnatdorchilik bildirish va hokazo. Ular ma'lumot berishdagi boshlang'ich, tayanch nuqta hisoblanadi va brifingdan ko'zlangan maqsad hamda vazifaga ko'ra tanlanadi. Shuningdek, brifing berayotgan shaxs, avvalo, brifing mazmunini belgilab, kerakli grammatik strukturalar va leksik birliklarni tanlab olishi hamda brifing turlariga ko'ra uni yozish bilan bog'liq qoidalarni bilishi kerak. Brifing berish qoidalari deganda uning tartibi, murojaat shakli, brifingga kirish, asosiy va yakuniy qismlarida qo'llaniladigan iboralari kabilar tushuniladi. Bularni o'rgatishda o'qituvchi tayyor materiallardan foydalanishi mumkin.

PBL(Problem based learning-muommoga asoslangan o'rganish) foydalanilganda kursantlar o'qituvchi tomonidan berilgan muammoni hal qilish yuzasidan og'zaki tarzda o'z fikrlarini bildirishadi va uni isbotlab berishga harakat qilishadi. Bu individual yoki guruh-guruh bo'lib ishlash orqali amalga oshiriladi. So'ngra har bir guruh liderlari o'zlari taklif qilgan muammoning yechimini prezentatsiya(taqdimot) qilib berishadi va ular birgalikda muammoning eng optimal variantini topishadi. Misol uchun quyidagi uch xil rasmdagi belgilarni tasvirlash va muommoni hal etish uchun avvalo guruhni 3 ta kichik guruhlarga bo'lib olamiz va har bir guruhga aynan mana shu uch xil rasmni tasvirlash va muommoni hal etish vazifasi qo'yiladi.

1-rasm

Tayyorlanish uchun yetarlicha vaqt beriladi hamda ular guruh taqdimotini tayyorlaydi. Har bir guruh taqdimotidan so'ng muhokama qilinadi. Bu bilan esa guruhlar o'zaro muloqotga kirishadi. Agar fikrlar har xil bo'lsa, ular o'z fikrlarini isbotlashga harakat qiladi.

Yoki biror yaralangan xarbiyga birinchi yordam ko'rsatish muommosini ham qo'yish mumkin. Bunda tanlangan material audio yoki video shaklda til sohiblari tomonidan yozilgan bo'lsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Albatta joy-makon, vaqt, sharoit, ob-havo, jihozlar va imkoniyat tushuntiriladi va ular shu imkoniyatlardan chiqib ketmagan holda qanday yordam berishni muhokama qilishlari mumkin hamda eng optimal deb topilgan javob qabul qilinadi. Bu ham albatta kursantlarga real

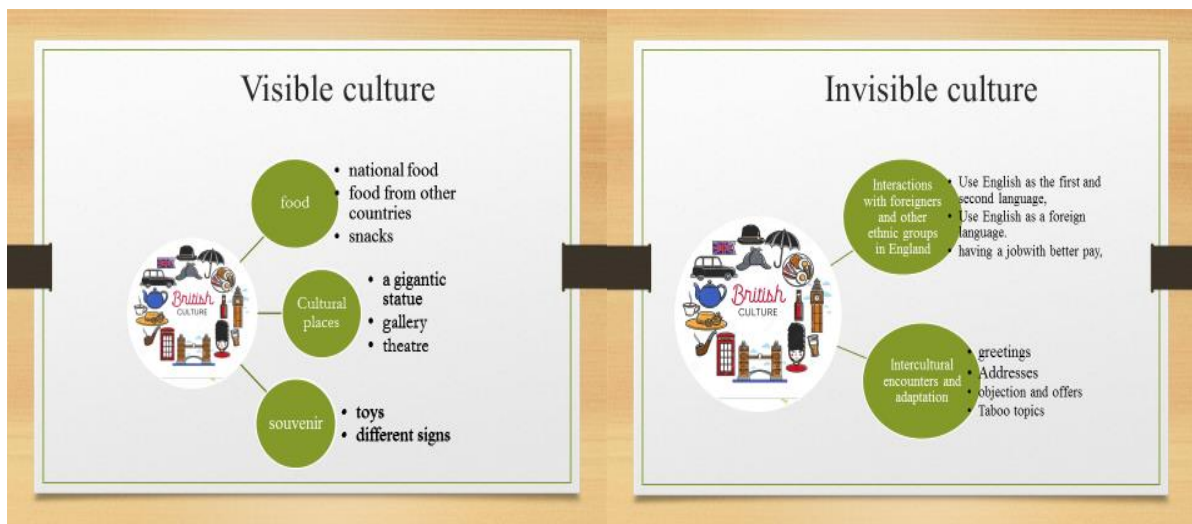
ma'lumotdan kelib chiqqan holda vaziyatdan chiqishda qanday so'z va iboralardan foydalanishni hamda muloqotni o'stirishga yordam beradi.

J.C.Richards va T.S.Rojerslarning fikricha "haqiqiy muloqotni til o'rganishning maqsadiga aylantirish, o'rganuvchilarga aniqlik va ravonlikni rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratish, o'rganuvchidagi xatolar undagi kommunikativ kompetensiyani rivojlanayotganini ko'rsatadi, turli ko'nikmalarni ya'ni gapirish, o'qish, tinglash va yozish kabilarni birgalikda qo'llash kerak chunki ular haqiqiy hayotda doim birgalikda keladi"⁷ deb ta'kidlab o'tadi. Biz ham ushbu fikrni yoqlagan holda kursantlarda 4 til ko'nikmalarini birgalikda qo'llashga va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmog'imiz kerak hamda kursantlarda kommunikativlikni rivojlantirish uchun CLT(Communicative language teaching) yondashuvi asosidagi metodlarni va interaktiv metodlarini dars jarayoniga yanada ko'proq tadbiiq etishimiz kerak.

CLT yondashuvidan foydalanayotgan o'qituvchilari sinf mashg'ulotlarini maqsadli tilda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish uchun o'zlari ishongan narsalarga qarab tanlashlari mumkin. Ular faoliyat darajasiga qarab farq qiladi hamda hamkorlik, ravonlik va qulaylikni targ'ib qiladi. Quyidagilar CLT yondashuvining asosiy metodlari hisoblanadi: role play, interviews, group work, information gap, opinion sharing, scavenger hunt, jigsaw, task completion activities, information gathering, information transfer va boshqalar.

Quyida biz ham kursantlarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini Scavenger hunt metodi yordamida rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Va biz ushbu metodni takomillashtirgan holda "Scavenger culture hunt" deb nomlaymiz hamda undan aynan sinf xonasida qanday foydalanish ko'proq unumli bo'lishini muhokama qilib o'tamiz. Ushbu metoddan foydalanish **to'rt bosqichda** bajariladi. Avvalo kursantlarni ikki guruhga bo'lib olamiz va guruhlarga ikki xil vazifa berilib har ikki guruhning bajaradigan vazifalari alohida tushuntiriladi, umumiy guruhga Angliy madaniyati ifodalovchi qisqa metrajli film ko'rsatiladi. Birinchi guruh filmdan "Visible culture"ni ifodalovchi narsa yoki voqea xodilarni topadi, ikkinchi guruh esa "Invisible culture"ni ifodalovchi narsa yoki voqea xodilarni topishi kerak bo'ladi. Bu yerda muommo avvalo kursantlar "Visible culture" va "Invisible culture"ga nimalr kirishini bilishi kerak. Shuning uchun **Birinchi bosqichda** o'qituvchi filmni qo'yishdan oldin kursantlar bilan "brainstorming" metodidan foydalangan holda doskada "Kluster" metodi yordamida ushbu muommoni hal qiladi. Misol uchun:

⁷ Richards, J.C. and T.S. Rodgers (2014). Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press

2-rasm

Kursantlar “Visible va “Invisible culture” haqida umumiy tushunchaga ega bo‘lishgandan so‘ng, **ikkinchi bosqichda** o‘qituvchi ularga Angliya madaniyati haqidagi qisqa video rolikni namoyish etadi. Kursantlar video rolikni ko‘rib bo‘lgandan keyin o‘zlariga tegishli vazifani bajaradilar, ya’ni birinchi guruh “Visible culture”ga kiruvchi ma’lumotlarni oladi, ikkinchi guruh esa “Invisible culture”ga kiruvchi ma’lumotlarni yozib oladi. **Uchinchi bosqichda** ular to‘plagan ma’lumotlari asosida “Culture differences & culture similarities” mashg‘ulotini bajarishadi. Ushbu holatda ular o‘z mamlakati madaniyati bilan olgan ma’lumotlarini qiyoslab, kichik “group project work” ni tayyorlashadi. **To‘rtinchi bosqichda** ushbu “project work”ni sinfga taqdim etadi. Ikkala guruhning taqdimotidan so‘ng guruhda o‘rganilgan ma’lumotlar bo‘yicha umumiy muhokama bo‘lib o‘tadi.

Ushbu metod kursantlarga Angliya madaniyatini aks ettiruvchi tarihi, urf-odat va an’analar, madaniy joylar, milliy taomlari kabi qiziqarli va aniq faktlarni oson va qulay usulda o‘rganish bilan birga madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantiradilar. Ushbu metod yordamida kursantlar mahalliy til vakillari muloqot vaziyatini to‘g‘ri baholashni, suhbat jarayonida suhbatdoshining fikrini to‘g‘ri anglashni, madaniyatlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni til o‘rganish bilan hamohang tarzda o‘zlashtirishini yana bir bor sinovdan o‘tkazdik. Shu bilan bir qatorda kursantlar o‘zaro suhbat va muhokama jarayonida o‘zlariga bo‘lgan ishonch, jamoada ishlash, hamkorlikda ishlash hamda qobiliyatni baholay olishni o‘rganishgan bo‘lsa, taqdimot jarayonida tildan foydalanishni va jamoa oldida axborot bera olish qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazishadi. Eng asosiysi bu metoddan foydalanish kursantlarga rohatlanib ishlashga yo‘l ochib beradi. Biz tadqiqotimiz jarayonida ushbu metoddan sinf xonasida ham foydalanib yaxshi natija olish mumkinligiga ishonchimiz komil bo‘ldi.

Yuqorida ta’kidlab o’tilganidek, Scavenger hunt metodi kursantlarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda va ikki madaniyat haqidagi ma’lumotlarni til o’rganish orqali o’zlashtirish hamda muloqot jarayonida yuz berishi mumkin bo’lgan muammo va qiyinchiliklarni oldini olishda yordam beradi.

Campaign 1 darsligi Unit 3 Alpha- “Great military leader” mavzusida Angliya, Amerika, Germaniya, Rossiyaning buyuk harbiy sarkardalari haqida yoritilgan va shunga oid mashqlar tizmi ishlab chiqilgan.

Task 1. Work in pairs. Complete the information. Use these words.

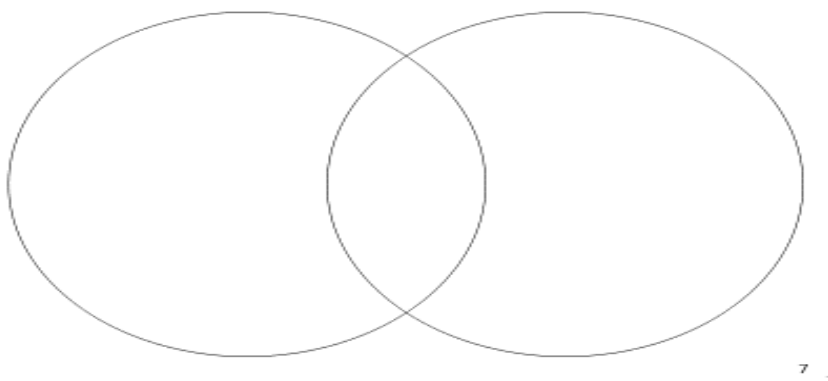
Nationality: German, American, Chinese		
Date: 1805, 1885, 1729		
		
Alexander Vailevich Suvorov	George Washington	Horatio Nelson
(1)..... – 1800 Russian Field Marshal	1732 – 1799 (2)..... General	1758 – (3)..... British Admiral
		
Mao Zedong	George S. Patton	Erwin Rommel
1893 – 1976 (4)..... Revolutionary	(5)..... – 1945 American General	1891 – 1944 (6)..... Field Marshal

3-rasm

Ushbu topshiriqni kursantlar mustaqil, yakka tartibda bajaradilar. Keyin esa juftlikda bir-birlarining javoblari solishtirib muhokama qiladilar. Shundan so‘ng o‘qituvchi tomonidan ushbu shaxslar haqidagi audio ma’lumot eshittiriladi va birgalikda javoblar tekshiriladi. Keyingi bosqichda o‘qituvchi kursantlarga Venn diagrammasi haqida ma’lumot berib, sinfni 2 guruhga ajratadi va 1-guruhga mustaqil ish vazifasi sifatida Amir Temur, 2-guruhga esa Horatio Nelson haqida ma’lumot to‘plash va taqdimot tayyorlab kelish berilgan bo‘ladi. Guruhlar bir-birlarining

ma'lumotlarini tinglashadi va doskadagi Venn diagrammasini birgalikda to'ldirishadi, "Great military leaders: Amir Temur and Horatio Nelson" haqida farqli va o'xshash tomonlarini topib yozishadi hamda birgalikda muhokama qilishadi. Topshiriq so'ngida umumiy xulosa qilishadi. Ma'lumotni bu usulda o'rganish kursantlarni til o'rganish bilan bir qatorda nafaqat tili o'rganilayotgan mamlakatning tarixini o'z tariximizni ham birgalikda hamohang qilib o'rganib, madaniyatga oid bilimlarini ham mustahkamlab boradi.

VENN DIAGRAMMASI

4-rasm

Ma'lumki, biz kursantlar bilan biror matn ustida ishlash uchun avvalo matnning notanish so'zlarini o'rganib chiqamiz, keyin unga oid topshiriqlar bajaramiz undan so'ng esa mustahkamlash uchun mashqlar bajaramiz.

Matn oldi mashqlarda biz "Brainstorming-aqliy hujum", "KWL-BBB" kabi grafik organayzerlardan foydalansak ya'ni, matn sarlavhasi asosida matnda aytib o'tilgan muammolar bo'yicha kursantlarning fundamental bor bilimlarini aniqlash, savollarga javoblar kabi mashqlardan foydalaniladi va shu asosda mavzuni kursantlar uchun qiziqarliroq qilib tashkil etiladi. Matn usti bosqichiga jadvalni to'ldirish, matn rejasini tuzish yoki matn haqida bilishni hohlagan savollarni tuzish, tushirib qoldirilgan so'zlarni qo'yish, to'g'ri/noto'g'ri mulohazalarni aniqlash, rasmlarni matndagi gaplar bilan birga muvofiqlashtirish, matnni paragraflarga bo'lish va paragraflarga sarlavha qo'yish kabi topshiriqlar bajariladi. Matn osti bosqichida xulosaviy fikrlar berish, ya'ni matnda ko'tarilgan har bir masalaga o'z munosabatini bildirish, matn tuzilishidan kelib chiqib, boshqa janrda o'z matnini tuzish va h.k. kiradi.

Taqdimot yordamida kursantlarga tarixiy buyuk sarkardalar Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur, Jaloliddin Manguberdi, Sobir Rahimov, Spartak, buyuk Aleksandr, Suvorov, Kutuzov, Yuliy Sezar, Napoleon, Horatio Nelson, Jeorg Smis Patton, Vinston Cherrhillarning rasmlari namoyish qilib, kursantlarni kichik guruhlarga bo'lib rasmlarga oid matnlar tarqatiladi va har bir guruh "Venn" diagrammasi yordamida uchtadan harbiy sarkardaning o'xshash va farqli tomonlarini

topib jadvalni to'ldirib yozadilar, keyin har bir guruh o'zlarining ishlarini boshqa guruhlar oldida taqdim etadilar. Taqdimot jarayonida bu sarkardalarning yashash sharoiti, turmush tarzi, ijtimoiy-madaniy faoliyati, harbiy faoliyati va qaysi davlatlar bilan ijtimoiy-madaniy, siyosiy aloqalar olib borgan haqida ham ma'lumot beriladi. Kursantlarga yuqorida qayd etilgan buyuk sarkardalar yashagan davrda xalqlarning ijtimoiy-madaniy hayotini yoritib berish vazifasi beriladi. Ular bu jarayonda o'tmish va hozirgi vaqtdagi tafovutlarni ko'rsatib beradi. Bunda kursantlar boshqa tarixiy manbalarga murojaat qilishi ko'zda tutiladi. Vazifani bajarish jarayonida kursantlar **“Kichik guruhlarda ishlash”** metodini qo'llab o'zaro ma'lumot almashadilar.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, mashg'ulot davomida an'anaviy metodlarni qo'llash, ta'lim oluvchilarning ma'lumotni eslab qolish darajasining eng yuqori ko'rsatkichi 30% ni tashkil qilsa, noan'anaviy metodalar qo'llanilganda esa bundanda yaxshiroq natijaga erishishi mumkin.

Tadqiqot ishi jarayonida Jamoat xavfsizlik universiteti 2 va 3-4 –kurs kursantlari uchun «Course-book English for the 2nd year cadets» and «Course-book English for the 3rd and 4th year cadets» ingliz tili darsliklari va oliy harbiy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan o'zbekcha-ruscha-inglizcha harbiy so'zlashgich yaratildi hamda amaliyotga tadbiiq etildi. Darslikdagi mashqlar osondan-qiyinga qarab yo'naltirilgan va topshiriqlar mavzuga kirish, yangi so'zlar(leksika),matnlar va uni mustahkamlash uchun mashqlar, grammatika hamda yozuv va nutqni rivojlantiruvchi mashqlar ketma ketlikda joylashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, kursantlarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda mashq va topshiriqlar tizimini ko'proq ko'rgazmalilikka asoslanib, o'zaro hamkorlikda bajariladigan shakllarda tashkil etish ularni faollikka chaqiradi hamda kutilgan natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мухитдинова Х.С. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш: Пед.фан.док....дисс.-2011.-82 б.
2. Jack C.Richards. Differences between task, exercise, activity. The official website of educator Jack C. Richards.
3. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida PQ-1875-sonli qarori// Xalq so'zi. 2012 yil, 11 dekabr.
4. Гуркина А. Л. Развитие иноязычной коммуникативной компетенции как основная цель обучения иностранному языку // Молодой ученый. – Москва, 2015. – № 12. – С. 726-729.
5. Campaign. English for the military. Simon Mellor – Clark, Yvonne Baker de Altamirano. Part II, p: 16.
6. Campaign. English for the military. Simon Mellor – Clark, Yvonne Baker de Altamirano. Part II, p: 17.
7. Richards,J.C. and T.S.Rodgers(2014). Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press

**SHISHA FASAD BILAN QOPLANGAN KO'P QAVATLI BINOLARNING
ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

Bekjon Urunov, Muhridin Ibodullayev

Toshkent kimyo-texnologiyalari instituti, Shahrisabz filiali

+998935084200 ; +998958990305

Annotatsiya. XXI asrning zamonaviy ko'rinishida yuqori texnologiyali qurilishni ko'p qavatli binolarsiz tasavvur qilish qiyin. Shishali osmono'par binolarning qurilishi faol rivojlanmoqda va butun dunyoda "aqlli" hududlar shakllanmoqda. Muallif yuqori qavatli shisha binolarni qurish tendentsiyasini keltirdi, chunki o'tgan asrda ham, bugungi kunda ham bunday inshootlarning qurilishi shaharga estetik obraz beradi, shuningdek, mamlakatning kuchi, moliyaviy barqarorligi, yuqori texnologik va innovatsion xususiyatlarini aks ettiradi. Muallif tomonidan ushbu maqolada keltirilgan butun "aqlli" hududlarni loyihalash va yaratishning asosiy maqsadi tashqi tomondan nol energiya sarfi bilan energiya samaradorligini oshirishni ta'minlashdir. Ammo, aniq afzalliklarga qaramasdan, birinchi qarashda, shisha oyna bilan qoplangan barcha ko'p qavatli binolar bir xil muammolarga ega. Muallif ushbu ilmiy maqolada qurilishni rejalashtirish bosqichida dizayn yechimlarini qayta ko'rib chiqish va noan'anaviy innovatsion yechimlarni qabul qilish va yangi "yashil" sifat standartlarini qo'llash orqali bartaraf etilishi mumkin bo'lgan ushbu muammolarni keltirib chiqardi. Muallif ushbu ilmiy maqolada qurilishni rejalashtirish bosqichida dizayn yechimlarini qayta ko'rib chiqish va noan'anaviy innovatsion yechimlarni qabul qilish va yangi "yashil" sifat standartlarini qo'llash orqali bartaraf yetilishi mumkin bo'lgan ushbu muammolarni keltirib chiqardi. Muallif ushbu maqolada shisha oynalar yordamida "aqlli" binolarni qurishni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalarini aniqladi va ushbu maqolada muallif ushbu ilmiy maqolada ko'tarilgan asosiy muammoni hal qilish yo'llarini taklif etdi. Shuningdek, maqolada eng maqbul natijaga erishish uchun yashil sifat standartlaridan foydalanish metodologiyasi ko'rib chiqildi. Ushbu maqolada muallif LEED va BREEM kabi yashil sifat standartlaridan foydalanishdan iqtisodiy foyda olishning aniq tegishli misollarini ko'rib chiqdi va ular bo'yicha xulosalar qildi.

Kalit so'zlar: energiya samaradorligi; energiya samaradorligini oshirish; issiqlik iste'moli; "aqlli" binolar; shisha qurilish; "yashil" sifat standartlari

KIRISH

Yuqori texnologiyali innovatsion qurilishning zamonaviy sharoitida, ularning turistik arxitektura yechimlari bilan bir qatorda, dunyodagi eng yirik shaharlarni ko'p qavatli binolar va shisha jabhasiz inshootlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi Biroq, Yaqin Sharq mamlakatlari tomonidan faol ravishda qabul qilingan va butunlay boshqa

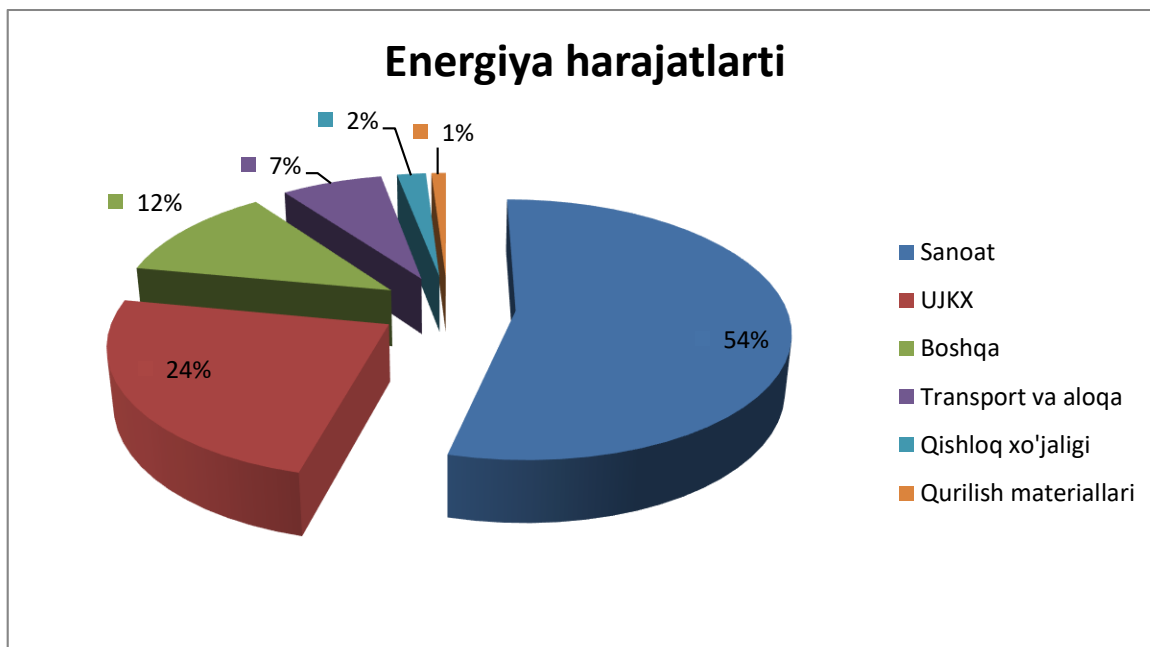
darajaga ko'tarilgan ushbu tendentsiya globallashuviga qaramay (yaxshi misol - 2010 yilda qurilgan juda baland Burj Xalifa osmono'par binosi), olimlar hali ham bunday turdagi qurilishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida kelishmaganlar [2]. Dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lish va bunday shaxslarning ilmiy ishlarini tahlil qilish: A.S. Boldirev, O.G. Isonopistseva, N.V. Shilkin va boshqalarning ushbu maqolada ko'tarilgan asosiy muammo bilan bog'liq yuqorida qayd etilgan olimlarning qarashlari ochib berilgan. Ya'ni, bu qish mavsumida issiqlik yo'qotilishi va yoz mavsumida bunday bino va inshootlarning ichki qismining haddan tashqari qizib ketishi muammosi kar izolyatsiyalangan turar-joy binolari bilan solishtirganda, ularda odamlar o'z vaqtida xavfsizlik hissini his qilishadi. Buning sababi, qoida tariqasida, shisha ko'p qavatli binolar panoramali oynalar va deraza tokchalarining yo'qligi nuqtai nazaridan odamlarga psixologik qulaylik keltirmaydi [2].

XXI asrda zamonaviy osmono'par binolar sarmoyalarni jalb qilish, malakali ishchi kuchi oqimining o'sishini oshirish, shuningdek, kapitallashuv o'sishini ta'minlash bo'yicha raqobatda ishtirok etayotgan har qanday shaharning yuzi va qiyofasi hisoblanadi. Ular "aql-idrok" bilan ta'minlangan va turli xil tashqi sharoitlarga moslasha oladi, shuningdek qayta tiklanadigan tabiiy resurslarni, masalan, quyosh energiyasi, shamol energiyasi va boshqalarni ishlab chiqaradi. Ammo, shisha jabhalarga bo'lgan bunday yuqori qiziqishga qaramay, shishaga bo'lgan talabning rivojlanish tendentsiyasini tushunish kerak. 1920 yilgacha shisha iste'mol qilinadigan material sifatida ishlatilgan va XIX - XX asr me'morlari tomonidan dizayn echimlarining yangi vektori sifatida hisoblanmagan.

1920 yildan keyin amerikalik muhandislar shishadan arxitektura va rejalashtirish elementi sifatida foydalanishni boshladilar, bu esa muhandis Mies van der Roheni 1951 yilda "shisha osmono'par bino" yaratishga olib keldi. Biroq, XXI asr osmono'par binolarining yuqori ishlab chiqarish qobiliyatiga qaramay, o'tgan asrning binolari bugungi kunda bir qator muammolarga duch kelmoqda:

- osmono'par binolar yaqinidagi shahar infratuzilmasini yangilashning mumkin emasligi;
- tekislanmagan jabha tufayli shamolning yuqori darajasi;
- shisha mahkamlagichlarning shikastlanishi va iqlim deformatsiyasi tufayli zang paydo bo'lishi tufayli jabhani tiklash / almashtirish [2].

Ko'rib chiqilayotgan muammo doirasida iqtisodiyotning qaysi tarmoqlari ko'proq energiya talab qilishini tushunish muhimdir. Quyida T.S. Meshcheryakovaning ma'lumotlariga asoslanib, O'zbekiston Respublikasining hozirgi sharoitida energiya xarajatlarini taqsimlash diagrammasi keltirilgan. [3]:

1- rasm. Hududlar bo'yicha energiya xarajatlarining ulushi

Yuqoridagi diagrammaga asoslanib, energiya iste'moli bo'yicha eng qimmat tarmoqlar: uy-joy kommunal xo'jaligi va sanoat.

Energiya xarajatlarini kamaytirish uchun O'zbekiston Respublikasi hukumati 2010 yil 27 dekabrda sanoat sektorining asosiy fondlarini modernizatsiya qilish to'g'risida qaror qabul qildi: "2020 yilgacha bo'lgan davrda energiya tejash va energiya samaradorligini oshirish". Ushbu buyruqning matni O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plamida, 2011 yil 24-01-sonli N 4-moddada nashr etilgan. Sanoat korxonalarining asosiy fondlarini modernizatsiya qilish eng muhim yo'nalishlardan biridir, chunki shisha jabhali ko'p qavatli binolarni qurishda foydalaniladigan mahsulotlar sifatini oshirish zarur.

Ko'rib chiqilayotgan mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar va olimlarning ishlarini o'rganib chiqib, boshida qo'yilgan muammoni hal qilishning bir necha yo'llari ochib berilgan. Shisha bilan qoplangan ko'p qavatli binolarning ichki qismini haddan tashqari qizib ketish muammosini hal qilishning bir necha usullari mavjud.

Usullarning ikki turi aniqlanadi: an'anaviy va innovatsion.

An'anaviy usullarga quyidagilar kiradi:

- qishda ham, yozda ham issiqlik izolatsiyasini oshirish uchun yorug'lik yutuvchi komponentlardan foydalangan holda jabhaning ikki oynali oynasidan foydalanish [4];
- konditsioner va ventilyatsiya tizimlaridan foydalanish;
- innovatsion issiqlik nasoslaridan foydalanish (suvdan suvga, havodan suvga) va boshqalar.

Innovatsion usullarga quyidagilar kiradi:

- quyosh energiyasi va shamol energiyasidan foydalanish;

- shisha ustidagi mexanik va elektr pardalar (aqlli yoki raqamli jabhada);
- innovatsion qurilish va yuqori sifat standartlarining konstruktiv yechimlarini qo'llash va boshqalar.

Tahlil qilgandan so'ng, bugungi kunda shisha jabha bilan qoplangan ko'p qavatli binolarning energiya samaradorligini optimallashtirishning eng dolzarb usullari va iqtisodiy jihatdan mumkin bo'lgan usullar quyidagilardir: yorug'lik yutuvchi oynalar bilan fasad oynalari texnologiyasidan foydalanish va fasadning "raqamli" texnologiyasidan foydalanish. [5].

Yangi materiallar va konstruksiyalarni qo'llash bo'yicha muhandislik yechimlari bilan bir qatorda, murakkab tashkiliy, texnik va iqtisodiy tadbirlar ham mavjud. O'tgan asrdagi muhandislarning tajribasiga murojaat qilib, Amerikada shunga o'xshash binolarni qurishda ular yorug'likni yutuvchi fasad oynalaridan foydalanganlar. Tajriba shuni ko'rsatadiki, 1951 yilda qo'llanilgan ushbu texnologiyadan foydalangan holda qurilgan binolar faqat bugungi kunda harorat o'zgarishi natijasida korroziya va deformatsiyalar tufayli mahkamlash materiallarini tiklash yoki almashtirishni talab qiladi. Bugungi kunda yuqori sifat standartlariga ega bo'lish, masalan, LEED yoki BREEAM va ularni qo'llash orqali siz ikki barobar yoki undan ham ko'proq narsani olishingiz mumkin shisha jabha bilan qoplangan zamonaviy ko'p qavatli binolardan foydali foydalanish va ulardan foydalanish.

Energiya sarfini kamaytirish bo'yicha belgilangan maqsadga erishish uchun LEED sifat standartlari bo'limlaridan foydalanish mumkin:

LEED bo'limlari	BREEAM bo'limlari
<ul style="list-style-type: none"> • Integratsiya jarayoni (dizaynning murakkabligi); • Joylashuv va transport; • Qurilish maydoni (qurilish uchun joy); • Suv iste'moli samaradorligi; • Energiya sarfi va parametrlari; • Materiallar va resurslarni iste'mol qilish; • Ichki muhit sifati; • Dizayn innovatsiyasi; 	<ul style="list-style-type: none"> • Jarayonni boshqarish; • Yerdan foydalanish • Salomatlik va qulaylik; • Energiya; • Transport; • Suv; • Materiallar; • Qayta ishlash; • Yerdan foydalanish; • Ifloslanish;

2-rasm. LEED va BREEAM bo'limlari orasidagi farqlar.

Ko'p qavatli shisha osmono'par binolarni sertifikatlash akkreditatsiyasiga mo'tadil investitsiyalar sinfi, mulk turi va joylashgan joyiga qarab ushbu mulklarning kapitallashuv darajasiga 20% ta'sir qilishi mumkin.

LEED sifat standartlaridan samarali foydalanishning bir qator misollarini ko'rib chiqing:

HPBS ma'lumotlariga tayanib, Toshkentdagi Korzinka savdo markazi loyihasi investor tomonidan Morgan Stanley fondiga 1,1 milliard AQSh dollariga amalga oshirildi. Bunday sertifikatlashdan foydalanish samaradorligining yaqqol misoli dastlabki narxga nisbatan kapitallashuvning yuqori darajasidir.

- Loyiha byudjeti: 500 million dollar.
- Sotish narxi: 1,1 milliard dollar.

Kapitallashuv darajasi 220% edi.

Bugungi kunda shaharning "yuzi" bo'lgan ko'p qavatli oynali binolar loyihalariga bunday investitsiyalarni amalga oshirish bilan kapitallashuv darajasi Toshkentdagi "Korzinka" savdo markaziga nisbatan ikki baravar oshishi mumkin. Masalan, Moskva shahridagi JTI kompaniyasining shtab-kvartirasini ko'rib chiqaylik, u akkreditatsiyadan o'tib, LEED sertifikati bo'yicha 62 ball to'plagan va nafaqat ichkarida qulay yashashni ta'minlagan, balki kapitallashuv darajasining oshishiga olib keldi va ikkalasini ham jalb qildi. investorlar va yuqori malakali mutaxassislar, shuningdek, operatsion xarajatlarni qisqartirish, energiya xarajatlarini 25-30% ga tejash.

Quyida yashil LEED³ standartlaridan foydalanishning iqtisodiy samarasini aniqlaydigan ICS guruhi tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga asoslangan ma'lumotlar keltirilgan.

1-jadval

"Yashil" bino printsipli bo'yicha qurilgan bino berishi mumkin bo'lgan foyda

Turlari	1 kv.m uchun (so'm)
Energiyani tejash	3945.5
Emissiyani tejash	838.5
Suvni tejash	351
Foydalanish va texnik xizmat ko'rsatishda tejash	5947.5
Mehnat unumdorligini oshirish, mehnat va uy salomatligini yaxshilash	25805-38675
Qurilish xarajatlarining o'rtacha ko'tarilishi	-2099.5...-3497
Jami	34788-46260.5

Jadvalda "yashil" qurilish tamoyili bo'yicha qurilgan bino berishi mumkin bo'lgan foyda ko'rsatilgan. Aqlli uyni hisoblash va loyihalash mezonlaridan biri Germaniyaning PassivHausInstitut - PHI tomonidan shakllantirildi. Ushbu mezon foyda keltirishi mumkin va yil davomida issiqlik energiyasini iste'mol qilishni ko'rsatadi, uning qiymati 10 kVt dan oshmasligi kerak. Toshkentda SNiP 23-02-2003 "Binolarning issiqlik muhofazasi" talablariga muvofiq, yiliga issiqlik energiyasining o'ziga xos iste'moli taxminan 100 kVt ni tashkil qiladi. [6].

Shunday qilib, maqolaning ushbu mavzusi bo'yicha ilmiy manbalarni tahlil qilgandan va boshida qo'yilgan muammoni hal qilish yo'llarini taklif qilgandan so'ng, biz eng samarali va tejamkor bu qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan foydalanish va ishlab chiqarishdir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. optimal energiya sarfini va atmosferaga chiqindilarni kamaytirishni ta'minlaydigan yuqori LEED sifat standartlari.

Ko'p qavatli shisha binolarni qurish keng tarqalgan va butun avtonom hududlar barpo etilayotganiga qaramay, energiya samaradorligini optimallashtirish va energiya sarfini kamaytirish bilan bog'liq muayyan muammolar mavjud. Ushbu muammoni hal qilish uchun LEED va BREEAM⁴ kabi yashil qurilish standartlari mavjud. Xorijiy hamkorlar yashil binolarni akkreditatsiya qilish bo'yicha investitsiyalarning natijasi va ta'sirini allaqachon ko'rsatishgan, ammo Rossiya kompaniyalari juda yuqori narx tufayli talab past. Bu O'zbekistonda ushbu turdagi sifat standartlari rivojlanmaganligining sababini tushuntiradi.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash orqali yuqori sifatlardan foydalanishni rag'batlantirish, shuningdek, sertifikatlashtirishga investitsiyalar va rejalashtirilgan samarani olish o'rtasidagi oqilona muvozanatni aniqlash kerak. LEED akkreditatsiya dasturida maksimal ball olish har doim ham kerakli effektini keltirmaydi. Biroq, ba'zida bu teskari ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yuqori darajadagi qo'shimcha investitsiyalar o'rtacha vaqt ichida tiklanmaydigan ta'sirga olib keladi. Biroq, jadal rivojlanayotgan texnologiyalar va ishlab chiqarilgan materiallarning sifat standartlarini oshirish shisha jabhalarni yaxshilash va ularning ko'lamini kengaytirish imkonini beradi.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иконописцева О.Г. Эко-дизайн энергоэффективной архитектуры. Анализ основных направлений и тенденций высотного строительства // Гуманитарные науки. – 2018. – №20. – С. 41–50.
2. Болдырев А.С. "Стеклянная архитектура": За и против // Молодой исследователь Дона. – 2017. – №5. – С. 25–29.
3. Т.С. Мещерякова Анализ энергозатрат промышленных предприятий в современных условиях // Энергосбережение. – 2015. – №4. – С. 37.
4. Шеховцов А.В. / Пантюхов Н.А. Двойные стеклянные фасады // Academia. Архитектура и строительство. – 2009. – №404. – С. 5.
5. Магай А.А., Семикин П.П. Инновационные технологии в остеклении фасадов высотных зданий // Энергосовет. – 2012. – №4. – С. 48–51.
6. Загускин Н.Н. Зеленое строительство – основное направление трансформационных изменений инвестиционно-строительной сферы // Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов. – 2013. – №4. – С. 314–319.

**THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN IMPROVING THE
PROCESS OF INFORMATION EXCHANGE IN THE TAX FIELD**

Uchqunova Dilshoda Numonjon qizi

*2nd year master's degree at Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al-Khorazmi.*

Xolmatov Numonjon Meliboyevich

Teacher of the ICT and Communication Military Institute.

Abstract: The use of blockchain technology in the tax system is quite new and has not been studied so far in the context of developing nations. The paper explores how blockchain technology can be applied to the indirect tax system, specifically for exchanging electronic information. In addition, the tax invoices serial numbers transactions are tracked and analyzed.

Key Words: Blockchain, Tax System, transactions, tax invoices.

Introduction

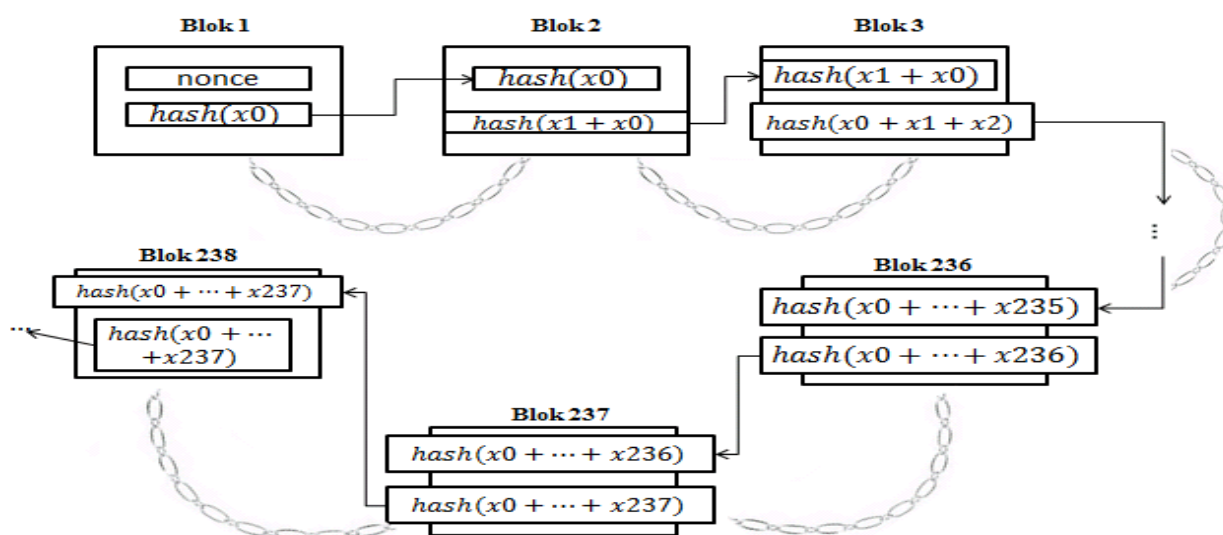
Digitalization is one of the most ambitious challenges for all branches of Uzbek law. In the field of taxation and fees, the process of introducing new digital technologies is manifested as substantial since there is no possibility at present to imagine implementation of tax administration as well as development of the tax law theory without taking into account the impact of the factor of technological development on real tax relations. At the same time, it is generally recognized that the most discussed digital technology in legal science is blockchain.

It should be noted that blockchain technology as such is not a new phenomenon, and its practical application and theoretical studies have traditionally been associated with the fact that it is a necessary technological condition for cryptocurrencies, as well as a necessary technological element in the process of smart contracts functioning.

This means that the task of developing both general legal and sectoral (first of all in the field of tax law) approaches to the issue of legalization in general, as well as to the normative regulation of the scope, forms and methods of using blockchain technology is recognized as one of the primary tasks of the state.

A blockchain is made up of several sets of blocks joined and a series of links that form a chain. Each block identifies the block that came before it by using a hash function to create a single unbroken string. It is extremely difficult to erase or modify data that has already been saved in the blockchain database. An assigned ledger is a decentralized, allocated ledger system used by blockchain. An assigned log is a file that contains all of a community's transactions and may be accessed using all of the community's events. As a result, in a blockchain community, there is no administrative centre that oversees statistics. Before going any further with blockchain, four key

principles must be grasped. Firstly shared ledger is a record of all events in a blockchain system that is accessible to all participants in the network. The shared ledger records all transactions from start to finish since it is unchangeable. Transaction data is only recorded once in a shared ledger, after which it is sent to all or any participants on the blockchain network, ensuring that they all have a duplicate with the same information. Be a result, a shared ledger is sometimes referred to as a recordkeeping system. It acts as a trustee within the blockchain network. Secondly, Permissions grant access to non-public blockchain networks to parties who choose to participate. On the blockchain, there are two types of networks: public and private. Permission blockchain causes each participant should have a distinct identification distinct from the others. As a result, the permission blockchain makes the information and accuracy verification a lot more of a priority and efficient. The efficiency is accomplished since transaction information is not readily available confined small number of people. In contrast to a permissionless blockchain, each network participant has access to all the fine print of the network's transactions. The working details published on the private blockchain are short to increase security and protect anonymity. Thirdly, Smart contracts, are used as part of a transaction saved and killed manually within the blockchain. In the actual world, rational agreements are effectively the same as a traditional contract written on paper. Its most significant smart contracts, on the other hand, are different electronic. When smart contracts are stored on the blockchain; all of the contract's statements are transmitted to all parties on the network. There is no need for a third-party assessment if there are terms that contravene the contract. This means that using sensible contracts on the blockchain network removes the need for a third-party intermediary. Sensible contracts are trusted since they require several immutable and distributable qualities.

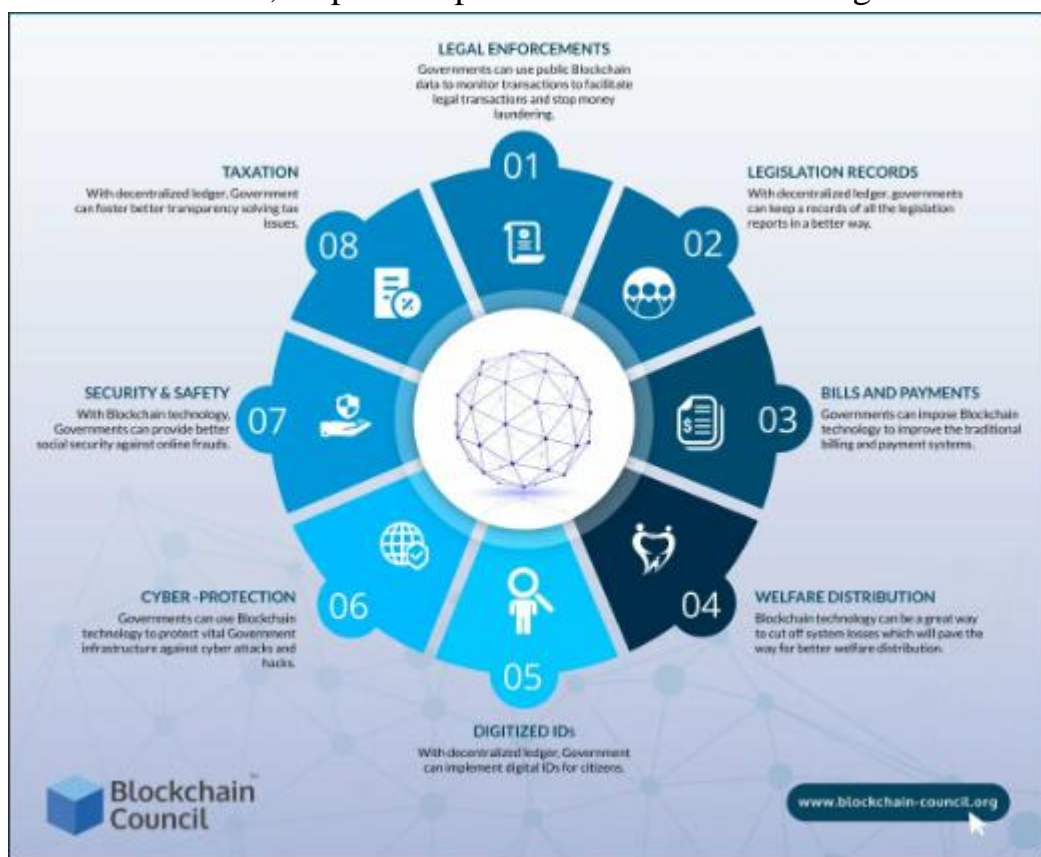

Pic.1.Hash function in blockchain.

In my opinion, these facts and processes add to the relevance of blockchain technology from the point of view of legal consequences analysis of its expansion in the field of taxation. Such analysis should be based on theoretical studies related, first of all, to the assessment of the blockchain technology in terms of existence/nonexistence of legal content. Then it will be clear whether there is the need to develop appropriate legal regulation and/or transform the existing tax legislation of the Republic of Uzbekistan to create the conditions for the progressive development of digital economy allowing to actively apply the blockchain technology in tax administration, as well as establish and execute tax obligations.

Blockchain and Tax System

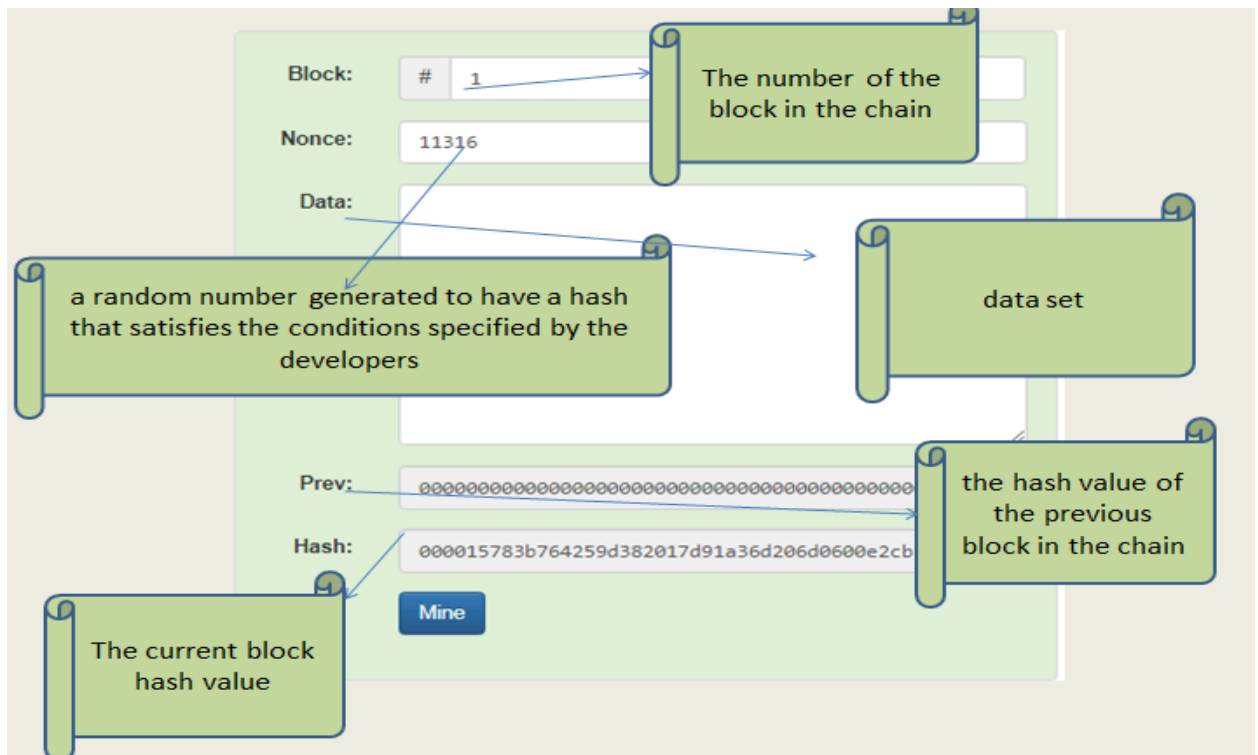
With the Blockchain-based automatic tax regime, compliance with tax can be improved because the authorities have access to all wallets and can track the flow of money. Furthermore, the tax network will reach a larger number of people and will be enlarged. Tax collection could be raised in this instance. Because more people will be taxed as a result of the growth of the tax network, the tax burden for each taxpayer will be reduced for the government meant to fulfill its tax potential, and each individual will pay less tax. As a result, disposable personal income and savings are increased.

Pic.2. Blockchain for government services.

There is a lack of research on the implementation of blockchain in a tax system where indirect taxes are collected, particularly in the context of an emerging economy. Our study contributes to the literature on the implementation of blockchain technology

in an indirect tax system that was overlooked by prior studies. The contribution supports the implementation of blockchain on public data. Furthermore, as the tax is a source of revenue for the Government.

Pic.3. Blockchain block corpus.

Literature Review

Satoshi Nakamoto coined the term "blockchain technology" for the first time. In 2008, a peer-to-peer electronic nodes system was published. Crypto cash's generation factor is a chain of cryptographically chained blocks of information. On a web page uploaded to the Cryptography Mailing List, he mentioned Bitcoin contracts. He was the driving force behind the development of Bit currency, authoring articles about it till 2010. He was the first to present dispersed information storage in the form of a chain of blocks, which became the inspiration for the bit-coin blockchain. A blockchain network is a system in which each money transaction is recorded. Apart from banking, blockchain mechanization can be employed as a high-rise security system in a variety of fields (Yayman, 2021). A supportive system and a comprehensive government assistance mechanism are required for the successful integration of blockchain-based full solutions. This needs to assist in the broad adoption of blockchain technology and the establishment of regular requirements, which include criminal identification and the understanding of taxation and accounting impacts at the time of reservation (Pwc, 2017). Government institutions in several nations are now heavily utilizing blockchain technology as it is directly tied to network organizations, unlike other technologies (Jun, 2018). Individuals and businesses are refusing to pay fees and taxes alternative payments due to state government budgets in whole or in part. Depending on how the

fraud is committed, tax evasion is classified as legal, dishonorable (illegal) tax evasion, customs evasion, cloaked tax evasion, short fraud, phoenix syndrome - or long-term, calculated tax fraud; multiple firms syndromes; insignificant manipulations; underground tax economy, and tax havens (Pwc, 2017). In most nations around the world, these sorts of tax evasion are met to varying degrees. Tax evasion and minimization are widely acknowledged as serious issues. Computer science will be acclimated to dominate tax fraud through its new technology, Blockchain (Cho et al., 2021). Furthermore, using the permission Blockchain, completely different roles could be given completely distinct knowledge views, limiting data gaining access to some (MOȘTEANU, 2011). Triple-entry accounting systems may be configured to meet accounting rules and laws mechanically using good contracts and can even amend tax filings through continual updates, thanks to Blockchain (Faccia and Mosteanu, 2019a). The digital revolution has changed, and the continued progress of digital technology has a significant impact (Jain, 2019).

The development of digital economy is closely linked to the issues of further structural transformation of the economy, public administration, as well as the creation of new models of interaction between the state, business and population based on digital technologies. Eric Brynjolfsson and Brian Kahin first discussed the issues of digitization of the economy in the mid-1990s, with the first definitions being made as a means of bringing together businesses and consumers in the virtual world.

By the end of the 1990s, the analysis mainly focused on ways to increase economic efficiency in enterprises through the use of the Internet in the economy. The impact of the Internet resource on the digitization of the economy has been widely evaluated and discussions on its hidden capabilities have begun. There has been some data on the issues that are the basis of the digital economy, the mechanism of transition to the digital economy, and the hashing functions that are an important element of cryptography. Subsequently, the logic of the transition from cryptography to digital currencies, the main types of cryptocurrencies and their properties are reflected in the works of Michael Crosby.

Currently, most researchers adhere to the opinion that there is no need for legal regulation of the concept of blockchain technology both in a general manner and specifics of industry regulation. For example, K.V. Nam (Nam, 2019:24—27) argues that it would be better if blockchain is not normatively defined since, in his opinion, the legal definition of technical solutions cannot always bring certainty to legal regulation, and vice versa. E.Yu. Barakina is of the opinion that it is not technologies that should be subject to regulation, but the activities carried out with their use (Barakina, 2018:53—58).

Effect of Blockchain on Individual Taxes and Tax Collection/administration Systems

The proper application of blockchain for taxation isn't limited to the existing space and needs to take into account every aspect of government activities. Besides integrating Computer networks on differing levels, it is indeed clear that deploying blockchain would demand serious constitutional reforms, such as modifications to databases, material possession, and legal identity regulations. Conversely, the advantages of Blockchain network technology for government are difficult to overlook. For both small and large firms, blockchain will be a driving issue in adopting real-time, machine-driven tax processes in the long run (Ledger Insights, 2019) Blockchain can help with compliance while also giving tax authorities visibility into microtransactions.

Conclusion

Blockchain technologies have a huge impact on the country's economy. Because countries are gradually moving to the policy of cryptocurrency. We can give many examples of this. The digital economy in the Republic of Uzbekistan is developing day by day. Blockchain, Bitcoins all this is getting into the normal way of life of people. The main problem is in the absence of this draft law. The legalization of blocking technologies and the wide opening of roads to free, private entrepreneurs will not remain without contributing to the development of the industry.

Thus, the review of academic literature on the development of tax and legal regulation on applying blockchain technology, carried out within the framework of this scientific article, allows us to draw the main conclusion about the undoubted value of legal regulation of tax relations that arise, change and terminate due to the transition of taxation to a new stage of digital development — digital maturity.

References

1. Bambara, J. J., Allen, P. R., Iyer, K., Madsen, R., Lederer, S., & Wuehler, M. (2018). *Blockchain: a practical guide to developing business, law, and technology solutions*, McGraw hill professional.
2. Cho, S., Lee, K. K., Cheong, A., No, W. G., & Vasarhelyi, M. A. (2021). Chain of Values:Examining the Economic Impacts of Blockchain on the Value-Added Tax System. *Journal of Management Information Systems*, 38(2), 288–313.
3. Clarke, V., Braun, V., & hayfield, N. (2015). Thematic analysis. *Qualitative psychology: a practical guide to research methods*, 222, 248.
4. Das, D., Banerjee, S., & Biswas, U. (2022). Design of a secure blockchain-based tolltax collection system. *Micro-electronics and telecommunication engineering*. Springer. DOI:10.1007/978-981-16-8721- 1_18

5. Wijaya, D. A., Liu, J. K., Suwarsono, D. A., & Zhang, P. (2017). A new blockchainbased value-added tax system. International conference on provable security,. Springer, 471-486.
6. Yayman, D. (2021). Blockchain in taxation. Journal of accounting & finance. 21, (2158-3625).
7. Wattana Viriyasatavat, Z.M.Bi. Blockchain and Internet of things for modern Process in Digital economy. 2019.
8. Melanie Swan, "Blockchain: Blueprint for a New Economy" vol. 3, no.3, O'Reilly Media, pp.38- 72, February 2015.
9. Barakina, E.Y. (2018) The concept of “blockchain technology” and its application in the national payment system of the Russian Federation: issues of legal regulation. Banking law. (1), 53—58).

BUYRAK USTI BEZI

Shermuhammedova Visola G'ayratovna

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti

Davolash ishi fakulteti 402-guruh talabasi:

Ilmiy raxbar: Davronova Aziza Davronovna

Annotatsiya: Buyrak usti bezining anatomik, fizalogik va gistalogik tuzulishi. Buyrak bilan buyrak usti bezinning bog'liqligi. Ichki sekiritsiya bezlagi kirishining sabablari. Buyrak usti bezining ishlab chiqaradigan garmonlari va ularning tasir mexanizmlarini tubdan o'rganish. Buyrak usti bezining qon bilan taminlanishi va nerv sistemasi orqali boshqarilishi. Bu kasaliklarning oldini olish va davolash ishlari.

Kalit so'zlar: Buyrak , shamollash, garmon, bez.

Maqola mazmuni: Buyrak usti bezi ichki sekiritsiya bezlar guruhiga kirib organizmda ma'hum funksiyalarni bajaradi. Lotincha nomlanishi – glandula suprarenalis deb ataladi. Buyrak kabi juft bo'ladi yaniy har bir buyrakning ustida joylashgan. Buyrak usti bezi qalin yog qatlam bilan qoplangan bo'lib uni xarhil mexanik tasirlardan himoya qiladi. Buyraklarning joylashishi bir biridan farq qilganligi uchun buyrak usti bezlarining shaklini ham o'zgarishiga sabab bo'lgan. O'ng buyrak usti bezining shakli uch burchak shaklini olgan bo'lsa, chap buyrak yarim oysimon shakilni olgan. Buyrak usti bezining ikkita miya va po'st qismlari mavjud. Bu qismlar tuzulishi va vazifasi jixatdan bir biridan farq qiladi. Shu bilan birga ulardan ishlab chiqariladigan garmonlar ham katta farq qiladi. Buyrak usti bezining hujayralari genetik jihatdan po'stloq qismi epeteliy hujayralariga juda yaqin turadi. Ular uchta qismli sohadan tashkil topgan bular: tashqi - kaptokchali soha, o'rta – tutamli sohani va ichki – to'rli soha. Koptokchali sohada mineralokortikoidlar sintizlanadi. Tutamli sohasida glyukokortikoidlar sintiz bo'ladi. Buyrak usti bezi taraqqiyoti homlaning 4-5 haftasida ichki tutqich asosidagi ikkita selomik epeteliyning qalinlashgan sohasidan paydo bo'la boshlaydi. Shundan so'ng asta sekin buyrak usti bezining takomlashishi boshlanadi. Bunda barcha qon- tomir ,nerv sistimalari paydo bo'la boshlaydi.

Buyrak usti po'stloq qismidandan ishlab chiqarilgan garmonlar yuqoridagi ko'rsatilgan guruhlarni tashkil qiladi. Bu garmonlar ichida glyukokortikoidlar katta faolyatni amalga oshiradi.

Garmonlarning vazifalari.

Mineralokortikoidlar: Na ni organizmda saqlanishi ,K ni organizmdan chiqarilishi, yalig'lanishga olib keluvchi ta'siri.

Jinsiy garmonlar: Ikkilamchi jinsiy belgilarni rivojlantiradi, jinsiy funksiyalarning normallasuvi. Bu garmon yosh o'smir organizmlarini voyaga yetqazishda muhim hisoblanadi. Bugarmonning yetishmovchiligi bolani voyaga yetishini sekinlashtirib yuboradi.

Glyukokortikoidlar: Adabtatsiyaning faollashuvi, glikozani to'qimalar orqali tutulishi, muskullarda oksidlanishning faollashuvi, limfosillarning parchalanishi, antitelolarning ajralishi, oqsillar parchalanishining faollashuvi, yalig'lanishlarga qarshi tasir, glikoneogenez, jigarda oqsillar sintezi.

Buyrak usti bezining mag'iz qismidan adrenal va noradrenalin garmonlar ishlab chiqariladi. Bu ikkala garmon birgalikda katexolamin deb nomlanadi. Garmonlar ishlab chiqarilishida har hil mag'iz hujayralari ishtirok etadi. Vena qontomrlariga quyiladigan katexolaminlarning 80% ni adrenal tashkil qiladi, qolgan 20% zi esa boshqa garmonlar tashkil qiladi. Bular quyidagi funksiyalarni bajaradi: qorachiq kengayishi, gipertenziya, yurak ishini faollashtirish, giperglikeniya, yurakqisqarishlar energiyasini ortishi, bronxlarni kengaytiradi, teri tukchalarini to'g'irlanishi kabi hayotiy muhim vazifalarni amalga oshiradi. Hozirgi kunda buyrakning shamolashi tufayli buyrak usti bezi ham zarar ko'rishni aniqlangan. Natog'ri ovqatlanish, shaxsiy gigenaga roiya qilmaslik oqibatlaridaha bunday kasaliklar yuzaga kelib chiqadi. Buyrak usti bezining har bir qavatini kasalliklari mavjud. Buyrak usti bezining po'stloq qavatini surunkali yetishmovchiligi Adisson kasaligi deb ataladi. Bu kasallikdan sababli bu bezning po'stloq qavatini garmon ishlab chiqarmay qo'yadi. Barcha yoshdagi va barcha jinsdagi odamlarda bir hil uchraydi. Adisson kasaligi to'sadan paydo bo'lib qoladigan kasalik hisoblanadi. Xalq orasida bu kasalik «Bronza kasaligi» name bilan ataladi. Bu kasalikni davolashda garmonlar o'rnini egalaydigan preparatlar buyuriladi va ular organizmga yetmayotgan garmonlarni qoplab beradi. Bu kasallikning belgilari: 1. mushaklar kuchsizligi, holsizlik alomatlari 2. ishtahaning pasayishi, vazinining yo'qolishi 3. arterial qon bosimning ko'tarilishi, xushdan ketish 4. tuzlarga bo'lgan extiyoj ning ortishi va boshqa belgilari mavjud. Ko'pchilik shamollash kasalliklari buyrak usti bezining faolyatini buzib yuboradi bu esa organizmning har hil kasaligiga sabbachi bo'lib odam saloomatligiga jiddiy tasir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.X Shagzatova « Endokrinologiya»
2. I Ismailov « Endokrinologiya»
3. Mark S. *Nyu-York: Thieme Medical Publishers. 7 2010.*
4. Greenberg. »Neyroxirurgiya bo'yicha qo'llanma.«
5. Internet tarmoqlari.
6. «Qandli diabet sabablari»
7. «Qandli diabet turlari»

MADANIYATNI SHAKLLATIRISHDA TILLARNING O'RNI

Gulhayo Tog'ayeva Orzumurodovna
Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani
12-maktab ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: E.Sepir fikricha, madaniyatni muayyan jamiyat bajarayotgan va o'ylayotgan narsalar yig'indisi deb belgilash mumkin. Til esa shu narsalarni qanday o'ylayotganidir. Bundan kelib chiqadiki, til madaniyatni namoyon etishning ichki shaklidir. Madaniyatning asosiy belgisi shaxsning ruhiy-ma'naviy jihatdan boy bo'la olishidir. Inson material va ruhiy madaniyatga tegishli bo'lgan tilni o'zlashtirish jarayonida «madaniyat dunyosi»ga sho'ng'iydi. Madaniyatning milliy xarakteri turli millatlararo til va madaniyat aloqalari, insoniyat taraqqiyotida shakllangan dunyo madaniyatidagi «fundamental asoslar»da boyib borishini taqozo qiladi. Madaniyat millat mahsuli bo'lib, milliy (maxsus, xususiy) va umumiy (internasional) birlik hisoblanadi. Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi va ularning nisbati, muammosi necha asrlardan beri bir qator taniqli olimlarning diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Ammo, hozirgacha bu masala bahstalabligicha qolmoqda: ba'zilarning nazarida til madaniyatga xuddi uning bir bo'lagiday qarashli, ikkinchi toifaning qarashicha, til asosan madaniyatni ifoda etish shaklidir, xolos, uchinchi guruh fikricha, til madaniyatni ifodalovchi shakl ham emas va madaniyatning unsuri ham bo'la olmaydi. 1 Misol tariqasida ikki buyuk olim, Amerika va Rossiya etnik tilshunoslik maktablari asoschilarining so'zlarini keltirishimiz mumkin. E. Supruning fikriga binoan «Madaniyatga ma'lum jamiyat nima bilan mashg'ul va nima haqida o'ylamoqda, deb ta'rif berilsa, til ularni qay tarzda o'ylayotganliklaridir». 2 N.I.Tolstoyning yozishicha, «Madaniyat va tilning munosabatiga, biror bir butun buyum va uning bir qismi munosabati sifatida qaralishi mumkin.

Kalit so'zlar: Fenomen, lingvistik nisbiylik gipotezasi, devoni shams, Shams shuehi, masnaviy

Kirish: TIL – MADANIYAT FENOMENI Til hodisalarida muayyan ijtimoiy madaniyat yotadi. Dunyoning siyosiy qiyofasida dunyoning ijtimoiy-madaniy surati aks etadi. So'zlashuv tilidan real foydalanishda tildan tashqari omillar mohiyatini, tilda nima ifodalanayotganini bilish kerak bo'ladi. Lingvokulturologiya masalasida eng asosiy e'tibor uning terminologiyasiga kiruvchi tushunchalar, ularning tadqiq metodlari, manbalarini aniqlashga qaratilgan. «Til va madaniyat» konsepsiyasi inson, uning tafakkurini o'rganuvchi barcha fanlardan kelib chiqadi. Insonni uning tilisiz o'rganishning iloji yo'q. Til o'zida milliy madaniyat va uning mohiyatining asosiy ko'rinishini aks ettiradi. E.Sepir fikricha, madaniyatni muayyan jamiyat bajarayotgan

va o'ylayotgan narsalar yig'indisi deb belgilash mumkin. Til esa shu narsalarni qanday o'ylayotganidir. Bundan kelib chiqadiki, til madaniyatni namoyon etishning ichki shaklidir. Madaniyatning asosiy belgisi shaxsning ruhiy-ma'naviy jihatdan boy bo'la olishidir. Inson material va ruhiy madaniyatga tegishli bo'lgan tilni o'zlashtirish jarayonida «madaniyat dunyosi»ga sho'ng'iydi. Madaniyatning milliy xarakteri turli millatlararo til va madaniyat aloqalari, insoniyat taraqqiyotida shakllangan dunyo madaniyatidagi «fundamental asoslar»da boyib borishini taqozo qiladi. Madaniyat millat mahsuli bo'lib, milliy (maxsus, xususiy) va umumiy (internasional) birlik hisoblanadi. Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi va ularning nisbati, muammosi necha asrlardan beri bir qator taniqli olimlarning diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Ammo, hozirgacha bu masala bahstalabligicha qolmoqda: ba'zilarning nazarida til madaniyatga xuddi uning bir bo'lagiday qarashli, ikkinchi toifaning qarashicha, til asosan madaniyatni ifoda etish shaklidir, xolos, uchinchi guruh fikricha, til madaniyatni ifodalovchi shakl ham emas va madaniyatning unsuri ham bo'la olmaydi.¹ Misol tariqasida ukki buyuk olim, Amerika va Rossiya etnik tilshunoslik maktablari asoschilarining so'zlarini keltirishimiz mumkin. E. Supruning fikriga binoan «Madaniyatga ma'lum jamiyat nima bilan mashg'ul va nima haqida o'ylamoqda, deb ta'rif berilsa, til ularni qay tarzda o'ylayotganliklaridir».² N.I.Tolstoyning yozishicha, «Madaniyat va tilning munosabatiga, biror bir butun buyum va uning bir qismi munosabati sifatida qaralishi mumkin. Til – madaniyatning tashkiliy qismi yoki madaniyatning quroli (aytish joizki, bu ikki tushuncha bir xil ma'noga ega emas) deb qabul qilinishi mumkin, xususan, gap agar adabiy til yoki folklor tili haqida borayotgan bo'lsa. Lekin ayni paytda til umumiy holda madaniyatga nisbatan muxtor(erkin, mustaqil) hisoblanadi va unga madaniyatdan alohida holda ham qarash mumkin yoki til madaniyat qatori teng baholi va teng huquqli mo'jiza sifatida baholanadi». XXI asr boshiga kelib tilshunoslik tilga bog'liq bo'lmagan ta'sir kuchlarini to'liq inkor etishdan - «til faqat o'zining ichida va faqat o'zi uchun» - to til muammosining ijtimoiy-madaniy, aloqaviy, ruhiy, muayyan holati o'ram (kontekst) sharoitlarni chuqur tahlil qilish zarurati va ularni «tilshunoslik ongining eng nurli nuqtasiga» (L.V. Sherba) joylashgacha bo'lgan masofani bosib o'tdi. Ta'kidlash joizki, XX asrning 70-yillari uchun «semantik hujum» xarakterli bo'lsa, 80-yillarda asosiy e'tibor tilning aloqaviyligiga qaratilgan edi. XX asrning oxirgi yillari «kognitiv jazava davri» bo'lsa, asrimizning dastlabki yillaridan boshlab tilshunoshlikning mazkur chegaralari kengaytirildi. Birinchi o'rinda hozirgi zamon tilidagi «ijtimoiy-madaniy hayotdagi o'zgarishlar» davlatlardagi ijtimoiy-siyosiy harakatlar va boshqa tashqi, tilshunoslikka doir o'sha zaruriy omillar bilan bog'liq o'zgarishlardan chiqib keldi. Mazkur o'zgarishlar ko'pincha tildagi o'zgarishlarni belgilovchi omillar hisoblanadi. O'z navbatida, tildagi yangi o'ramlar jamiyatda yangi madaniyatning tug'ilishiga asos bo'ladi. V.fon. Gumboldt o'z vaqtida til va

madaniyatning o'zaro munosabatlari muammosini echishga uringan va, jumladan, «ashyoviy va ma'naviy madaniyat tilda mujassamlanadi. Har bir madaniyat milliydir, uning milliy xarakteri dunyoni turlicha talqin qilish orqali til bilan ifodalanadi. Tilda har bir xalq uchun xos bo'lgan ichki shakl mavjud, ana shu ichki shakl milliy ma'naviyat va madaniyatning ifodasi sanaladi; til insonni tashqi muhit, tashqi dunyo bilan bevosita bog'lovchi vosita hisoblanadi»⁴ degan fikrni olg'a surgan edi. Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro zaruriy sharoitlar xarakterini alohida ta'kidlash lozim. Til tilshunoslik va madaniyatshunoslik mo'jizasi sifatida barcha madaniy boylklarni o'zida mujassamlashtiradi, o'z navbatida, har qanday milliy madaniyat muayyan bir tilning xarakteri va o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Til, D.S.Lixachev ta'biri bilan aytganda, turli madaniy til hamjamiyatda mujassamlashgan milliy madaniyatlarni jamlovchi vazifasini bajaradi.⁵ Shu bilan birgalikda, til lug'aviy va ma'noviy tarzda madaniyatning jami qirralarini, murakkab bo'lgan butun jamiyatni qamrab olish qudratiga ega bo'lgan olam hisoblanadi. Shuning uchun amerikalik madaniy ijtimoiyot mutaxassisi N. Silazer aytganidek, «Madaniyatning jami unsurlari tilda ifodalanishi mumkin». U tilga odamlarning tajribasini shakllantiruvchi va tashkil etuvchi muhim ijtimoiy-madaniy omil sifatida qarar ekan, bu holatni quyidagicha izohlaydi: «Til xuddi madaniyat singari umummaqbul tushunchalarga ega. Aloqa faqatgina barcha qatnashchilarga tushunarli, ular tomonidan qabul qilinuvchi va foydalanuvchi tushunchalar mavjud bo'lgan holatga ega». Ammo bunday «umummaqbul tushunchalar» imkoniyati, asosan, bir til doirasida mavjud bo'ladi. Bu erda falsafiy-ijtimoiy planda tilning yana bir muhim vazifasi – odamlarni ma'lum bir ijtimoiy guruh, etnik jamiyat doirasida shaxsni taqqoslash vazifasi ko'zga yaqqol tashlanadi. «Bir jihatdan muloqot qilish imkoniyati ijtimoiy guruh a'zolarini jipslashtiradi. Umumiy til odamlarni birlashtiradi. Boshqa jihatdan esa – umumiy til shu tilda gaplashmaydiganlarni inkor etadi». V.I.Karasikning fikriga ko'ra, “til va madaniyat – gumanitar bilimlarning muhim tushunchasidir. Tilning ijtimoiy mohiyati shundan iboratki, u dastavval individual va kollektiv til ongida mavjud bo'ladi. Shu sababli til kollektivi (bir tilda so'zlashuvchi) bir tomondan alohida shaxsiyat, ikkinchi tomondan esa, tilda madaniyatni tashuvchi hisoblanadi”.⁶ M.M.Baxtin milliy madaniyatni boshqa milliy madaniyatlar bilan dialog (hamkorlik)ga qarab o'zidagi ayrim xususiyatlarga chuqurroq e'tibor qaratishi xususida yozar ekan, jumladan, shunday deydi: «Biz begona madaniyat oldiga yangi savollarni qo'yamiz. Bunday savollar o'sha madaniyatga o'zinikilar tomonidan qo'yilmagan. Begona madaniyat bizning savollarimizga javob berar ekan, o'zida yangi qirralarni tuyadi, yangi ma'noviy chegaralarni namoyish etadi». Agar tilga madaniyatning tizimlovchi unsuri sifatida qaraladigan bo'lsa, unda madaniyatni ma'noviy tizim sifatida talqin etish mumkin. Y.M.Lotmanning so'zlariga binoan, boshqa madaniyat – bu muayyan bir til bilan

tilsimlangan xotiradir: “Til – bu tilsim (kod) hamda uning tarixidir”. Garchand til va madaniyat turli lug'aviy-ma'noviy tizim bo'lsa ham, ular ba'zi bir umumiy jihatlarga ega, masalan, bu inson dunyoqarashini ifodalaydigan anglash shakllari bo'lishi mumkin. Bu shakllar o'zaro muloqotda mavjuddir; ham til va ham madaniyat uchun me'yoriylik va tarixiylik xos, ularning subekti – bu alohida hodisa yoki ijtimoiy uyushma, shaxs yoki jamiyat sanaladi. Zero, til haqiqatni ifodalaydi, madaniyat esa shu haqiqatning ajralmas qismidir. Demak, inson shu haqiqat bilan ro'baro' bo'lar ekan, til ham madaniyatning oddiy ifodalanishidir. Boshqacha qilib aytganda, til inson borlig'ining muhiti bo'lib, insondan tashqarida mavjud bo'la olmaydi, u insonning o'zida, ruhida, xotirasida va ongida o'zining shaklini fikrlar va aytiladigan so'zlarda o'zgaruvchan holatda namoyon etadi. Mazkur muammo E.Sepir va B.Uorf hamda yangi gumboldtchilar maktablari namoyondalari tomonidan ham tadqiq etilgan va “lingvistik nisbiylik gipotezasi” deya nomlangan farazlar ishlab chiqilgan. Mazkur gipoteza asosida odamlar dunyoni turlicha, o'z ona tillari oynasida ko'radilar, degan g'oya yotadi. Bu g'oya tarafdorlari uchun real dunyo tilda ifodlangani uchun ham mavjuddir. Ammo har bir til borliqni o'ziga xos usulda ifodalagani sababli tillar o'zlarining “borliqning lisoniy manzarasi”ga egadirlar. Tillarning «borliqning lisoniy manzasi»ni aks ettirishida madaniyat, milliylik, qadriyat va an'analar muhim rol o'ynaydi. Biz dunyoni turlicha ko'ramiz va turlicha qabul qilamiz, lekin faqat til tashqi dunyoni ko'rishimiz va uni his etishimiz usulini belgilaydi. Uorf yozadi: “Aniqlanishicha, har bir til tizimining asosi faqatgina fikrlarni ifodalab berishgina emas. Aksincha, grammatikaning o'zi fikrni shakllantiradi, har bir individiumning fikrlash faoliyatida dasturilamal hisoblanadi, uning taassurotlarining tahlili va ajratib olishining vositasiga aylanadi. Biz borliqni ona tilimiz ko'rsatgan yo'nalishda qabul qilamiz. Biz ro'yodagi u yoki bu kategoriya yoki tamoyilni uning yaqqol ifoda etilayotgani uchun ajratib qabul qilmaymiz, aksincha, dunyo ko'z oldimizda bizning ongimiz shakllantirgan holatda paydo bo'ladi. Demak, holat bizning ongimizda saqlanadigan til tizimi orqali namoyon bo'ladi. Biz dunyoni tushunchalarda shakllantiramiz va mohiyatini boshqacha emas, aynan shu tariqa belgilaymiz. Bu holat ma'lum til jamoasi uchun kuchga ega va bizning tilimiz modeli va tizimida tasdiqlangan”.⁹ Bu nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda, Sepir-Uorf farazlarida til shu tilda so'zlashuvchi xalqning fikrlash qobiliyatini belgilab beradi. Dunyoni anglash qobiliyati fikrlovchi subekt qaysi tilda fikrlashiga ham bog'liq, degan fikr oldinga suriladi. Demak, olimning fikriga ko'ra, xalqning fikrlash qobiliyati ma'lum ma'noda uning madaniyatlik darajasi bilan bog'lanadi. Ya'ni, agar xalq madaniy jihatdan etuklikka erishgan bo'lsa, bu uning tilida ham o'z aksini topgan bo'ladi. D.Olford, D.Seroll, D.Xayms tadqiqotlarida lingvistik nisbiylik gipotezasi o'zining dolzarb ifodasini topdi va sezilarli tarzda boyitildi. Misol uchun, D.Xayms tomonidan ilova qilingan tillarning funksional nisbiyligi

prinsipiga asosan tillarning aloqaviy amaliyotida farqlanishlar mavjud. Lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, bir qator olimlar (D.Dodd, G.V.Kolshanskiy, B.A.Serebrennikov, R.M.Uayt, R.M.Frunkina, E.Xollenshten) lingvistik gipotezani keskin tanqid ostiga olishadi. Masalan, B.A.Serebrennikov o'zining mazkur gipotezaga bo'lgan munosabatini quyidagi shartlarda ifodalaydi:

1. Anglash asosini atrofdagi, dunyodagi predmetlar va holatlar tashkil etadi, har bir til o'z shakllanishida dunyoni paydo etuvchi asosiy kuch emas, balki inson tomonidan atrofdagi dunyoning aks ettirilishi natijasidir; 2. Til ko'proq insonning fiziologik shakllanish xususiyatiga moslashgan, ammo bu xususiyatlar tirik jonning atrof-muhitga uzoq vaqt moslashishi natijasida paydo bo'lgan; 3. Tildan tashqari bo'lgan kontiumning notekis taqsimlanishi ilk yo'nalishlar davriga to'g'ri keladi. Bu holat tushunchalarning (ehsoslarning) har xilligi va oldingi asrlardan qolgan til zaxiralarining bir xil emasligi bilan izohlanadi.¹⁰ Hozirgi zamon olimlari tomonidan lisoniy nisbiylik farazi turlicha baholanadi. Ayni paytda til va madaniyat muammolari bilan jiddiy tarzda shug'ullanadigan barcha tadqiqotchilar bu gipotezaga murojaat etishadi. Zero, tilshunoslikda boshqa usullar yordamida anglashishining imkoniyati bo'lmagan masalalarni shu farazlar orqali tushunish engilroq kechadi. Masalan, ijtimoiy lingvistika asoschilaridan biri B.Bernstein madaniyatni grammatikaning ma'lum shakllarining paydo bo'lishiga, bu shakllarning ma'noviy va ta'limiy ahamiyatlariga saylovchi ta'siriga olishini aniqlashda Uorf asarlarining ahamiyati jiddiy bo'lganligini ta'kidlab o'tgan¹¹. M.Koul gipoteza g'oyalarini "bu tadqiqotlarning navqiron va muvaffaqiyatli sohasi – inson tildan ijtimoiy aloqa uchungina emas, balki fikrlash quroli vositasida ham foydalanishi darajasini o'rganish jarayonida yashab kelmoqda».¹² Til va madaniyat o'rtasidagi munosabat xususidagi fikrlar buni asta-sekin til madaniyatning faktori, degan xulosaga olib keladi: Birinchidan, til ajdodlar merosining ajralmas bo'lagi hisoblanadi; ikkinchidan, til – bu madaniyatni o'rganish va o'zlashtirishning muhim jihozidir; uchinchidan, til madaniy tartibning eng muhim ifodasidir, zero, agar biz madaniyatning mohiyati – ilm, din va adabiyot deb olmoqchi bo'lsak, ularni tilsim, tilni esa, kalit deb qabul qilishimiz lozim. Shu bilan birgalikda, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni bir butun buyum va uning bo'lagi orasidagi munosabat sifatida baholash mumkin. Til madaniyatning unsuri va uning quroli tarzida qabul qilinishi mumkin. Aslida bu ikkala tushuncha bir xil ma'noga ega emas. Ammo ayni damda til madaniyatga nisbatan muxtor maqomga ega va umumiy tarzda mustaqil, muxtor lug'aviy-ma'noviy tizim ko'rinishida namoyon bo'ladi. Keyinchalik dialektika maktabi nazariyotchisi va faylasufi Georg Viligelim Fridrix Gegeli (1770-1831) Touluk asarlarini mutolaa qiladi. Toulukni hayron bo'lishiga sabab bo'lgan narsalar, uni xursand qildi. Gegeli shu darajada Mavlaviy qarashlarining ta'siriga tushib qoladiki, uning "vahdati vujud" nazariyasini o'zining "Falsafiy fanlar ensiklopediya"sida keltiradi.

Rumiy “aql”ni “aqli kull” va “aqli juz”ga bo'ladi. “Aqli kull” Rumiy nazarida ilohiy Mutlaq vujudning payg'ambarlikni yuzaga keltiradigan birinchi ayonlashuvi (ta'ayyuni avval)dir In jahon yak fikrat ast az Aqli kull, Aql chun shoh astu suvratho rusul. Mazmuni: Bu jahon Aqli Kulldan bir fikratdir Aql – shoh, suvratlar esa elchilar kabidir. Rumiy singari, Gegel falsafasida ham aql va tafakkur mutlaqlashtiriladi, ular inson va insoniyatga bog'liq bo'lmagan, tabiat, jahon tarixidan tashqaridagi absolyut mohiyat sifatida talqin etiladi (G'arb falsafasi. – T.: O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati, “Sharq”,2004.- B. 487). Gegelning dialektika haqidagi ta'limoti – miqdor va sifat o'zgarishlari, ayniyat va ziddiyat haqidagi qarashlari ham Rumiy tafakkuridan sarchashma oladi. Rumiy ham, Gegel ham dunyoni harakatlantiradigan va taraqqiyotga sabab bo'ladigan narsa ziddiyatdir, degan xulosaga keladilar. Benson tillar bir asliy manba'dan vujudga kelgan degan fikr va tushunchalar tarafdori edi. U fors va arab tillarini Fransiya sharqshunosi Silivester De Sasidan o'rganadi va “Masnaviy”ni o'qib, do'stlari bilan suhbat jarayonida Mavlononing metafizikaga oid fikrlarini muhokama qiladi. Annemarie Shimmel bergan ma'lumotga qaraganda, Yozef fon Hammer (1774-1856) o'zining fundamental asari – “Eronda badiiy so'z san'ati tarixi” kitobida Olmoniyada birinchilardan bo'lib Rumiy hayoti, ijodi va qarashlari atrofida alohida to'xtalib o'tadi. Uning “Devoni Shams” g'azallaridan amalga oshirgan tarjimalarini o'qib chiqqan shogirdi - Fridrix Rukert (1788-1866) Rumiy g'azallari uslubida “G'azaliyot” nomli to'plam yaratdi. Bu g'azal janrining olman tilidagi ilk namunalari edi (Annemarie Shimmel. Islomning irfoniy jihatlari (fors tiliga tarjima). – Tehron, 1375.-B.496-497). Garchi Mavlaviy asarlarining tarjimalari yoki u haqda Amerikada naql qilingani ommaviy narsalar noqis yoki zaruriy ilmiy-nazariy tushunchalardan xoli bo'lsa-da, jahon xalqi mavjud tarjimalar orqali Mavlaviyning fikriy jozibalarini ilg'aydi, anglaydi va turli tarz va usulda u bilan fikriy va botiniy aloqa o'rnatadi. Annemarie Shimmel o'zining “Shams shukuhi” deb nomlangan tadqiqotida quyidagi masalalar xususida bahs yuritadi: 1) qadimiy tarix va sarguzashtnoma; 2) Rumiyning taxayyulot dunyosi; 3) Rumiy ilohiyoti: Yaratguvchi va yaratilgan mavjudotlar o'rtasidagi munosabat, Rumiyning inson haqidagi qarashlari; 4) Forsiyzabon adib va olmilarning Rumiy ijodi haqidagi mulohazalari; 5) Muallifning xotiralari. Annemarie Shimmel tasavvuf ta'limotining yirik tadqiqotchilaridan biri bo'lib, o'zidan ahamiyatga molik asarlar qoldirdi. Shimmel “Shams shukuhi” kitobida Mavlaviyning irfon va ilohiyotga oid fikrlarini tadqiqot doirasiga tortar ekan, unga nisbatan bo'lgan har qanday shubhani bartaraf etish, uning nuroniy va samimiy chehrasini ko'rsatishga harakat qiladi. Shimmel vahiy, inson maqomi, moddiy dunyo aksi, haqiqiy ishqning asl ildizi kabi mavzularga oid Mavlaviyning falsafiy fikrlariga jiddiy e'tibor qaratadi. A.Shimmelning XIX asr romantizmi davrida Mavloni Jaloliddin Rumiyning

nemis shoir va yozuvchilariga ta'siri masalasiga oid tadqiqoti ilm sohada kam uchraydigan hodisadir. U Mavlaviyning “Fiyhi mo fiyhi” asarini ingliz tiliga tarjima qildi. Undan tashqari Shimmel Mavlaviy ta'limotiga doir ko'pgina jiddiy maqolalar yozdi, ulardan “Mavlono Rumi: kecha, bugun va erta” maqolasini alohida qayd qilish joizdir. Bu muallifning yana bir kitobi “Mening ruhim ayoldir”, deb nomlanib, “Masnaviyi ma'naviy”da keltirilgan ayollarga taalluqli hikoyat va dostonlar xulosasidir. U 1948 yilda “Masnaviy”dagi tasvirlar va obrazlar haqida yaratilgan chuqur va keng ilmiy tadqiqotini olmon tilida chop ettirdi. Bu kitob olimaning Rumi ijodiy faoliyati haqida uzoq yillar olib borgan tadqiqotlari samarasidir. Uning eng muhim kitobi Bahoi Valad tarjimai holi va asarlariga bag'ishlangan.

Xulosa: til va jamiyat o'rtasida doimiy ta'sirlashuv kechadi. Fan va ta'lim, madaniyat va san'at, texnika va davlatchilikning taraqqiyoti til va jamiyat ta'sirlashuvining asosiy omillaridir. Bunday ta'sirlashuv jarayonini harakatlantiruvchi kuchi, albatta, inson va u mansub jamiyat. Jamiyat ehtiyojlari esa tilning vazifa doirasida kengayish, usluban to'lib-to'liqib borishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Serebrennikov B.A. O materialisticheskome podxode k yavleniyam yazika. –M., 1983. –S. 87.
2. Bernstein B. Social class, language and socialization // The psychosociology of language / Ed. S. Voscovici.- Chicago: Markham Publishing Co, 1972. 98.
3. Koul M. Kuliturno-istoricheskaya psixologiya. Nauka budushego. -M., 1997. –C. 156.

**A.FITRATNING "OILA VA OILANI BOSHQARISH TARTIBLARI"
ASARINING "UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASI" DA
TUTGAN O'RNI**

Husan Toshmirzayev

“Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari”

Ma'naviyat asoslari mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasidan

Kalit so'zlari: uzluksiz tarbiya, ma'naviy tarbiya, oila, boshqarish, farzand, konsepsiya, sog'lom muhit.

Annotatsiya: Ushbu maqolada A.Fitratning "Oila va oilani boshqarish tartiblari" asarining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" da tutgan o'rni haqida fikr yuritgan.

Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining maqsadi — yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarini yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish, uni amalda ro'yobga chiqarish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish talab etiladi:

- ❖ ma'naviy-axloqiy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish;
- ❖ tarbiyaning homiladorlik davridan boshlanib voyaga yetgunga qadar davom etadigan, tadrijiylik va uzluksizlik tamoyillariga asoslangan metodikasini ishlab chiqish va hayotga tatbiq etish;
- ❖ bola tarbiyasida milliy va zamonaviy pedagogikaning ilg'or yutuqlaridan samarali foydalanish;
- ❖ tarbiyalanuvchilar bilan birga tarbiyachilarning ham bilimi va malakasini muntazam oshirib borish;
- ❖ ma'naviy tarbiyani shakllantirishda oila, mahalla va ta'lim muassasalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy tuzilmalar o'rtasida samarali hamkorlik mexanizmini yo'lga qo'yish;
- ❖ ma'naviy tarbiyaning tadrijiy rivojlanish va uzluksizlik tamoyillariga asoslanishi.

Ulug` adibimiz Abdurauf Fitratning badiiy va ilmiy asarlari bilan birga axloqiy masalalarga doir bir qator risolalari bor. Ularda komil inson shaxsini shakllantirish bilan bog`liq muammolar va ularning yechimi aks etgan. Asosiy na'munalaridan biri Oila va oilani boshqarish tartiblari asari hisoblanadi.

Abdurauf Fitratning “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asari oilaning paydo bo‘lishi, uning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati, oilada amal qilinadigan ichki tartib va qoidalarga bag‘ishlangan. Ayniqsa, asarning “Uylanish yoki uylanmaslik xususida”, “Qalin (puli) va to‘y qanday bo‘lishi lozimligi haqida”, “Er-xotinning qanday yashamoqliklari xususida”, “Oilaning maishati va idorasi” qismlarida bu masalalar xususida atroflicha fikr yuritilgan.

Abdurauf Fitrat ushbu asarida har bir yangi oila uchun qo‘llanma vazifasini o‘tashi mumkin bo‘lgan masalalarni yoritadi. U vatanparvarlik va millatparvarlik tamoyillaridan kelib chiqib, kitobning birinchi qismiga, ma‘lum ma‘noda me‘yoriy dasturilamal tarzida tartib beradi. Undan har bir yangi oila qurmoqchi bo‘lgan turkistonlik kichik hajmdagi axloqiy-maishiy, gigienik-salomatlik qomusi sifatida foydalanishi mumkin edi. [Bundan tashqari](#), asarda oilaning moddiy tomonlari, tashkil topgandan boshlab, buzilishigacha bo‘lgan holatlarning axloqiy asoslari to‘g‘risida ham to‘xtalib o‘tadi. Bu jihatlarni o‘sha davr nuqtai nazaridan qaraydigan bo‘lsak juda ijobiy jihat hisoblanadi. Chunki, bu davrda Turkistonda xali medisina unchalik rivojlanmagan, kishilarning turmush madaniyati ham u qadar yuqori emas edi. Fitrat ko‘plab xorijiy davlatlarda bo‘lganligi sababli, u yerdagi ijobiy, o‘rganish zarur bo‘lgan, turmush tarziga oid juda ko‘p tajriba ortirgan edi. Asarda aytiladiki, oila va farzand masalasi erkak yo ayolning xususiy masalasi emas. Farzand nafaqat ota-ona hayotining davomi, balki ayni paytda millatning ha iqtidorli, obro va e‘tiborini belgilaydigan zanjir xalqasidir. Millat esa vatan mamlakatning yuragi, demak, millat son jihatidan qanchalik ko‘p bo‘lsa u yashayotgan vatanining ham kuch-qudrati shu qadar bo‘lishi tabiiy. Oila masalasi millat, mamlakat, kishilik jamiyatidagan uchlikni ta‘minlab turuvchi muhim bir xalqadir. Fitrat talqinida son, miqdor sifat degani emas, xalqning soni ko‘p bo‘lishi ammo uni tashkil etuvchi kishilar ishyoqmas tebsa tebranmas kishilar ham bo‘lishi mumkin. O‘z saodati, kelajagi, yaxshi yashashi, osuda hayot egasi bo‘lisho‘sha millat kishisining harakatchanligiga ham bog‘liqligini aytadi. “Qaysi millatning namoyondalari g‘ayratli, shijoatli bo‘lsalar, qo‘l oyog‘I kuchli va chaqqon, hamda a‘zolari sog‘ va faol izzat vae‘tibor sohibi bo‘ladilar”.

Konsepsiyaning joriy qilinishi uzluksiz ma‘naviy tarbiya jarayonining tizimli tashkil etilishiga, tarbiya sohasining ilg‘or innovatsion texnologiyalar asosida takomillashuviga, yoshlarning Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas‘uliyatlilik, bag‘ri kenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi tayanch kompetensiyalar bilan mustaqil hayotga kirib borishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Oilalar, ta‘lim muassasalari, mahallalar va korxonalarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish layoqatiga ega bo‘lgan yoshlarning ma‘naviy kamol topishi uchun zarur bo‘lgan innovatsion ijtimoiy-pedagogik sog‘lom va barqaror muhit yaratiladi.

Jamiyatda jinoyatchilik, ekstremizm, terrorizm, korrupsiya, firibgarlik, ko‘zbo‘yamachilik, yolg‘onchilik, egotsentrizm, axloqiy buzuvlik, oilaviy ajrimlar, mehr-oqibatning kamayishi, “ommaviy madaniyat”ga ko‘r-ko‘rona taqlid, loqaydlik, begonalashuv, o‘zibo‘larchilik, farzand tarbiyasida mas‘uliyatsizlik, oilaviy qadriyatlar inqirozi, el-yurt taqdiriga befarqlik kabi illatlar keskin kamayadi. Band bo‘lmagan yoshlarning hayotda o‘z o‘rnini topishga, kelajakka bo‘lgan ishonchi oshadi. Mamlakat dunyoda raqobatbardosh, boy inson kapitaliga ega bo‘ladi.

Oila, ta‘lim muassasalari, davlat tashkilotlari va nodavlat tashkilotlar, ota-onalarda boy milliy tarbiyaviy merosimiz to‘g‘risida bilimlar shakllanadi, ularni o‘rganish, saqlash, targ‘ib qilish, o‘rgatish orqali milliy fazilatlarining avloddan-avlodga bezavol o‘tib borishi ta‘minlanadi.

Konsepsiyaning amalga oshirilishi jamiyatda ma‘naviy-axloqiy muhitning sog‘lom va barqaror bo‘lishiga salmoqli hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. –Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi [xalq merosi nashriyoti](#), 1993 y “Axloq-odobga oid hadis namunalari”. T., “Fan”, 1999 y,
2. Asqar Munavvarov. “Oila pedagogikasi”, Toshkent, “O‘zbekiston”, 1994 y, 112-bet.
3. Inomova M. “Farzand – nihol, ota-ona - bog‘bon”. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1983 y, 56-b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori” Uzluksiz ma‘naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”03.01.2020
5. www.ziyonet.uz
6. www.avlony-library.connect.uz
7. <http://wsrjournal.com/index.php/new/issue/view/46>

UYUSHMAGAN YOSHLARLAR BILAN ISHLASHNING MA'NAVIY- MA'RIFIY JIHATLARI

Barakayev Lazizxon

Ma'naviyat asoslari mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

“Jismoniy va ma'naviy yetuk yoshlarlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir”

Annotatsiya: Ushbu maqolada uyushmagan yoshlarlar bilan ishlashning ma'naviy- ma'rifiy jihatlari, ma'naviy-ma'rifiy va tarbiya ishning asosiy yo'nalishlari, Yoshlarlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat bo'limining asosiy vazifalari haqida fikr va mulohazalar yuriilgan.

Kalit so'zlari: sog'lom turmush tarzi, ishsizlik, yangilik, islohot, ma'naviyat, ma'rifat, mavkuraviy immunitet.

Yoshlarlar bilan ishlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ularni barkamol voyaga etkazish, hayotda munosib o'rin olishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish jamiyatda sog'lom turmush tarzini qaror toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Binobarin, yoshlarlarimiz orasida foydali mashg'ulotlar bilan band bo'lmagan, ishsizlik yoxud turli sabablar tufayli zararli illatlarni odat qilgan, hatto, jinoyat ko'chasiga kirib qolayotganlar ham afsuski topiladi. Bu boradagi muammolarni hal etish maqsadida samarali mexanizmlarning hayotimizga tatbiq etilayotgani kelajagimiz vorislari, ayniqsa uyushmagan yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yangilanishlar jarayonida ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Har bir yoshlar jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun munosib sharoit yaratish keyingi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Xususan, "Kamolot" yoshlarlar ijtimoiy harakati negizida O'zbekiston yoshlarlar ittifoqi tashkil etildi. Yoshlarlar bilan ishlashda yangi tizim va yondashuvlar amaliyotga joriy etilmoqda. Mamlakatimizda 30-iyun Yoshlarlar kuni sifatida birinchi marta keng nishonlandi.

Ma'naviy-ma'rifiy va tarbiya ishning asosiy yo'nalishlari:

– yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida, mustaqil O'zbekiston Respublikasining xaqiqiy fuqarolari etib shakllantirish;

– Vatan oldidagi fuqarolik va farzandlik vazifalarini sidqidildan bajarishga tayyorlash;

– yoshlarlarda kasb xunarni mukammal egallash mas'uliyatni oshirish;

– yoshlarning shaxs sifatidagi, o‘ziga xos individual fazilatlarni shakllantirish va takomillashtirish;

– yoshlarni ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik, o‘qishga va kasbga bo‘lgan hurmat va ijtimoiy mas’ullik hissini keng targ‘ib qilish;

– yoshlar ijtimoiy-siyosiy va huquqiy ongini rivojlantirish, ularda tanqidiy va taxliliy fikrlash ko‘nikmalarni kengaytirish;

– yoshlar yoshlarga salbiy illatlar: adolatsizlik, ta‘magirlik, mahalliychilikning salbiy oqibatlarini anglatish;

– yoshlarni bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularning qiziqishlari asosida ilmiy-ijodiy faoliyatini tashkil etish;

– manzillashgan ma‘naviy-axloqiy va tarbiyaviy ishlarni takomillashtirib borish.

Yoshlar bilan ishlash, ma‘naviyat va ma‘rifat bo‘limining asosiy vazifalari:

- mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarni yoshlar orasida keng targ‘ib etish;

- yoshlar orasida axloqiy, estetik, siyosiy, huquqiy, badiiy tarbiyani shakllantirish ishlarini yo‘lga qo‘yish;

- milliy urf-odatlar, qadriyatlarni targ‘ibotiga bag‘ishlangan anjumanlar, davra suxbatlari va uchrashuvlarni tashkil etish;

- yoshlarning ma‘naviy va jismoniy kamolotini yuksaltirish ishlarini takomillashtirishga ko‘maklashish;

- universitetda ma‘naviy, ma‘rifiy va tarbiyaviy ishlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, bu borada zarur me‘yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va uni amalga oshirilishini ta‘minlash;

- diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash borasida yoshlar orasida mafkuraviy immunitetni qaror toptirish;

- yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san‘atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish, iste‘dodini yuzaga chiqarishga ko‘maklashish

- yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratish;

- yoshlar ma‘naviyatini oshirish, ular orasida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish;

- yoshlar qizlarni kasb-hunarlar egallashlariga ko‘maklashish ishlarini tizimli tashkil etish;

- Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat markazining shahar, tuman bo‘limlari hamda mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan jamg‘armalar, jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni takomillashtirishda faol ishtirok etishdan iborat.

Yoshlar-yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlariga sodiqlik ruhida tarbiyalash, ularning ruhiy-estetik dunyo qarashini kengaytirish, tafakkurini

yuksaltirish, yoshlarlar dunyo qarashiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan har xil "ommaviy madaniyat" xurujlaridan avaylab-asrash, ularni bu yo'llardan qaytarish, va mustaqil O'zbekistonning haqiqiy fidoyisi bo'lib kamol topishini shakllantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. «Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar».T.:»O'zbekiston»,
2. «Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. T.
3. «Milliy g'oya targ'iboti va manaviy-marifiy ishlar samoradorligini oshirish to'g'risida»gi o'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida" 26.01.2022
5. [www.zieyonet .uz](http://www.zieyonet.uz)
6. www.pedagog.uz

**YOSHLARNING BO'SH VAQTINI TASHKIL ETISHDA MADANIY-
MA'RIFIY MUASSASALARNING O'RNI**

G'afforov Rifat Baxtiyor o'g'li

Ma'naviyat asoslari mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Kalit so'zlar: madaniy-ma'rifiy soha, 5 ta muhim tashabbus, musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr, san'at, sport, kompyuter texnologiyalari, kitobxonlik.

Annotatsiya: Ushbu maqolada prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan 5 tashabbus va shu doirada bajarilayotgan ishlar, islohotlar haqida fikr va kelgusidagi maqsadlar haqida ma'lumot berilgan.

Mamlakatimiz aholisining 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar qanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli bo'ladi.

Ma'lumki, davlatimiz rahbari ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi.

Birinchi tashabbus yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Ikkinchi tashabbus yoshlarni jismoniy chiniqtirish, sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan.

Uchinchi tashabbus aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

To'rtinchi tashabbus yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan.

Beshinchi tashabbus xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi.

Bugungi kunda mamlakatimizdagi 800 dan ortiq madaniyat markazlari, 312 ta musiqa va san'at maktablariga atigi 130 ming nafar o'g'il-qiz qamrab olingani, ushbu muassasalarning aksariyati o'quv qo'llanmalari, notalar to'plami, musiqa asboblari, mebel va jihozlar bilan yetarli darajada ta'minlanmagani ko'rsatib o'tildi.

Davlatimiz rahbari joylardagi madaniyat markazlari, musiqa va san'at maktablarining moddiy-texnika bazasi va ulardan foydalanish holatini o'rganib, ularning faoliyatini yaxshilash bo'yicha topshiriqlar berdi.

Madaniyat vazirligi va Xalq ta'limi vazirligiga hokimliklar bilan birgalikda tuman (shahar) madaniyat markazlari va umumta'lim maktablarida yoshlarning qiziqishlaridan kelib chiqib, qo'shimcha 1,5 mingta to'garak tashkil qilish vazifasi qo'yildi. Tashabbuskor iste'dodli yoshlar va mahalliy homiylarni jalb etgan holda,

madaniyat markazlarida badiiy-havaskorlik jamoalari, yoshlar teatr-studiyalari va “Yoshlar klublari” tashkil qilish zarurligi ta’kidlandi.

Ikkinchi tashabbusga doir masalalar muhokama qilinar ekan, mamlakatimizda 12 mingdan ziyod sport inshootlari borligi, lekin yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sportga qamrab olish darajasi yetarli emasligi qayd etildi.

Yoshlarda bolalik chog‘idan kitobga mehr uyg‘otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish ularning hayot yo‘llarida mustahkam zamin bo‘ladi.

Lekin ko‘plab qishloq va mahallalarda buning uchun zarur sharoit mavjud emas. Ilgarigi kutubxonalar o‘rnida tashkil etilgan “Axborot-resurs markazlari” o‘zlariga yuklatilgan vazifalarni bajara olmadi.

Shu holatlarni hisobga olib, yangi tashabbus doirasida yoshlar sonidan kelib chiqqan holda joylarga qo‘shimcha kitoblar yetkazib berish rejalashtirilgan.

Davlatimiz rahbari mutasaddi vazirlik va uyushmalarga “Kitob karvoni” loyihasi doirasida badiiy, ma’rifiy, ijtimoiy mavzularda kitoblar chop etish hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi va barcha viloyatlarga 1 million nusxadan kam bo‘lmagan miqdorda yetkazib berish bo‘yicha topshiriq berdi.

Yig‘ilishda xotin-qizlarni ish bilan ta’minlash masalalari ham muhokama qilindi. Shu maqsadda 2019-2020 yillarda barcha tumanlarda sendvich-panellardan 195 ta tikuv-trikotaj korxonalarini qurish belgilangan. Ularni qurish uchun aholi zich yashaydigan, mehnat resurslari ko‘p joylar tanlab olingan. Bu korxonalarni tashkil etish natijasida xotin-qizlar uchun 24 mingdan ortiq doimiy ish o‘rni yaratish ko‘zda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. «Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar». T.: «O‘zbekiston», «Milliy g‘oya targ‘iboti va manaviy-marifiy ishlar samoradorligini oshirish to‘g‘risida»gi o‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” 26.01.2022
3. «Ma’naviyat va ma’rifat jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. T.
4. [www.zieyonet .uz](http://www.zieyonet.uz)
5. www.pedagog.uz

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	GIMNASTIKA VOSITALARINI QO'LLAGAN HOLDA MAHALLALARDA WORK OUT MAYDONCHASIDA JISMONIY TARBIYA MASHGULOTLARINI TASKIL ETISH USULLARI	3
2	AGGRESSIVE AS A CHARACTER TRAIT AND PERSONALITY PROPERTY	6
3	KATTA FARG'ONA KANALI ALGOFLORASINING TAKSONOMIK TAHLILI	10
4	ТОКНИНГ УСИМЛИГИНИНГ ФОМОПСИС ДОГЛАНИШИ	12
5	ТОШЛОК ТУМАНИ ШАРОИТИДА ДЕНТРОФАГ ШИРАЛАР ФАУНАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ (УСИМЛИК ШИРАЛАРИ)	14
6	CHIGITLI PAHTANI TOZALASH JARAYONIDA NAMLIK TASIRIDA SIFAT KO'RSATKICHLARINI O'ZGARISHI	17
7	KIMYONING BIOLOGIYA FANLARI BILAN INTEGRATSIYASI	21
8	JANUBIY KOREYA TA'LIM TIZIMI	29
9	YAPONIYA TA'LIM TIZIMI	34
10	ARAB DAVLATLARIDA TA'LIM TIZIMI	39
11	ҚОВУН, ТАРВУЗ ҲОСИЛДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ҚЎЛЛАНИЛГАН УРУҒДОРИЛАГИЧЛАРНИ, МЕВАЛАРНИ ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИГА ТАЪСИРИ	43
12	O'ZBEKISTONDA INVESTITSION MUHIT: MUAMMO VA YECHIMLAR	47
13	“QALQONSIMON BEZ FAOLIYATINI BUZILISHI TUFAYLI KELIB CHIQUADIGAN KASALLIKLAR”	54
14	TA'LIM RUS TILIDA OLIB BORILADIGAN BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA KLASSTER METODINING AHAMIYATI	57
15	KORXONA BOSHQARUVIDA YORDAM BERUVCHI KPI VA INVENTARIZATSIYA TIZIMLARINING ALGARITMLARI	63
16	KORXONA MA'LUMOTLARINI XAFSIZLIGNI TAMINLASH YO'LLARI VA VOSITALARI	66
17	O'ZBEK TILIDAGI SAVDO-SOTIQQA OID LEKSIMALARGA SOTSIOLOGIYALIK YONDASHUV	70
18	O'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK MUHITINI YAXSHILASHDA INFRATUZILMANI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI	73
19	BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING EKOLOGIYA SOHASIGA OID IXTISOSLASHGAN MUASSASALARNING EKOLOGIK MUAMMOLARNI HAL QILISHDAGI AHAMIYATI	76
20	PROBLEMS OF CYBERCRIME INVESTIGATION IN UZBEKISTAN	81

21	SAMARQAND VILOYATI SHAROITIDA XO'RAKI KO'K NO'XAT NAV VA NA'MUNALARIDAN ENG YAXSHI BOSHLANG'ICH MATERIALNI TANLASH	91
22	ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МЕТОДИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МОБИЛ ТЕХНОЛОГИЯ ИЛОВАЛАРНИ ЯРАТИШ УСУЛЛАРИ	96
23	MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN MUHANDISLIK MASALALARINI O'RGANISHDA FOYDALANISH AFZALLIKLARI	100
24	DALTONIZM-QANDAY KASALLIK	104
25	СИНТЕЗ И ИЗУЧЕНИЯ СВОЙСТВ АЗОТ, СЕРА И КИСЛОРОД СОДЕРЖАЩИХ ГЕТЕРОЦИКЛИЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ	108
26	HOW TO IMPROVE READING	113
27	HOW TO IMPROVE READING	115
28	DESIGNING EDUCATIONAL GAMES AND THEIR BENEFITS	117
29	EDUCATIONAL GAMES FOR TEENAGERS IN TEACHING ENGLISH	120
30	MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN SECONDARY SCHOOL	123
31	TEACHING LISTENING SKILLS TO YOUNG LEARNERS	126
32	GAME TECHNOLOGY IN THE PERSONAL DEVELOPMENT	130
33	KURSANTLARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH UCHUN MASHQ VA TOPSHIRIQLAR	132
34	SHISHA FASAD BILAN QOPLANGAN KO'P QAVATLI BINOLARNING ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH	145
35	THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN IMPROVING THE PROCESS OF INFORMATION EXCHANGE IN THE TAX FIELD	151
36	BUYRAK USTI BEZI	158
37	MADANIYATNI SHAKLLATIRISHDA TILLARNING O'RNI	160
38	A.FITRATNING "OILA VA OILANI BOSHQARISH TARTIBLARI" ASARINING "UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYA KONSEPSIYASI" DA TUTGAN O'RNI	167
39	UYUSHMAGAN YOSHLARLAR BILAN ISHLASHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY JIHATLARI	170
40	YOSHLARNING BO'SH VAQTINI TASHKIL ETISHDA MADANIY-MA'RIFIY MUASSASALARNING O'RNI	173

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

